

1905.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXII.
КНИЖКА XI. ЗА ПАДОЛИСТ

ЗМІСТ.

УЛЯНА КРАВЧЕНКО:
Із поезій..... 97
ОЛЕКСА КОВАЛЕНКО:
Зустріча героїв..... 99
ІРИНА ВАЛІВСЬКА:
Самота..... 100
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ:
Речі..... 113
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:
З ласки родини (кінець
буде)..... 115
В. ДЖОРДЖЕВИЧ:
Женячка Александра з
Драгою..... 150
ВЕРЕСАЄВ:
Зоря..... 163
ВІКТОР ГІГО:
Торквемада..... 171
Із поезій Генріха Гайне .. 182

Ю. ЧАЙКІВСЬКИЙ:
Володимир Стебельський 81

Наукові листки:
I. Геологія місяця і її
значіння для геології зе-
млі. А. Х..... 110
II. Вавилон і новий за-
віт. І. Ф..... 114
III. Біологічні виводи
на услугах соціології.
А. Х..... 118

М. ЛОЗИНСЬКИЙ:
Кельн і Єна..... 121

В. ГНАТЮК:
Мадярска свобода... 142

Літературні новини:
I. Нова історія росій-
ської літератури. Ів.
Франко..... 155

Хроніка і бібліографія... 66

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

В першій серії :

Ціна в коровій вал.

1. С. Ковалів. Дезертир і інші оповідани . . .	1-60	К.
2. Іван Франко. Поеми . . .	1-60	„
3. О. Кобиланська. Покора і інші оповідани .	1-40	„
4. Гю де Мопасан. Діна шай і інші оповідани	1-30	„
5. І. Франко. Полуїла і ин. борисл. оповідани	1-40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші оповідани .	1-60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2-20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поеми	1-60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов.	1-60	„
10. Уїлліам Шекспір. Гамлет, припа данський	1-80	„
11. Генрик Поггонідан. Із хат. Оповідани . . .	1-40	„
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідани	1-20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Гешель	1-60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1-60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1-40	„
16. Панас Мирний. Діхлі люди	1-40	„
17. В. Короленко. Судний день	1-20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1-60	„
19. К. Гуцков. Уриваль Авгоста	1-40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1-80	„
21. М. Янків. В царстві сатани	1-60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0-90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник	1-60	„
24. М. Коцюбинський. По людському, ...	2-00	„
25. В. Оркан. Співаний світ, драма	1-00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1-60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1-60	„
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3-60	„
29. К. Гавлічек-Воровський. Вибір поезий . . .	1-60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1-80	„
31. І. Франко. Коваль Бассім	1-60	„
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1-80	„
33. Е. Тимченко. Калевала	3-00	„
34. О. Батренко. Пан Природа і ин. оповідани .	1-40	„
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечелві	1-60	„
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1-40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії . . .	1-60	„
38. Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта	1-80	„
39. Б. Сроковський. Оповідани	1-40	„
40. А. Крицький. Пальмове галля, (3-00)	2-00	„
41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця .	2-00	„
42. Гю де Мопасан. Горля і інші оповідани . . .	1-30	„
43. В. Кравченко. Буденне життя. Оповідани . .	2-00	„
44. Уїлліам Шекспір. Король Лір	1-80	„
45. Д. Лувінлович. За Кадяльпу, повість	3-00	„
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1-20	„
47. І. Франко. Захар Веркут (брош. 1-20) К. опр.	1-60	„
48. У. Шекспір. Міра за міру	1-40	„
49. М. Коцюбинський. Повдинок і ин. опов. . . .	2-00	„
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема . . .	1-40	„
51. С. Ковалів. Ряболєва	3-00	„
52. Марко Вовчок. Народні оповідани. т. I. (1-60)	2-00	„
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідани	3-00	„
54. Е. Ярошанська. Перекіньчии	2-60	„

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

УЛЯНА КРАВЧЕНКО.

Часом на срібні хвилі океанів
над безвістю глубин лягає тиша,
ся тишина, в якій і легіт мовкне,
ясна, а все-ж така лячна, могутна,
що величю своєю убиває
задержуючи кораблі без руху.
Часом — оттак, як тиша ся на хвилі,
впаде в моє втомлене серце мертвота,
коли зневіри-знеохоти демон
в утомлене неволею і горем серце,
мов сутінь смерти кине безнадійність.
Як тиша корабель держить без руху,
так мертвота держить в омліню духа
і пліснею безжурности вкриває
і нидіти йому без діл, без лету каже
і звільна наче ржа його міць нищить...
В хвилинах тих вся ясність серця гасне,
сам спогад гасне земних втіх і болів,
все вяне в нім, як осіню лист вліне,
і серце, що без мрій, без бажань стине,
немов у вічнім сні, у домовині...
Із гасел, що живих у бій ведуть,
із борб і заверюх, що сьвіт стрясають,
ніщо, ніщо в нім відгуку не має.
В хвилинах тих і образ твій, мій милий,
з душі щезає, гине наче в млах,
і чар пісень тужливих матінки
вже серця з мертвоти збудить не в силі...
Та ще й тоді, коли могили подих
холодними крильми сягає серця,
коли все, що сьвятим було колись,
щезає, блідне в просторах мовчазних,

коли душа з відразою відвернесь
 від всього, що юрбу тут потягає,
 з погордою мов від марної тіни
 з землі летить у рамена вірвани —
 є щось, що наче білий херувим
 у сяєві схиляєсь надійною:
 се візія Твоя, о Україно!
 Ти у душі моїй явиш ся, Нене,
 в своїм великім маєстаті болю,
 сьвята, сіяючи безсмертя німбом!
 І враз я чую приказ Твій вимовний:
 „Прокинь ся, доню, щоб мені служити!“
 Я й прокидаюсь в немочи-зневіри,
 стаю на вколішки перед Тобою,
 обновлена, в огни-сльозах вітхнення,
 одушевлена — бурею і громом!
 Знов чую душу від любови кипучу,
 огню сьвятого повну, повну віри,
 жадоб палких і поривів до ціли,
 знов дух до діла рветь ся і до жертви.
 Я знаю, хто я і по що живу.
 Скорійш кружляє кров і серце беть ся,
 розбурхане у повноті життя:
 і знов в нім міць, що до борби веде,
 і жар, що сльози в спів переливає,
 і плач, що зрушити й граніти вміє,
 любов і сила та, що рве окупи,
 ненависть та, що громом спалює
 і кличе „горе вам“ гнобителям!
 Є жаль за сум і гнет віків минулих,
 і скарга і протест на всі кривди наші,
 і тріумфальні згуки, що лунають
 як ранішні сі дзвони вістуни,
 що нам звіщають з мертвих воскресіння
 і ясний день побіди правди, сьвітла!...

ОЛЕКСА КОВАЛЕНКО.

ЗУСТРІЧА ГЕРОЇВ.

СОНЕТ.

В літаври бють, у сурми дзвінко грають,
Свистить у лад тужливая сопілка,
Спішать гуртом і батько й мати й жінка
З війни синів-героїв зустрічають...

* * *

Ідуть ряди вояків мірним кроком,
Блищать у всіх на очах буйні сльози
І скроплюють пахучі ніжні рози,
Обводять всі кругом питливим оком.

* * *

Спішать узнать мерщій своїх між людьми,
І впасти враз на рідні груди грудьми,
І злитись в мить гарячими устами.

* * *

Раптовий скрик — і враз німі стискання,
Палкі слова й нестримні вітання
Кривих, сліпих героїв із братами.

21. I. 1905.
Київ.

Ірина Валівська.

САМОТА.

Мойому Коханому.

Звільна і нечутно огортає мою кімнатку ніч і сумна, одностайна тишина. Лише не цілковита, а повна таємних шептів та звуків, споминів давноминулих веселих вечерів і днів.

Монотонне тиканє годинника, рідкі удари крапель дощу о шиби і гранє ринв, отсе музика, що вколисувати-ме мене до сну. Від нікого не вчую бажаня „доброї ночі“, ані нікому не побажаю, і лежати-му в своїй білій постільці і снувати-му нескінчені мрії. А тихі, важкі краплі дощу і стогін вітру приспівувати-ме: „Спи дитинко, спи!“ Та я хотіла би почути рідні, щирі слова замісь музички дощу і вітру, і тому довго не буду спати, а мою душу огортати-ме безмірний жаль, а серце каменіти-ме з болю.

І знову будуть весняні, чудові вечери; зірки будуть слати ясне, тоніське проміннячко цвіткам і будуть їх пестити та цілувати; в ставках та болотах розпочнуть жаби своє рахкотанє, дерева кидати-муть таємничі тіни по толоці, а боз та жасмен аж опьянити-муть своїм запахом. Тоді повстане в моїй душі бажанє, щоб він був зі мною, щоб тулив мої руки в своїх руках, щоб грів їх поцілунками, а його уста аби шептали солодкі слова: „Люблю тебе“. Та сього не буде і моя душа каменіти-ме з жалю та болю.

І знов ти приходиш до мене. І знов кладеш на мої молоді рамена свої зимні, костисті руки, важкі і страшні! І знову вдивляєш ся в мої молоді очи своїми безбарвними, мутними очима, а в душу вливаєш їдє безнадії та одчаю.

І знову приходиш, ти гостю нежданий — нудьго!

Скажи, чого тобі треба від мене?

Чи ти прийшла взяти ту кришечку щастя, яке є у мене? На що воно тобі? Чи треба тобі може моїх сліз? Коли-ж бо твої очі і твій дотик такі страшні, що навіть сльози спинають. Ой, як вони тяжать, ті твої погляди і твій дотик!

Вже цвіти весняні відцвітають: відцвів пахучий боз, відцвіте й жасмен. Почнеться літо із своїм одурливим запахом, якими красками й жаром. Та ти стоїш коло мене і морозиш кров у жилах і тьмиш сині облаки і береш радість із серця, а сьміх із уст. Немов та влізлива мушка брениш одно й одно: „Усе мана, усе пуге!“ І кладеш у серце бажане мертвечого спокою, безпам'ятти, та небути. Ти хочеш зробити з мене боязливу та малодушну, а я не хочу податись, ти чуєш, нудьго! Йди собі від мене, відчипи ся! Не йдеш? Просити будемо! Я тобі заспіваю пісню.

Ах, ти глумиш ся з мене? Питаєш, яку? чи ту:

Пощо живу я,
Живу, конаю?
Від ранніх літ ще
Мучусь — страдаю!
Чом не умру вже,
Чом не сконаю,
Чом не сконаю?

Кажеш: а вже-ж! І кажеш: Ти-ж сама недавно її зложила, то й співай!

Ну, добре, буду співати.

Ти задоволена, що я буду її співати, я, що мені двадцять літ і що повинна-б іще лиш рвати ся до життя. — Сьмій ся, нудьго, глум ся! Та слухай!

Раннім ранком устаю і збираю ся в дорогу.

Вона довга, проста і рівна, і однака, — все однака. Часом проміне сонця стелить ся нею, часом вітри дмуть порохами, часом дощі холодом падуть тай падуть.

Ходжу я нею, — ще не довго.

Чи тяжка вона, — не знаю сказати.

Знаю, що мало радісна і що самотна. І знаю, що рівна і що одинока. І знаю, що не стріне мене в тій дорозі люблячий погляд, ані ніяке щире слово. А туга мене жре. Не вялить, а жре.

Та ніхто того не знає, що дієть ся в мені, бо я усьміхнена, весела і молода. А ти думавш, що я йду самітна рік або два? Від коли себе тямлю, то все оттак. Бо я хочу, аби мене любили і тому хочу стояти сама, щоб нікому не бути тягаром. І хотіла би бути помічною иньшим, хоч знаю, як мені самій треба помочи. Та коли я між людьми, то не видно на моім лиці суму, ані ніхто не чує моїх нарікань на злу долю. Я здаю ся сильна, хоч яка ще молода. Сама стараю ся виконувати свій житєвий шлях. Але ніхто не бачить колючок, що ранять мої ноги, ані холодного снігу, що засипає моє лице.

Я нічого не бою ся, нічим не зворушуюсь, я егоїстка на скрізь. Тільки — чому моя душа все плаче? Нечутними болями та скаргами квилить?

І я хочу жити посеред весни та цвітів, безжурно, щасливо, але коли навіть трапляєть ся до того нагода, я втікаю на свою тернисту дорогу, на свою рідну, на ту, якою я від маленьку звикла йти, бо знаю, що посеред весни та радости виглядала-б я, немов бодяк посеред рож. А того не хочу, бо не хочу бути подібною до сірої юрби, що плаче та стогне під ударами долі, а проте бавить ся й танцює. Та за те я душею найнужденнійше і найбіднійше сотворіне, яке все рве ся до цвітів, весни та сонця, але не має крил — і паде. І розуміє те, що паде, і мучить ся тим до божевіля, однак не хоче показати, як тернить, і тому сьміливо та холодно йде на перед.

І знаєш тепер, нудьго, чому я складаю співанки про смерть? Так, сьмій ся, регочись, та не тріумфуй! Слухай! Я маю лиш одно бажанє: Хочу склонити голову на його груди і заснути на віки. Більше нічого не бажая. Тихесенько сісти коло нього, покласти голову йому на груди, почути слова: „любочко моя“, — і вмерти, заснути на віки.

Іди-ж собі від мене, нудьго, не муч мене, бо я не твоя, лишень його, його, його.

Доле моя, доле! Чому відбравш мені все миле й дороге, чому стелиш по моїй дорозі саме терне? Усьміхнулось мені щасте немов сонічко з поза хмар і знову зайшло і знову я сама з гіркою розпукою в серці, мушу коротати дні своєї молодости. Товаришами моїми — туга й нудьга, моїми веселощами — кволі пісні, а надією — тиха могила і вічне забутє.

Ідуть літа.

Безповоротно минають.

Минає й мій молодий вік.

І що рік, що рік стає мені тяжше жити.

Я борю ся, не хочу податись, вишукую ідеї, яким могла би служити, і бачу, як вони розвивають ся і бачу, що я безсила супроти життя.

Та я борю ся.

Меркнуть очи, приглухає голос, опадають у безсилі руки, — все перед часом.

Сама з собою борю ся.

Із своїми смутками, що налітають на мене цілими роями, із своєю зневірою, що не в молодій душі надію та запал до праці.

І ніби йду в перед.

Тай не раз, не два зневіра знесилює мене, і не раз, не два я піддаю ся нуді й тузі, та животворна сила молодости відживлює мене і тручає в перед.

Лише на моїм лиці і в очах, лишає чим раз то глибший слід, ненаїсний сум і нудьга.

Хочу вчути твій голос, милий мій!

Мяккий, дріжучий голос, най скаже лише кілька любих слів мені одинокій, самотній, а буду знов весела і охочо йти-му своєю тернистою дорогою. Та тебе нема і я не вчую бажаних слів.

Чи знаєш ти, коханий, що се значить у літний, ясний день ходити без ушину по своїй самотній хатчині, ходити без ушину і не мати одної ясної думки, одного веселого слова, лише чорву розпуку і безмежний жаль, і бити головою об мур і виплакувати очи і знати, що ніколи вже не змінять ся, що все йти-ме отак страшенно, важко.

І чи знаєш ти, що се розпука? Безпросвітна, безмежна, нескінчена. Така розпука, що граничить із божевілем, бо вдягаєть ся в усміх і весело спішить до якоїсь ніби ціли. Така розпука, коли ціле ество повне слів і жалю, а мусить холодно дивити ся на світ і сьміло та певно йти на перед. — Та ти не знаєш того, ти дитино своїх поривів та чуття. Та власне тому я не можу проклинати тебе, бо знаю, що ти ще нещасливіший від мене.

Бий мене, доле, бий! Не страшні мені твої удари. Чим гірше будеш толочити мене, тим скорше вженеш мене в могилу. В тиху, спокійну, темну могилу, де ніщо не буде ворухити сну.

Спокою, ах, спокою! Хоч одну диньку спокою! — Не годна я повірити в страшну дійсність, не годна сказати собі: Все скінчене на вік. Нема любови, погиб весь чар життя, завмерла правда і добро — бо він — не мій!

Ти — не мій! — Не вірю.

А однакж воно так і ніколи, ніколи не змінить ся. Хоч би я плакала від ранку до ночі, хоч би чорна розпука взмогла мене до тла — не змінить ся.

Але-ж як жити?

Так, як другі живуть!

Добре, ах, добре! Се одинокий лік. Не буду думати про тебе, не буду споминати тебе, бавитись-му і співати-му і веселити ся тай забуду тебе, ти щастє моє найбільше і горе моє незмірне, ти коханє моє одиноке і моя ненавистє глибока, ти любчику милий і вороже темний, забуду тебе!

Отак немов би тебе ніколи не було, отак буду жити!

Без споминів, без жалю, без любови.

Ах, та чи-ж ти знавш, що се самота?

Не та самота, повна шептів та звуків, повна давних, веселих споминів. Колись я й такої боялась, а нині — та моя давна самота видаєть ся мені величезним щастєм супротив теперішности.

Чи знаєш ти таку самоту, коли не вільно про ніщо споминати, коли треба собі раз-у-раз казати, що всі ясні хвилі, які колись були, се був лише чудовий сон, що се був лише самообман, що треба собі вибити „дурниці“ з голови і жити — і забути на все.

Не споминати, не дратувати серця спогадами, приспати всі свої мрії, надії та бажаня і жити як живеть ся.

Чи знаєш ти, що се жите навіть без споминів? А оттаким житем я караюсь уже довгі, довгі дні, стараю ся забути тебе — і не можу забути!

Кождої хвилі і години стаєш передімпою, говориш любі, пестливі слова, дивиш ся на мене палкими очима, тулиш мої руки в своїх дужих руках.

Як я бажаю побачити тебе!

На одну малесеньку хвилечку, на пів годиночки бажаю тебе бачити. Хочу уздріти ті очі, сіяючі огнем і мелянхолією осінньої днини, хочу вдивитись у них глибоко-глибоко і читати в них кожду думку і бажанє, як колись!

І хочу говорити з тобою.

Хоч би лишень кілька слів. Тихих, ледви чутних, горячих мов жар, м'яких мов шовк, любих та ясних, мов весняні цвіти. Отак бажаю сидіти коло тебе, глядіти на тебе, слухати твоїх тихих слів, як давно, давно.

Але-ж я знаю, що сього не буде!

Ніколи не буде! А може? — Ми побачимось і говоритимем із собою, та аж тоді, коли моє волосє збіліє мов тонке прядиво, коли в моїх очах тліти-ме остання іскорка життя, а бліді, спалені горячкою уста шептати-муть в останнє твоє імя.

Правда, що тоді ти прийдеши до мене!

До самітної, вбогої, старої жінки. Сонічко буде слати крізь мале вікно своє проміне, пташки будуть щебетати, а мою кімнатку сповняти-муть пахощі цвітів. Тобі може дивно, відки у вбогій кімнатці старої жінки знайдуться цвітки? Послухай! Ти сам принесеш! Знаєш, таку гарну, червону рожу, як була та, що ти колись давно мені приніс. Перший цвіт, який ти мені дав.

І тоді, коли в останнє прийдеши до мене, даси мені червону рожу. Я покладу собі її на груди і вона наповнить пахощами мою кімнатку. І будем споминати, споминати.

— Чи тямив ти, чи тямив, — буду я тебе питати, — той вечір, коли ти вернув із похорону одного? То був темнуватий, тихий вечір, ти стояв на своїм городі, я на своїм, переділював нас сусідський город, але ми однако бачили себе. І не говорили ми надто голосно, а однако чули свої слова.

Сумні ми були того вечера обоє. А ти питав мене:

— Коли я вмру, чи прийдете бодай на мій похорон, чи прийдете в останнє попрощатись?

Я відповіла:

— Чому вам приходять такі сумні думки?

Та ти казав:

— Ну, але кажіть: прийдете? Ну скажіть: добре, прийду! Таже скажіть! Я вас так прошу!

Мене морозом проняло від сих слів і я сказала:

— Добре, прийду!

— Хоч би я де був?

— Хоч би ви де були!

— Дякую вам!

Чи тямити ти отсе, чи тямити?

Та довело ся не так, як ти думав. Не я прийшла до тебе на останнє прощанє, а прийшов ти до мене. Бо ти не знаєш того, що я дев'ять у день молилась, аби ти жив і любив мене.

Твоя любов на якийсь час не була моєю, та живиш для мене і до тепер. А нині ти прийшов до мене в останнє попрощатись.

І будемо споминати, споминати.

На моїй груді спати-ме твоя червона рожа, сонічко хилити ся-ме до заходу, пташки позалітають у свої кубелця, а шепіт листків вколише їх до сну. А ти схилиш ся надімною, дивити ся-меш у мої погасаючі очі, слухати-меш шепоту моїх зівялих, блідих уст, гладити-меш моє сиве волосє, а я буду тихо, тихенько засипляти. Погоди, погоди і твоя голова клонити ся буде до моєї, а в твоє вухо впадуть мої останні слова: Люблю тебе!

Ти здригнеш ся, замкнеш мої повіки, поцілуєш мої уста, впадеш коло мого ліжка і плакати-меш тихими, пекучими сльозами. Будеш плакати за тою, що хоч не була твоєю жінкою, була тобі ближшою від найближчих, бо розуміла тебе.

Доволі вже сліз і горя, доволі!

Тепер я вже не годна плакати ані журитись, тепер я вже з усього сьмію ся. З усього! Із своїх мрій, з високих поривів, з цілого сьвіта, із тебе, милий, а найгірше з себе. Так весело мені тепер, так добре! Так весело, що нераз хотіла-б, щоб увесь сьвіт запав ся під землю. Так любо було би зникати, — не бути.

Так весело, як весело в ніщо не вірити, нічим не журитись, поводи зникати до всього — і — сьміятись, сьміятись, сьміятись! Се раз жити! А однак... Чи забув ти милий?

Той гарний, літний день? Такий соняшний, любий, промінний! Забув той темний, тихий ліс і ту широку, ясну стежку, якою ми йшли? Не тямити зеленої трави, не тямити щебету пташок, не тямити синяви небес? Не тямити темних тіней, що падали на ясну стежку? Не тямити аромату десь далеко скошеного сїна і пахощів цьвіток і жемчугів роси на листках і чару розспіваної природи? Не тямити тієї пісні, що співали наші душі того дня? Милий мій, ти позабув уже ту дивну радість, що казала нам дивити ся в синє небо і подивляти красу природи і сьміяти ся крізь сльози, не тямити уже її?

А я — й досі тямлю.

Я бачу й досі нас двоє молодих, із веселими обличчями, із сіяючими очима, задивленими в синє небо і в свої очі, нас двоє щирих, невинних дітей. І досі тямлю всі твої слова, що ти говорив до мене, всі до одного, ти мій братчику, мій коханий, мій друже!

І хоч ти нині далеко від мене і хоч нас ділять і гори і ріки і хоч ти перестав навіть згадувати мене, я не можу тебе забути!

Сьмійся з мене!

Ти може думаєш, що я хочу споминами привернути твоє серце знов до себе?

Ах ні! Я викинула з серця вже всі надії і всі мрії, — та споминів викинути я не в силі.

Все миле й дороге бере доля із мові дороги, взяла й тебе.

А я живу і навіть не клену тебе. Не можу! Хоч може й полегшало би мені від того, не годна!

Та-ж ти був такий добрий, такий щирий і я мала би клясти тебе? А може ти ніколи мене не любив і може таки справді мені й споминати не вільно, бо може й спомини не мої?

Хотіла-б я бути хора!

Хотіла-б лежати в смертельній, тифоїдальній горячці або вянущо-сохнути. Бо здається мені, що ти довідав би ся про те, тай може прийшов би до мене.

Правда, що прийшов би?

І говорив би зі мною і дивив би ся на мене і я була би ще хоч хвилечку щаслива.

Милий мій, милий!

Холодна, сумна смерте, чому не прийдеш за мною?

Ніколи і про ніщо не молилась я так горячо, як про тебе, то чому-ж не послухавш мене і не візьмеш у світ забутя? Не сила довше мучитись, не сила! Не сила день у день божеволіти в розпуки та мимо того удавати веселу і свободну!

Смерте, люба смерте, візьми мене із собою!

Матусенько моя, рідна моя!

Не гнівайся за сі недобрі слова, не гнівайся! Але ти знаєш, як мені тяжко, бо ти розумієш мене. Моя ти свята мученице! Як хочеться мені нераз припасти коло тебе на коліна і молити ся. Не сповідайтесь тобі, як я се роблю, не шматувати твого серця своїм горем, а вклякнути коло тебе і молитись і цілувати твої бідні спрацьовані руки і глядіти в твої любі очі, тай завми-

рати в роскоші, що є ще одно серце на світі, яке для мене бє і жие моїм житєм.

Я обожаю тебе, моя матінко! Якою-ж маленькою здаю ся із усім своїм горем, із своїми поривами та чутями супроти твоїх безконечних мук, безмірної терпливости і доброти. Нераз соромно мені, що я така малодушна донька такої як ти матери.

— Житє не забавка; не треба піддавати ся своїм болям, лише тямити, що є ще багато нещасливійших як ми, а мусять жити!

Правда, мамочко, правда!

Нехай тріскає серце, нехай сліпнуть від плачу очи, я буду жити і працювати! В праці шукати-му ратунку на свої безконечні болі. В праці притуплювати-му свої нерви, у праці студити-му свої пориви і запали, тай буду жити. Так, без поривів, без споминів та з вічно свіжою раною в серці буду жити. І нехай! І знаю, що не жде мене нічого ні веселого, ні доброго в житю. І знаю, що ніким не замічена перейду дорогу житя, що не буду славною, хоч сього бажала я від дитинства. І знаю, що не полюблена ніким ляжу в могилу, а таки буду жити.

Чому стаєш усе перед мною? Чому воручиш мій спокій? Чому думка про тебе не лишає мене ні на хвилику? Чому серед веселої забави і гри твоя постать виходить мов із під землі і глибоко вдивляє ся в мої очи і шепче слова любови?

Та-ж ти не любиш уже мене!

За що-ж мучиш мене?

За що томиш мене?

Ні, милий мій, ні! Се, бачиш, таке: я сама все думаю про тебе, тай тому бачу тебе коло себе, тай тому тужу за тобою.

А знаєш ти, чому я так тебе люблю? Знаєш?

Бо ти був добрий для мене! Бо мов найніжнійша мати свою дитину, так ти пестував мою молоду душу, так ти її лелів мов цвіточку, так ти любив мене, мов найвище щастє!

А нині, милий, невже-ж ти й не згадуєш мене?

Одного літнього дня читали в школі дівчата житєпис Сапфо. І було там сказано про неї, що се одинока гєніяльна поетка світа, і вповідалось, що була нещасливою в житю, бо не любив її коханий і тому вона кинула ся з кручі в море.

Одна з наймолодших дівчат із якоюсь дикою цікавістю вслухувала ся в оповіданє про Сапфо. — Одинока гєніяльна поетка!

Яка-ж вона щаслива! Стільки літ минуло, як померла, а пам'ять про неї живе й досі! О Боже! щоб бути такою славною! Та-ж хіба більшого щастя на сьвіті немає!

А вона, та дівчина, від найраньших літ бажала слави. Тільки тепер заворушилась в її душі думка: Сапфо не була щаслива, бо її коханий Фаон любив иньшу. А що, як би й мій коханий перестав мене любити? А справді, що би я воліла: бути славною як Сапфо, чи бути коханою?

І вона нерозважна, чотирнадцятилітня дитина, подумала собі: „Хіба краще бути славною як Сапфо, бо зрештою воно неможливе, щоб мій коханий перестав мене любити!“

Нерозважна дитина! Чи вона розуміла тоді, що се таке нещаслива любов? Що се таке, коли надійде май, розівкють ся сади, коли стежечки біліють від вишневого цвіту, мов від білого снігу, коли пташки вють гніздечка і весело щебечуть, коли люди із новими надіями та поривами в грудях спішать до вимріяного щастя, — що се таке не мати тоді навіть надії на щастє? Що се таке день у день плакати і мучитись і тужити і не мати навіть можности покінчити з собою, як покінчила Сапфо. Ненавидіти жите, а му-сіти жити, бо наша смерть спричинила би багато горя дорогим для нас людям. Коханий, ти мій коханий! Що-ж значить уся, хоч би й яка слава супроти твоїх тихих, щирих слів!

Чи знаєш ти любий казочку Андерсена про дівчинку Герду, що шукала свого Кая?

Вони любили ся, та лиха судьба так хотіла, що хлопчикови в око і в серце влетіло по скалочці з такого сьвічада, що все показувало чорнійшим і поганійшим, як справді було.

І з того часу хлопчикове серце взяло ся кригою, а жите в рідній домівці було йому немиле, а навіть кохана Гердочка не здавалась такою дорогою як перед тим. Уже він почав шукати собі нових розривок і товаришів, бо дома здавалось йому зле й тісно.

А раз у зимі пішов на прогуляне із своїми саночками-скобзунами тай більше не вернув. Приціпив свої санчата до пишних-препишних саний снігової кралі, тай уже не годен був освободити ся від її чарів. Поїхав із нею в її далекі, зимні чертоги і вони стали йому за родину, за Гердочку і за все любе. А там він прийняв ся за важку працю: із крижин мав уложити слово: „Віковіч-

ність“, та не змагав і мучився душею і тужив за щастем, а однако мусів і надалі оставати в зимних чертогах.

Та сього всього не знала Герда. Вона знала лиш те, що її Кая не було і що весь чар та прижана життя скінчилися для неї. Які-ж то їй видавались довгі, довгі та темряві дні!

Та от таки прийшла весна з теплим, соняшним сьвітлом.

„Нема мого Кая, умер!“ — сказала маленька Герда.

„Я тому не йму віри“ — відмовив соняшний промінь.

„Нема мого Кая, умер!“ — сказала вона до ластівок.

„Ми тому не ймемо віри“, — промовили ластівки, а врешті й сама Герда перестала вірити.

І тоді обула свої нові, червоні черевички, яких Кай ні разу не бачив, тай пішла до річки розпитати про Кая.

А коли хвилі ніби сказали їй, що Кай живе, вона із вдячності подарувала їм свої черевички. Тільки хвилі викинули їх назад на беріг. Тоді дівчинка, думаючи, що за близько кинула, полізла в човен, що стояв в очереті, дійшла аж до краю і звідти викинула черевички в воду. Та човен не був прив'язаний і від руху, що Герда вчинила, зняв ся від берега.

Злякалась Гердочка, та далі подумала собі, що може се хвилі несуть її до Кая, і любивалась чудовими берегами та синьою водницею річки.

Аж хвилі винесли її на беріг, до старої, доброї чарівниці. Пробула вона там декілька часу в великому добрі, та коли пригадала собі, чого тут прийшла, пустила ся в дальшу дорогу. Се було вже пізною осіню і нераз доводилось їй гірко. А потім настала люта зима, і багато-б розказувати про те, як вона блукала, як пробувала і в добрі і в горю, і між принцесами і між розбишаківними, як олень віз її в далекі, зимні чертоги, як врешті і він не зміг знести того зимна тай вернув ся, а вона сама, своїми дрібненькими, босими ноженятами пробиралась поміж леди і сніги, аж доки не дійшла до свого Кая. Він сидів у величезній, пустій, зимній сьвітлиці і намагав ся зложити слово: „Віковічність“ тай думав, думав, аж голова йому тріскала.

А Гердочка кинулась йому на ший, голубила, обнімала та приговорювала:

— Каю, мій малесенький Каю, на силу-ж я тебе знайшла.

Але він сидів мов скамянілий, безмовний, байдужий. Тоді Гердочка заплакала і ті горячі сльози впали йому на груди, дій-

шли аж до його серця, розтопили там кригу, а в нею виплила і скалиночка зеркала. І глянув Кай на Герду і заспівав пісню, яку вони малими дітьми співали у двоє. А потім заплакав. Довго, горячо плакав, аж доки з очей не виплило скло. І аж тоді побачив, яка в округ нього порожнеча і пустка, а яке щастє при ній, при Гердочці. І пригорнув ся він до неї і плакали вони з радості і були безмежно щасливі. Навіть крижинки на radoщах почали скакати і самі уложились у слово „Віковічність“. А Гердочка поцілувала Каєві щоки, таї вони почервоніли. Поцілувала його очі, і вони заіскрились огнем. Поцілувала руки й ноги, і він став здоровим та дужим.

А тоді вони обоє, побравши ся за руки вийшли з палаців.

І куди йшли, там сяло ясне сонце, віяв теплий вітрець і було мило та любо. А коли вертали до свого дому, до старої бабусі, здавало ся їм, що вони ще все безвинні діти і лише як переступили поріг та поглянули по собі, заприїтили, що вони вже дорослі. Та були однако діти — серцем безвинні. Забулось усе горе крижаних чертогів, мов дике марище. І сиділи вони мов давньою порою побравши ся за руки, а в округ них було літо тепле та благодатне.

Не знаю я, мій милий казочки гарнійшої як отся!

Чому-ж я не Герда? Чому я не можу піти як вона по сьвіту і ходити по всіх доріженьках і кликати:

— Каю, мій любий Каю, де ти? Із якого шляху, в якої дороги тебе виглядати? які міста, у які країни, йти тебе шукати?
— Чи віднайду я тебе, чи діжду ся ще хоч раз у своєму житю тебе побачити? Чи може відповіси мені:

„Як виросте трава на помості,
Тоді мила жди мене у гості!
Я вже маю другу дівчину
Другую дівчину, червону калину!“

Чи так милий, відповіси мені?

Так щож? Нехай!

Я не буду благати любови, ані не буду клясти тебе, але однако сподіватись-му і однако виглядати-му і буду ждати і буду питати:

— Каю, мій дорогий Каю, де ти?

А потім, потім.

Прийде сіре жите без поривів, надій і мрій, довгі дні і літа
буде йти таке монотонне, одностайне жите.

Сонце силе своє проміне, щебечуть маленькі пташки, цві-
точки цвітуть. А лугом біжить дитина весела, щаслива, із пташ-
ками щебече, мов цвіточка цвіте.

Ах, довга, осіння негода, ах довга осіння слота! Розмокла
грузь на дорозі, небо закутане оловяними хмарами, понуре краканє
гайвороня і безупинний, безустанний, зимний дощ. Дорогою йде
дівчина, сама одинока, спішить до ціли, в яку перестає вірити.
На устах у неї усміх для стрічних, у очах сльози, а в серці —
а в серці — розпука.

То і що-ж із того?

Правда, яке се нудне.

Неначе сумна, все однака мельодія сопілки, на якій грає
пастушок, що не навчив ся ще нічого иньшого, така нудна ся
моя історія.

Не правда-ж, милий?

1904—1905.

Надія Кибальчич.

Р Е Ч І.

Увесь запал юнацький, уся молода щирість вернулись до Заморенка і натхнули те, що він говорив: — Все людське лихо від браку уяви. От наприклад: ми тепер сидимо в теплій, ясно освітленій хаті, перед нами склянки горячого чаю та всякі смачні речі, і нам просто неможливо уявити собі холодну, сиру — не хату, а хлів, пригаслий каганчик, сухий шматок хліба... або уявити, як тепер тим, що їм доводить ся заробляти отой мізерний куток, мізерний хліб на такій погоді... — говорив Заморенко і показав на вікно на половину захилене великими червоними завісами.

Всі глянули туди. За вікнами билась і гула хуртовина; здавало ся, що вона може наскрізь пронизати того, хто насьмілить ся зостатись на дворі хоч пів години. Ніч була чорна, тільки освітлені вікна кидали широкі смуги. Ніде нічого не було видно, але в тих смугах, за хуртовиною як крізь сито виднів ся образ саний, коня і візника, який як мога глибше тулив ся до саний. Це була виразна ілюстрація до слів Заморенка. Всі побачили її і звернули увагу, всім стало чогось то ніяково, всім щось подумалось, але ті думки були якісь невиразні, як привил за вікном — мов крізь сито. Тільки Заморенко нічого не подумав, бо він звик бачити свого коня біля рундуків; знайома картина не могла дати нічого нового.

Він говорив далі:

— Я у всіх бачу одно і теж — се брак уяви. Я думаю, що у злочинців її зовсім нема; я навіть думаю, що люди без серця, се люди без уяви. І як часто трапляєть ся, що задля якоїсь зайвої

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXII.

8

роскоші, просто для того, що так їм трошки зручніше, люди примушують иньших терпіти не тільки великі турботи, але часом і великі муки. Люди недогадливі. Коли-б їм хоч раз перенести те, вони-б не робили иньшим такого...

У Заморенка було багато чулости, він під иньшу хвилю просто вгадував чужі думки; правда, не вгадав, а почув, що слухачі стали не такі зворушені і пильні як раніше. Особливо один із молоді, що найуважніше слухав, тепер пильно дивився в вікно, очевидячки не чуючи, що він говорить. Де-хто перекидався словами про зовсім незначні річі, а в загалі видно всім було чогось ніяково. Чого? Заморенко почував, що се відносило ся ніби безпосередно до його; проте він раніше був такий захоплений, що не спостеріг, відкіля се взяло ся, а тепер подумав, що се певне того, що він довго сидить і багато говорить. Він почервонів, глянув на годинник і раптом схопив ся.

— Я так довго засидів ся... заговорив ся... У вас завсіди так привітно... закутно... Певне мій візник змерз дожидаючи мене. Но добраніч!

— Як вам їхати в таку погоду! — завважила господиня.

— Неприємно, але се-ж два ступні. Одна вулиця, таї годі, навіть пішки пройти невелике горе. Бувайте здорові!

Він вийшов. Усі мовчали і нічії очи не зустріли ся, а заговорили про щось зовсім незначне і всім нецікаве.

Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

V.

Від тепер настало для Марійки трохи розраднїше жите. Весь час, який не мусїла бути в Пташком, вона проводила з Островськими. До тої чесної родини прилягла цілим серцем і стїльки ї було у неї розради, що дивила ся на щастє иньших. Островські-ж старали ся по змозі осолоджувати її погане жите. Пташок бачив, що власть над жінкою вихоплюєть ся йому з рук, та все те приписував інтригам Островських, яких ненавидїв із серця, хоч і бояв ся Островського як огню. Він держав його в своїх руках і мїг його кожної хвилї здавити. Небезпечно було його дразнити і Пташок тим лише потїшав себе; що так вїчно не буде, що скорше чи пїзнїйше Островського перекинуть, а тоді Марійка буде слухнянїшою.

Тимчасом робив своє. Ходив до бюро, дер бариші звідки трафилось, ходив до Маргулесової в компанїю, частенько запивав ся, а бережучись перед сьвітом грав „короткого“ лише по приватних домах. Правда, щастє частенько відвертало ся від нього і він програвав не лише свої бїчні доходи, а ще мусїв заповичати ся, а потїм віддавав із пенсії. Марійка змїркувала, що чоловік дає їй що раз менче на прожиток і вона негодна поплатити тим усього. Вона не казала ще нічого, а коли Жиди стали на неї напирати, вона відіслала їх до чоловіка.

Пташок був страшенно лютий і став по пяному жалувати ся перед знайомими, що його жінка не вмїє газдувати, що їй дає всю

свою пенсію, а се їй не вистарчає. А далі не видержав, щоб їй самій не сказати того.

— Моя кохана, так дальше не може йти. Те, що тобі даю, мусить тобі вистарчити на все...

— Даєш мені що раз менше. Я все занисую, що видаю, можеш переглянути, що я одного крайцара не видам, де не треба.

— Ти занисуй собі, або й ні, я з того не буду ситий, а я більше не можу давати...

— Доси я на себе нічого не справила. Все йде на дім...

— Коли тобі мало, то візьми зі свого посагу, — сказав Пташок із досадою...

— Я посагу ніякого не маю, а ти про се добре знав.

— Пі, пані дзіко, напиши до брата, най дасть. Він мені виразно сказав, що для тебе лишило ся 1500 зл. Щось там видало ся на виправу, а решта лишила ся... най пришло...

— До брата не напишу, пиши сам, коли хочеш, я про посаг нічого не знаю...

Марійка не хотіла вірити в те, що говорив Пташок. Вона мала 1500 зл.? Чого-ж їй брат того не сказав? Та-ж ті гроші аж надто були-б вистали на скінчене семінарії. Їй здавало ся, що була круглою, голою сиротою, а тут ось що показує ся. Чого-ж її так випихали з дому? Коли так справді, то її брат іще більше прогрішив ся супроти неї. Коли-б вона була се знала, була-б ніяким сьвітом не пішла заміж. То таки не мусить бути правда...

— Ти певно не віриш, що так було, але я переконав ся на власні очі. Книжка щадничка на 1500 зл. як бик, я її видів...

Тепер уже не підлягало сумнівови, що так було. Отже вона мала гроші, і вони десь там лежать без користи на те тільки, щоб опісля дістали ся в руки сьому ледарови на пянство та карти...

— Коли є які гроші, то не позволю їх рушити, — сказала рішучо Марійка. — Коли виставала доси твоя пенсія на житє, повинна вистати й далі. В тім лише біда, що від якогось часу я не дістаю того, що перше...

— Бо я маю й свої видатки, годі мені тут усе маринувати ся з тобою... Я хочу якось жити на сьвіті з людьми...

— Гадаю, що з людьми можна жити і без карт та піятики.

— Тільки прошу тої матерії не тикати! Що часом випю, то сього потрібно мені до здоровля, а що заграю собі часом, то так для розривки...

Такі розмови повтаряли ся що раз частійше, від коли стала до хати Пташків заглядати біда...

Марійка написала до брата довгий лист. Се було перше її письмо. Вона не для того описала брату свою недолю, щоб перед ним пожалувати ся. Вона пхала братови на очи ту кривду, яку їй заподіяв... „З початку, писала вона, я тебе виправдувала, що ти мусів пристати на мою продажу, бо до того силувала тебе жінка, вона-ж не була обовязана давати мені хліба. В неї-ж є своя дитина і коли вона не хотіла її кривдити, то на се не було ради. Але я довідала ся, що для мене були гроші і то такі, що було ізаа чого скінчити мою науку... По що-ж було мене відбирати від Вайсової, де мені було так добре? Я була-б скінчила школу здорова, весела, свобідна і була б заняла в суспільности позицію, де могла-б бути для когось пожиточною. А так що? Ти мене випхав на силу за людину безхарактерну, нелюбу, мерзенну, п'яницю і картяра, за людину з якою нема мені веселої години. І я зломана на душі і тілі, притоптана брутально, цілою силою волі і молитвою вдержую себе, щоб тебе, мого брата рідного, не проклинати встаючи і лягаючи... Коли ти на стільки був недотепний, що при таких засобах, які я мала, не видер мене з під кормиги твоєї безсердечної жінки, та видав мене заміж за першого ліпшого з краю, то чому ти мені й словечком не сказав, що я не така бідна, як се мені твоя жінка заедно цокотіла? Ти вважав мене за дитину, нерозумну і непрактичну, якій про грошеві діла не треба знати... Але віддавати таку нерозумну дитину на поталу такого бруса неотесаного, і виправляти її сьвіт за очи, то се тобі не вадило. І чим же ти виправдаєш перед Богом сей тяжкий гріх?

„Я зломана на душі і тілі. Невдовзі прийде ся мені відбутти тяжкий термін. Дав би Бог, щоб я того не пережила, щоб враз загинула в тою істотою, якій сама маю дати жить... Та не лякай ся. Мої уста навіть в хвилі смерти не вимовлять на тебе проклятя... ні, я і у хвилі смерти просити буду у Бога для тебе прощення і з сим словом кінчу се письмо... До мене не пиши, не оправдуй себе, бо то ні на що... І я більше до тебе не напишу, хоч би приходило ся на голодову смерть готувити ся, на що й вносить ся... Іще одно. Коли справді лишили ся які гроші, які маю право назвати своїми, то заказую їх видавати в руки пана Пташка“.

Марійка почула полєкшу на серці, коли скінчила лист. Вона виляла у ньому усю свою жовч, яка від давна-давна на серцю на-

кипіла. Їй здавало ся, що мусіла се братови написати, бо коли б мовчала, йому би здавало ся, що вона привикла до своєї долі, і тепер страх яка щаслива. Та коли лист був уже на почті, вона рада була його завернути. Їй стало жаль брата. Він же-ж не робив того з злого серця, хотів їй добра... а вийшло ось що. То не може бути, щоб він не догадував ся з їй мовчанки, що вона нещаслива.

Вона стала біля вікна, дивила ся на вулицю, на дерева умаєні зеленю. Як то цілком иньша весна була минулого року! Чи вона надіялась тоді, що її жде? І вона не втерпіла, щоб не заспівати:

Чи я в лузі не калина була?
Взяли мене порубали і в пучечки повязали,
Така доля моя...

Сю строфу вона звела гарним мецосопраном із таким глибоким чутем, із такою тугою і жалем, що самій від того задрожав голос, горло спіймав корч, і вона стала плакати... По хвилі почувла за собою легенький шелест і оглянулась. Біля порога стояла Островська.

— Моя пані любенька, я не сьміла вам перебивати, ви так гарно співаєте, що серце мов із воску...

— От співаю про свою долю, щоб лекше поплакати.

— Та я знаю, що від плачу полекшає на души, та годі так знову плакати і плакати, треба трохи вгамувати ся, бо се може вам на здоровлю відбитись... А особливо вам тепер дуже на себе вважати би...

— Ой пані Островська, чи ви гадаєте, що мені на моім житю валежить? Хоч би і нині лягти в домовину! Що варте мов житє, чого я тут маю надіяти ся? Коли-б так Бога не боялась, то сама на себе руки наложила би...

— Ой не кажіть так, не кажіть, бо то гріх. Господь насилас на людей всякі хрестики, терпіня, треба їх спокійно зносити, а то прогнівіть ся. Пан Біг не тільки терпів для нас, і ми повинні терпіти, бо ми не вгадаємо, для чого воно так... А подумайте ше, що вмерти не так легко, часом утративши здоровле треба довго мучити ся. Ось ви здорові, а тяжко вам терпіти, а що було би, як би хоріли кілька літ? Вірте мені, бо я старша від вас і маю більше досьвіду. В таких стані, як ви тепер находитесь, можна собі через неувагу такого наробити, що каліцтво на ціле

жите... І подумайте, як би то вам тоді жило ся? Тоді-б чоловік і не глянув на вас. Він любить вашу красу, ваше тіло, а не душу. Що-ж було би, коли-б ваше тло було хоре? Либонь на вулицю би вас викинув... А знову так жити без усякої надії, то також не годить ся. Воно ще щось таке може стати ся, чого-б ми і не вгадали і буде все добре...

— Я не бачу виходу.

— Але Пан Біг певно бачить. На нього здайте ся. Та я хотіла давно з вами про щось поговорити, та якось не сміла...

— Що-ж таке?

— Чи ви приготувались на те, що має надійти?

— Як же-ж?

— Та треба пошити якісь сороченята, приладити пеленки. Потому вже пізно буде, як вас схоплять болі...

— Я про се й не подумала...

— Не дивую ся, то перший раз, то все треба жінці нагадати. Я мала при собі мою покійну маму, а ви не маєте нікого крім мене.

— Як же се зробити?

— Треба купити полотна, а иньше то я вам поможу.

— Багато на се треба грошей?

— Треба би зо двадцять ринських.

— Господи, в відки-ж я візьму таку суму?

— А то добре, а чоловік від чого? Та-ж то його обовязок.

— Він не дасть, бо не має...

— Але на горівку і карти то має...

— Я йому того не скажу...

— То я йому скажу, а як се не поможе, то мій чоловік йому скаже...

— Він тепер дуже в довгах, Жиди не дають дорогою перейти...

— Не жалію його, сам собі винен. Він коли-б трохи жив інакше, стояв би краще як начальник суду. Дивіть ся на нас. Чи можемо з вами рівняти ся? Платня маленька. Кілька разів дістав чоловік нагороду за прилапане злочинця, от за того панка, що я вам раз казала дістав сотку — тай на тім кінець, а у нас довгів нема...

В тій хвилі прийшов Пташок із уряду. Він не любив Островських, а тепер побачивши її в хаті дуже скривився, хоч не сьмів нічого сказати...

— Пане Пташок, от саме ми про вас балакали... Чи ви вже замовчили яку мадам для вашої жінки?

— Ні, пані дзіко, я гадаю що ще час...

— Ви впе гадали, бо часу властиво ніхто не зміркує. Я вам раджу замовити стару Памулиху. Най прийде, огляне і най уже буде певно. То може прийти несподівано, а коли-б її тоді не було, то що? Має жінка загинути? Гарно ви про жінку дбаєте, що треба вам аж пригадувати...

— А чому-ж Марійка мені того не сказала?

— А то добре! А по кім більше надіяти ся досьвіду, по такій молоденькій людині, чи по вас старім? Гарний з вас муж. У вас жінка поти лише добра, поки маєте з неї вигоду, а опісля то чорт її бері...

— Пі, пані дзіко, я не маю крайцара...

— Мусить бути. Ви на те муж. Не пийте зо дві неділі, не грайте в карти, то гроші будуть...

— Що ви говорите, де-ж я пю, з ким граю?

— Но, но, ми знаємо добре. А в тім, що мені до того, гроші мають бути нині по полудни і баста. Час летить. Отже тямте: Памулиха і 20 зл...

Пташок покрутив ся по хаті і вийшов...

— З такими людьми не можна інакше говорити. Побачите, що гроші будуть... Коли-б ви мали силу так із ним говорити, то він танцював би як на шнурочку. З таким то годі панькати ся...

— Не штука вам говорити, коли ви його не боїте ся. Він знає, що коли-б вас зневажив, то ваш чоловік не дарував би йому того, а за мною хто постоїть?...

Тимчасом Пташок засоромлений і лихий бігав від одного Жида до другого, щоб позичити гроші. І таки знайшов одного, але не задармо. То був Жид Ізак Цвайгфельд, який займав ся тим, що скуповував у мужиків вирокі на різні претенсії за половину ціни, а потім інтабулював їх на ґрунтах довжників і переводив безпощадні езекуції... Він мав частенько діла з книгами ґрунтовими і з урядниками, що їх вели. Тепер саме мав він одно таке непевне діло, що лише від урядника залежало, чи цілу претенсію втратить, чи ні. А урядник мав поповнити для його ратованя одну

неправильність. Стало ся власне, що Цвайгенфельда попередили иньші вірителі і скорше повносили свої поданя о впис гіпотечний і вже були повписувані пльомбатури. Коли-б так урядник поворожив зручно з пльомбатурою, було би все гаразд. Коли-ж так остане, то Цвайгенфельд зі своєю претенсією при ліцитації злетить із гіпотеки і його гроші пропали...

Його попередника табулярного заступав тернопільський адвокат, який не мав спроможности сконтролювати, чи пльомбатура на своїому місці.

Цвайгенфельд думав саме над тим, як би то підійти Пташка, коли сей явив ся у нього.

— Пане Цвайгенфельд, — заговорив Пташок привитавши ся, — мені треба кілька блятів...

— А ніби у мене є гроші? То не мій інтерес давати гроші на проценти.

— Я вам за проценти нічого не говорю, ви мені так вигодить пятьдесятку на кілька місяців, бо мені дуже треба...

— Не можу, у мене гроші роблять гроші...

— Коли так, то будьте здорові, але тямте, що прийде коза до воза...

Пташок хотів відходити, бо розсердив ся.

Він стільки робив чемностей Цвайгенфельдови, а сей ось що!

— Пождіть, пане секретарю, може ми зробимо який гешефт...

Пташок зупинив ся.

— Знаєте, яке мені нещастє трафило ся! Я купив претенсію на того Депту Стаха, ви його знаєте. Сума значнійша. Я заки ви торгував, зробив цесію, подаю до табулі, а мені каже Маліцький що мене випередив Розенцвайг зі своєю претенсією на 1000 зл. і я лишив ся на хвостіку...

— То зле, ваші гроші пропадуть...

— А що-ж би на то порадити? Як гадаєте?

— Ні, пані двіко, коли вже є пльомбатура, то все пропало, пльомбатура то ґрунт...

— А як би так із пльомбатурою поманіпулювати?...

— Не можна... Що вам до голови прийшло?

— Я не хотів би дармо, а вам і так треба гроший...

Пташкови прояснило ся в голові. А як би так Жида натягнути? Виравді те, чого він від нього жадає, пахне криміналом,

і він не гадав на таке себе наражувати, але обіцяти можна. Жид дасть гроші, а потому можна буде віддати... А ну?

— З тим, пане Цвайгенфельд, треба осторожно, бо як би вийшло на верха, то кримінал нам обом...

— Нащо має вийти на верха?

— То можна би пльомбатуру вирадирувати... але то небезпечно...

— Ну, ну, робіть так, щоб було безпечно...

— Треба би й номер протоколу змінити...

— Ну, ну, або то така штука?

— Штука не штука, але небезпечно.

— Кілько хочете?

— Сотку.

— Ов, ціла претенсія виносить двісті, то що мені лишиться?

— Говоріть здорові. Двісті в капіталі, а відсотки, кошти, то буде друге стілько... За що будь я своєї кар'єри наражувати не буду...

— Ви казали, що вам треба п'ятдесят...

— Ні, пані двіко, мені й тисячка була би потрібна, та найтам, дайте 80...

— А буде все добре?

— Певно...

Цвайгенфельд вичислив гроші, а Пташок вийшов. По дорозі зайшов до Памулихи, замовив її і пішов до дому. Зайшов насамперед до Островської і дав їй трицять срібних та просив, аби все полагодила як слід, бо його жінка і слаба і непрактична... Він навмисне так зробив, щоб люди знали, який він дбалий муж.

— А бачите, пане Пташок, на вас лише накричати, то все зробите. Як би я була вашою жінкою, то ви були би не такий... Я зараз піду до міста.

Пташок і не вступав до хати, лише пішов просто до Маргулесової на пиво... Лишило ся йому 50 зл., про які ніхто не знав... Справді робити якісь мальверзації він і не подумав. Оттак узяти щось із боку, то ще уйде, але наражувати себе на таке недурня. Жид буде йойкати, грозити, допоминати ся звороту грошей. І він йому колись віддасть, але Жид не поважить ся позивати, бо й сам понав би у біду, що хотів урядника підкупити...

Пішов до уряду. Для цікавості отворив виказ гіпотечний Стаха Депти, де були дві пльомбатури, порівняв їх із протоколом

своїм і аж запікав із радості: пльомбатура Цвайгенфельда була на першій місці...

— Той дурень Маліцький навіть не догадує ся, яку мені зробив прислугу, що дав Цвайгенфельдови фальшиву інформацію. Тепер 80 зл. мої, і Жид буде вірити, що я справді зробив се...

Не видержав, щоб не забігти таки зараз до Цвайгенфельда.

— Пі, пані дзіко, ваша претенсія на першому місці. Лише тихо! Не допитуйте ся багато у Маліцького за тим, бо готов звернути увагу, що воно щось не так, він іще має все в сьвіжій пам'яті, і тоді нам обом біда..

— Але чи то певно?

— Ходіть зараз зі мною, то вам покажу. Або ні, так влє, аби ми оба разом ходили, прийдіть потім...

Коли Цвайгенфельд зайшов потім до уряду гіпотечного, Пташок показав йому чорне на білім, що його пльомбатура перша. Оба були раді, і оба сьміяли ся в кулак. Пташок сьміяв ся з Цвайгенфельфа, а той із Розенцвайга, що його так випередив... Тої днини Пташок прийшов аж над ранком, паний до нестями. Впив ся з радощів...

VI.

Кілька день опісля сиділа Марійка в Островською при роботі. Островська шила на машині сорочинята, кафтанчики, все те таке малесеньке, що Марійка чудувала ся, що таке маленьке ество справді може бути на сьвіті... Коли Островська скроїла одну сорочину, Марійка сіла до машини і заложила на місце полотно. Островська підбігла до неї і відібрала:

— О! О! Що вам, пані? Хиба-ж я на се позволю? Хочете собі біди наробити? Вам не можна тепер... Прошу мене пустити. Ви обрублюйте рукавці...

— Хиба-ж я не шила на машині?

— А коли то було? Ви тоді були панночкою, то що иньшого. Знаєте, одна з моїх знайомих у таким стані лише кілька разів рушила ногою, то собі такої біди наробила, що хорувала більше пів року... То небезпечно. Кажу вам, тих кілька днів мусяте шильно на себе вважати і не засиджувати ся на місці, лише ходити поволеньки... Ноги у вас не спухли?

— Ні!

— Бо то й таке буває. Ми жінки багато мусимо терпіти і мущина не годен збагнути того. Вони коли-б мали понятє про те, що ми мусимо витерпіти, то повинні би нас на руках носити...

— А що ту дитину жде, яка її будучність? Я уявляю собі, що й я була така маленька, що і мною моя мати тішила ся і вірку рада була для мене зняти, а що зі мною стало ся!

— Гріх таке говорити. Треба се Богу полишити, він піклує ся кожною хробачиною, не то чоловіком.

* * *

В тім часі, як на Марійку прийшла ся прикра хвиля, в Ковові зайшла цікава подія. Начальник козівського суду став радником судовим і пішов до Золочева, а на його місце прислав верховний суд у Львові на тимчасового керманіча суду адюнкта судового з Вишнівчика Остапа Копача...

Копач за той час страшенно змінив ся, як чоловік, що втратив надію, мусів раз на все попросити ся зі своїми ідеалами і бажаннями. За два дні по своїм повороті з Перемишля він добачив на своїх висках кілька сивих волосків... Почував, що йому немов щось важке насіло на спину, і похилив ся. Лице понід очі поморщилося. Він перестав брити ся і запустив бороду, яка за короткий час дуже виросла... Хто його бачив перед місяцем, тепер і не пізнав би. Його начальник доміркував ся зараз, що Копачеві не повелось, і тому, щоб не задавати йому більшого болю, не питав його ні про що. Те саме наказав своїй жінці, і коли Копач у них появил ся, говорили про буденні справи... Але не міг заказати сього своїм дітям. Вони привитавши ся з Копачем запитали хором:

— А вуянці нема?

Копач ужив усеї сили своєї волі, щоб не заплакати. Побілів на лиці мов полотно, закусив губи і не сказав ані слова...

Тоді начальника викликала дітей до другої кімнати і заказала їм питати за вуянцю, бо ніколи не позволить їм іти до вуйка. Діти дивили ся на маму великими очима не розуміючи заказу, а що з вуйком було їм дуже любо іграти ся, проте обіцяли матери, що будуть чемні. І за малу хвилю сиділи вже на колінах Копача і ігрались його бородою. Копач цілував їх по черві, а начальника побачила в його очах сльози, і їй стало жаль того

бідного чоловіка. Тоді Копачеви розмякло серце, і він розповів своїм приятелям про своє нещастє.

— Хиба-ж ви могли додержати слова і не переписати ся в свою любкою? — каже начальника.

— Я раз писав і не дістав ніякої відповіді. Я вважав се за пригадку в її сторони на нашу умову і тому не писав більше.

Коли надійшло зі Львова перенесене Копача на заступника до Козови, він ані разу тим не збентежив ся і рад був, що покине се місце. Серед нових людей може скорше вилічить ся з сього болю і забуде. Натомість за ним дуже жалували всі. Начальник і його жінка аж посумніли, діти плакали, а народ із довколичних сіл зібрав ся прощати його. Копач попрощав отця Іляріона, у якого бував частенько, попрощав читальню і поїхав. Він знав із досьвіду, що його заступство може потривати й цілий рік, тому перебрав ся до Козови в усім краєм і забрав маму від разу...

І в селах, якими переїздив Копач, що належали до вишнівцького повіту, збирав ся народ у святачних одягах, заступав йому дорогу, щоб попрощати ся. Кожде пхало ся, щоб поцілувати його в руку. Стара Копачиха сиділа біля свого сина і плакала з радощів.

Серед таких овацій переїхав Копач свій колишній повіт і над вечером приїхав до Козови...

Поки що примістив ся в заїзді, бо в помешканя таки в судовім будинку на другім поверсі ще не забрав ся старий начальник. Другої днини відібрав урядованє. Йому представив ся цілий судовий персонал...

Копач придивляв ся кождому з окрема, аби його добре зятати, а потім промовив до них, чого саме від них буде вимагати. Особливо клав вагу на те, що урядник по при сповнюванє своїх обовязків, по при пошану свого становища повинен тямити, якій ідеї він служить, що суд повинен бути добродійством для суспільности, повинен кожду одиницю, яка з ним має діло, без огляду на се, чи се пан, Жид, чи мужик, стрічати ввічливо, бо брусоватого поведєня з сторонами він не стерпить...

Того дня, як Копач відібрав урядованє, у Пташків уродила ся дочка...

VII.

Пташок, коли проминуло перше зворушенє, був незадоволенний тим, що стало ся. Стілько гармідеру в хаті; навіть нема де

гарзд проспати ся по обіді та і в ночі нема супокою. Дитина була слабосильна, недужа і плакала по ночах. Пташок не привикши до того будив ся в ночі, коли не пішов п'яний спати, і проклинав голосно. Марійка мусіла винести ся в своїм ліжку і колискою до другої кімнати.

Вона стала гарнійшою, як саме жінка з двадцятім році життя по першій дитині. Її стать була така маєстатична, що справді мусіла подобати ся кождому, хто на неї глянув. Як лише підняла ся з постелі, взяла ся знов до науки з Галюсею, бо час іспиту вже наближав ся.

І справді Галюся зробила іспит так гарно, що всі не могли надивувати ся її знаню. Вона випередила геть своїх ровесниць із другої класи, а про Пташкову стала йти добра слава. Стали й иньші переказувати до неї, чи не взялась би їх дівчат учити, але тепер у Марійки не було часу. Все була занята домашнім господарством і дитиною. Пістунки не приймала ніякої, бо не було ва що, і мусіла обходити ся при дурноватій і непонятливій Параньці...

Згодом Марійка завважила, що Паранька не поводить ся супротив неї так як треба, що її не слухає і стає до неї „з писком“. Що се може бути? Вона жалувала ся перед чоловіком на Параньку, а він сказав їй просто, що иньшої слуги шукати не буде. Що робити? Островської вже не було в Козові. Не було щирої людини, у кого би порадитись... Треба було терпіти не лише чоловікови, але й такому нешкребганому еству як Паранька...

А чоловік тепер майже не звертав на Марійку уваги. Він пересиджував коли не в бюрі, то у Марґульєсової, до дому приходив лише їсти і пізно в ночі спати, а на дім давав що раз менше...

Марійка стала терпіти біду. Треба було конче заробити й собі, і вона приняла лекцію двоїх дівчат у місцевого сьвященника. А що не все могла відступити дитину, то дівчатка приходили до неї до дому.

На місце Островського прийшов другий вахмайстер, жонатий те-ж. Але Марійка не наближала ся до них, чуючи через сїни, як заєдно сварили ся обоє. Других Островських не легко знайти, — подумала Марійка вітхнувши тяжко...

Одної ночі Марійка не спала за дня дитини, що дуже плакала. Вона навіть не ровдягала ся. Коло півночі вийшла зі сьвіч-

кою за чимось до кухні, і тут застала свого чоловіка роздягненого в такій позиції, що кров у ній застигла в сорому і обридження. Вона зачинила мерщій двері і пішла зворушена до своєї кімнати. Тепер їй стало ясно, що в її хаті під її боком творить ся... От чому та проста дівка так роззухвалила ся! Тепер їй уже ясно...

Най же-ж так усе буде, вона на його й не погляне... не стане йому перепиняти... Одно, що її ворушило, то те, що її муж таке погане єство, що проміняв її на такий нужденний огарок... Та в тим їй буде ліпше, коли-б так від початку було... А то ні... Сей поганець мусів її перше понизити, знівечити, виссати її молодість, а тепер покинув, як витиснену цитрину...

А Пташок нічоґісінько не робив собі з того відкриття своєї жінки, лише засів до сніданя, немов ніколи нічого не було. Марійка не втерпіла, щоб не розмовити ся з ним.

— Я сеї ночі зайшла до кухні...

— Так? Прилагодь собі що треба з вечера, то не будеш потребувати в ночі по кухні ходити... Можеш перестудити ся...

Пташок говорив із таким безличним цинізмом, що Марійка задубіла.

— Знаєте, мій пане, що я не мала понятя про вашу безличність. Ви дуже добре знаєте, що я в кухні бачила, і ще сьмієте так до мене говорити?

— Не так остро, моя пані, я так роблю, як мені подобаєть ся, бо я свій пан. Розумно? За довго мені було виждати... Впрочім ті попівські „делікатеси“ навкучились...

— Отже добре... Ми не знаємо ся від нині...

— І овшім, і овшім, дуже з того рад... А з Паранькою поводи ся мені по доброму, аби ми не посварили ся... Паранька те-ж Русинка, як і ти, але вона собі проста, натуральна, така, як Русинка має бути. А моя пані не в своїй ролі, вийшла поза свою сферу і тому така несмачна...

Він вийшов до бюро не кажучи Марійці ані слова більше і не споглянувши навіть на дитину...

Розуміє ся, що при таких відносинах не могла Марійка довідати ся, хто новий начальник, і не знала, що її Остап так близько...

Вона швидко освоїла ся з тим, що в її хаті творило ся. Вона-ж тому не була винувата, а згодом мусіла признати, що так

ліпше. Мала супокій від тої мерзеної людини, а се рівноважило те обриджене, яке відчувала дивлячись на дурновату, зухвалу Параньку і на свого мужа...

Копач завів у козівським суді так званий судовий день. Була на се призначена п'ятниця, коли міг кожний приходити до суду і вносити позви до протоколу. Народ довідавши ся про се ходив до суду, мов по сьвячену воду... При тій нагоді Копач довідав ся, що один мужик заплатив два ринські за витяг табулярний і ще його не має...

— То не може бути, — каже Копач. — За витяг табулярний належить ся стемпель на ринського, а більше нічого...

— Е, то стемпель своєю дорогою, а від руки ще треба дати...

— Від руки не належить ся нічого.

— Та де, прошу пана адюнта, то у нас платять ся все, хоч би хотів чоловік почути, який там номер у „мавпі“ або в „табелії“ записаний, або яка „парцелія“. Тамтой пан на долині, то й говорити не хоче, поки не положиш ринського...

— Що за пан на долині?

— Аво, той, прошу панської ласки, що все так пікає...

— Який то? — питає Копач писаря.

— То пан секретар Пташок.

Відправивши людей Копач післав за Пташком. Пташок явив невиспаний. Він був на сніданю, а по обіді трохи заснув...

— Пане Пташок, — каже Копач дивлячись йому просто в очи. — Дійшло до моєї відомости, що ви берете гроші від хлопів за витяги гіпотечні і за інфермації з книг ґрунтових. Пригадую вам; що се не вільно, і коли довідаю ся про такий новий випадок, який став би ся по нинішнім дни, то не мине вас дісциплінарка що найменше...

— Пі! пані дівко, — заговорив наляканий Пташок, — я лише за те, що роблю в позаурядових годинах...

Копач відступив від Пташка, бо саме, коли відізвав ся, на нього вдарив смердючий, kwasний сопух із напиків...

— В годинах позаурядових не потребуєте сидіти в бюрі. Тут нема такого навалу праці, щоб в урядових годинах її не можна було зробити. Лише урядових годин треба пильнувати, отже тому, що ніхто того не сконтролює, чи ви що робите в урядових, чи позаурядових годинах, і ніхто не сконтролює, за що кажете собі

платити, то заказую вам урядувати позаурядово... Іще одно. Я заважив, що ви податковий чоловік, від вас воняє як з бочки... Тямте собі, що п'яниць не терплю...

— Пі, пані дзико, я лише чарочку до обіду. Мій жолудок такий, що як не випю чарки горівки, то би-м ложки страви не взяв у рот...

— То неправда. Горівка не дає апетиту і нікому на здоров'я не вийшла... Впрочім по обіді ніхто горівки не п'є, а від вас смердить як із пропінації... Ви жонатий?

— Жонатий, і дитина є...

— Тим паче ви повинні вважати. Скажіть мені, чи вам не соромно заговорити слово до жінки по п'яному, дитину поцілувати... фе!

Він дав знак Пташкови, і сей зараз вийшов.

— А то гадюка, — думав Пташок сходячи по сходах до свого бюро. — Лихий як собака, а такий гордий, що страшно йому в очи подивити ся. Він справді готов укусити. Треба берегти ся. І що я тепер зроблю? Я з пенсії не годен вижити, без тих спортлів що я зроблю? Треба буде потиснути мого швагрунця, найприслає гроші, бо тепер то справді Жиди не дадуть мені дихати.

Пташок прийшовши до бюро виймив листок паперу і став списувати свої довги, о скільки був у силі затамити вірителів і довжні суми. Потім на всякий випадок добив іще третину, з чого вийшла цифра, якої мав зажадати з жінчиного посагу. Він став писати довгезний лист. Та до писання не був привичний, бо доси заєдно переписував те, що написали иньші в шабльоновім урядовім стилі, який він знав на память. Пташок укладав собі бруліон листа, перечеркував, зміняв, а далі подер і кинув, зачинаючи на ново... Люди ждали на пана „табелянта“, та він і уваги на них не звертав. Те хамство винно всій його біді. Коли-б той якийсь не вихляпав язиком перед начальником, було-б усе гаразд, були-б ви небожата тепер не вистоювали і я був би дещо заробив, а так вибачайте, самі тому винуваті.

Мужики зі звісною терпливістю стояли не рухаючись, поки пан „секретар“ не скінчить своє діло, хоч уже сонце клонило ся до заходу... В тій тяжкій роботі перебив Пташка якийсь чоловічок, що саме вийшов до уряду...

Високий ростом, із кудлатою рудою, чуприною в такихи-ж стрепіхатими вусами, давно не бритий, з синіми плямами на лиці і червоними очима. Одягнений був у старе полатане і витерте літнє пальто, подерті штани без ґузиків і в подертих черевиках. Брудний ковнір і така сама сорочка. На шиї стара краватка, що в ваді сторчала геть висше ковніра.

Він став біля порога і дивився вперто на Пташка. Виглядав на паницю-волоцюгу, з яким не конче любо адибати ся на самоті, а в лісі то таки лячно...

Мужики побачивши такого гостя, який певно прийшов за ділом, не мали надії полагодити „табелію“, бо вже-ж як прийшов „пан“, який би він не був, то йому мусить бути перше.

Пташок остав сам на сам із „паном“. Він перервав свою роботу, яку мав зачинати третій раз, і поглянув:

— Чого вам треба?

— Не пізнаєш мене, Фредю?

Пташок приглянув ся йому ближше і аж перехрестив ся:

— Пі! пані дзіко, що я бачу, то ти Чернецький? Що із тобою? Та як ти виглядаєш!

— От як бідний подорожний. Та що тобі, ти пан.

Оба кинулись собі в обійми і стали цілувати ся. Чернецький мусів аж нагинати ся до маленького Пташка цілуючи його...

— Я довідав ся, що ти тут, і аж сюди зайшов, щоб з тобою побачити ся...

— Де-ж ти за той час блукав, що ми так довгенько не бачили ся?

— От, як бідна сирота. З Радимна — правда з Радимна? — ми розійшли ся. Ти пішов писарювати до Перемишля, а я вбрав ся в гори до судів повітових. Не люблю великоміського гамору. Я діурнував у Добромили, в Старій Соли, потім пішов до Старого міста, і тут мав такий фатальний пех, що аж під млин попав ся до Самбора...

— Як то під млин? Під колеса? — питав наляканий Пташок...

— А правда! Ти Самбора не знаєш. Під млин, то значить те саме, що під ключ, бо там кримінал лежить біля млина...

Пташок дуже скривив ся. Хоч він колись-то приятелював із Антком Чернецьким, ходили разом до школи, а потім разом були діурністами в однім суді, разом мешкали і разом їли, при однім

столі і з одного каламаря писали, то все те було колись. Тепер Пташок ц. к. урядник XI ранги, а сей панок і з криміналом уже знає ся...

Чернецький мов відгадав його думки, бо так заговорив :

— Ти, Фредзю, не роби собі з того нічого, бо даю тобі чесне слово, що мене всадили за дурницю. Впрочім я набрав ся вже розуму, я обережний і певно тебе не скомпромітую...

— Чого-ж ти сюди примандрував ?

— Хочу осісти в Козові. В тамтих сторонах мене вже знають. Я діурнував також і в самбірськїм судї перед тим, заки понав до Старого міста...

— Що-ж ти тут робити-меш ? Не знаю, чи дістанеш тут діурну, бо тут усі місяця заняті.

— Е! ні! То цілком не поплачує. Робити як чорний віл цілу днину за яких там 12, 15 зл., то не оплатить ся. Я, бачиш, працював також у одного адвоката і маю трохи вирави під тим зглядом...

— Хочеш вести писарку ?

— Еге-ж.

— Тоб то покутну писарку ?

— Називай її покутною, а я буду її вести явно. Знаєш, яке маю гарне письмо, в концепті я також не аби який, то-ж потрафлю написати гарно і добре...

— Пі, пані дзіко, ти зле вибрав ся сюди і то тепер. Тут саме відійшов старий начальник, а настав тимчасовий заступник, острый як бритва і дивить ся кождому на пальці... Тут було кілька Жидків писарів, яким не зле вело ся, то так їх узяв у купу, що тепер із голоду здиhaють...

— Бо мав рацію. Прошу тебе. Такий Жидок ні каліграфії, ні ортографії, набацькає як курка лапкою і розуміє ся, що суд відкидає. Але коли напише ся порядно...

— Пі, пі, він приймає лише ті письма, що вносять адвокати...

Чернецький махнув згідно рукою і усміхнув ся...

— Маю цілу ризу паперу з печаткою і підписом адвоката і на якийсь час вистарчить....

Пташок вибаранив на нього очи.

— Чого-ж так чудуєш ся ? Такого паперу можна так само купити, як кождий иньший крам. Так практикує ся, а є такі адво-

кати, що тим крамол торгують на ширшу скалю... То не злий інтерес. Подумай, що я плачу за аркуш по шістьці, і ще свій папір даю, чи не добре?

— Та-ж то надужите, — закричав Пташок.

— Слухай, мій Птасю, і не будь дурненький. Не то надужите, що хтось зробить, лише те, що виловлять. А тут нема ніякої небезпеки, отже і надужитя нема. Як тут викрити надужите? Суд питає такого адвоката, чи він робив те письмо, а він скаже: не тямлю, але коли є на ньому мій підпис і моя печатка, то певно я... Адвокат має право робити письма і їх підписувати... Правда? Має. Але він сам усього не робить і виручає ся своїми людьми під своєю фірмою... Правда? Отже він так само може виручити ся і мною... Отже бачиш, Птасюню, що все в порядку...

Пташок хитав головою, хоч Чернецький цілком його переконав.

— Будь як будь, але в нашим начальником нема жартів, він усе пронюхає...

— Як він зве ся?

— Копач.

— Копач? Чи не Остап?

— Таки так...

— Знаю його в Самбора. Він там за моїх часів був авскульптантом, такий чорнявий, присадкуватий...

— Такий, такий, але він прийшов сюди з Вишнівчика...

— Ну, так, а до Вишнівчика прийшов із Самбора...

— Ти з ним знайомий?

— Я його знаю, а він мене ні, куди мені? То було перше око у самбірського президента... То він уже начальником?

— Лише заступає..

— Го! го! велика голова, здібний, але і з ним можна порадити...

— Дай Боже, а мені здає ся, що трудно. Насамперед то великий хлопоман. Уяви собі: сам робить що п'ятниці хлопам позви, а нині як довідав ся від одного, що я часом візьму кілька шісток за інформацію, то мене страшенно зчесав і загрозив дисциплінаркою...

— Птасю! — каже Чернецький клеплючи його рукою по плечи. — Дякуй богам, що мене сюди прислали: тепер я як правний дорадник буду брати за інформації, а ми оба поділимо ся.

Чого-ж ти так на мене вирячив очи? Так можна. Той твій Копач мені не закаже брати, бо я приватна людина...

— Хиба-ж люди до тебе втраплять?

— Говори здоров. Я буду тут крутити ся, буцїм то за иньшим ділом. Хлоп прийде, ти скажеш, що не маєш часу і покажеш на мене, що я від адвоката. Розумієш? Решта, то вже моя річ...

— Ні, пані дзіко, то знаменита річ... Певно, тут від тернопільських і бережанських адвокатів стілько шляє ся різних мешуресів, хто-ж то сконтролює?

— От бачиш, Птасю, що ти догадав ся. Памятай! Рука руку миє.. Тепер заказ Копача ні нащо... Але знаєш що? Ми тут гаду-гаду, а я страх голодний. Пішов би де випити шнапса... дай шістку...

— Ні, пані дзіко, або я маю? Пожди ще маленьку хвилю, зараз буде шеста і ходи до мене на підвечірок...

— Хиба-ж ти жонатий?

— Ні! Пані дзіко, ще й як? Вже й дитина є...

— Ну, гратулюю! Але слухай, Птасю, мені не подобає ся, що ти на такім інтратнім становищі, тай не маєш шістки... Чи не любиш ти теє?

Чернецький ударив себе пальцем по горлі, а се мало значти, чи Пташок часом не п'яниця...

— Ні, пані дзіко, де-ж там. Але житє чоловіка жонатого багато коштує... Ходім.

Пташок позамикав шафи і вийшли...

— Слухай, Птасю, де ти оженив ся?

— Попадянка, в семінарії була?

— Ого, то вибачай, але я поки що не піду до тебе... Гляди, який я обшарпаний і не бритий...

— Будеш передягати ся? Де-ж твої річи?

— Ти, Птасю, наївний, як усе. Мої річи одні на мені, а другі ще в склені...

Пташок не порозумів добре... Йшли біля Маргулесової і туди потяг Пташок давнього колегу, щоб випити і перекусити на боргі.

— Птасю! Ти мені мусиш зробити одну прислугу. Я не маю готівки, але не бою ся, бо моя голова і меткість варті більше, як готові гроші... Тут мусить бути якась торгівля готових одягів. Ходи і заручи за мене, а я в коротці сплачу... Ну, ходи, бо знайде шабас. Не пожалуєш того, бо я потрафлю віддячити ся.

Чернецький так напирив на Пташка, що сей і не стямив ся, як вийшли оба і опинили ся перед склепом із тандитою...

Чернецький перебрав ся від сорочки до чобіт. Жид врахував усе, а Пташок заручив, що за місяць усе буде зашлачене. Потім поступили ще до голяря, де Чернецький дав себе обриту і обстригти, за що Пташок заплатив своїми. На своє лахміте Чернецький і не глянув і покинув усе у тандитника...

— Ну, тепер можу зложити твоїй пані своє поважанє...

Марійка саме кормила дитину, коли почула в сїнях кроки і розговор чоловіка в Чернецьким. Се її здивувало, бо Пташок ніколи не приводив до дому своїх приятелїв. Вона мерщій поклала дитину в колиску і позаципала груди...

Пташок відчинив широко двері і попросив гостя передом. Марійка побачивши гостя, почула з першого погляду до нього відразу. Його почервонїле від перепоею лице пригадувало його мнущість...

— То мій старий знайомий і товариш пан Чернецький — а се моя жінка...

Чернецький приступив до Марійки кадриливым кроком і беручи її за руку заговорив надаючи своему голосови ніжність, на яку лише міг спромогти ся.

— Позвольте пані зложити на вашій прекрасній ручці поцілуй обожаня вашої краси... Виджу, що мій старий приятель має аристократичний смак.

Пташок страшенно зрадїв від того компліменту і засьміяв ся тай запікав...

Марійка вихопила свою руку і вийшла до другої кімнати. Чернецький оглянув її оком знавця і підкрутив стрепіхатий вус.

— Ти, Птасю, в чіпці вродив ся, — каже Чернецький. — Така краля, без обиди кажучи, не для тебе... Та як бачу, ти навіть не привитав ся з нею, коли прийшов. Чи ти розумієш, що то краса? Я таку жінку не міг би націлувати ся...

— Пі, пані дзіко, я так був зайнятий представленєм, що забув ся...

— Чи не була коли твоя жінка в Самборі?

— Пі — там до школи ходила, заки пішла до семінарії.

— Я собі її щось пригадую, мов крізь сон... Як вона з дому?

— Поницька.

— Richtig! Її батько був парохом у Страшевичах коло Самбора...

— То-то-то!

Чернецький став щось пригадувати собі, а потім усьміхаючись заговорив:

— Ти не знаєш, що ти посїв: така жінка, то капітал, побичиш...

Пташок узяв се за звичайний комплімент і знов засьміяв ся.

Марійка не виходила з кухні; Пташок перепросивши гостя подав ся туди за нею...

— Прошу дати підвечірок і для гостя...

— Дуже добре, лише нехай мене ваші гості не обиджають.

— Компліментом? — каже здивований Пташок.

— Такі компліменти обидливі. Вивесеш, Паранько, для панів підвечірок, бо я туди не вийду...

— Пі, пані дяко, — обидив ся Пташок, — лише без комедії. Прошу мені сцени не робити при чужім чоловіці. — Він подивив ся на неї так грізно, що годі було дальше супротивляти ся. І вона вийшла. Чернецький прискочив знов до неї.

— О! пані, ми навіть трохи краями, бо і я з Самбора, то є, я там був. Вашого покійного батька знав я добре, і вас знаю добре, так: знаю ще як дівчиною були... Як учили ся, як приготвлялись до семінарії.

Марійці вдарила кров до голови. Він нагадав їй колишне таке гарне, таке чарівне, мов сон мавої ночі... Та чого він говорив про те, як вона приготвляла ся до семінарії? Хіба-ж він мав на думці Копача? Марійка налякала ся того чоловіка.

При каві Марійка сиділа мовчки. Чернецькому не зачиняв ся рот. Він усе мав щось оповідати про різних людей. Знав дуже багато, бо вештав ся по цілій Галичині... Пташок не покмітив замішаня Марійки.

По підвечірку вийшли оба з Пташком на прохід, бо була гарна днина... Пташок запросив його при Марійці на вечеру тай на ніч. Чернецький намагав ся, щоб і Марійка пішла на прохід, бо дуже гарний вечір... Се їй конечно треба, бо кормлячи дитину повинна вживати руху і сьвіжого повітря... Марійка вимовляла ся, що ні з ким лишити дитину, а Пташок докинув, що вона не любить ніколи виходити з дому...

— Ти, Птасю, марнуєш свою жінку держачи її заєдно в хаті. То для неї і для дитини нездорово... Впрочім ти пішов би високо в опінії публичній, як би люди знали, яку ти маєш гарну жінку... То так, небоже, гарна жінка, то також капітал...

— Вона не хоче ходити і баста...

— А від чого твоя повага як мужа?

— Пі, пані дзіко, та за косу її не потягну...

— Ото сказав. Таку жінку треба шанувати як око в голові...

Та вона либонь не в любови за тебе вийшла...

— Пі, хто там знає. От кожда дівчина буцім то не хоче, а я й не оглянув ся, як мене висватали і оженили.

— Хто?

— Знав ти совітника Радецького? Та як же, знав, бо він був нашим шефом у Радимні...

— Ага, догадую ся... Радецький певно, а властиво Радецька хотіли зробити пільгу її брату і тому вихали тобі. Ну, чорт бери, про любов тобі й не снити, але про те така жінка, то твоя зьвізда...

— Пі, пані дзіко, признаю ся тобі по ширости, що мені досить уже тих фохів і гримасів. Вона до мене не заговорить...

— Певно, і тобі би стало все ясно, як би ти знав те, що я знаю.

— Що таке? — Пташком заволоділа відразу задрість. — Може ти що знаєш? Говори зараз.

Пташок піймав за руку Чернецького і став нею потрясати, у нього сьвітили ся очі як у вовка, а з рота потекла піна...

— Заспокій ся. Те, що я знаю, нічого злого, противно, се така річ, на якій можеш зробити добрий інтерес..

— Скажи!

— А зробиш яку дурницю?

— Ні.

— Дай мені слово, що задержиш се в тайні до часу, поки тобі не скажу, що можеш із того зробити ужиток.

— Даю слово.

— Ото-ж, мій Птасю, річ така, що твоя жінка любила твого шефа Копача, а він її. Всі говорили про се, що поберуть ся...

— Хйба-ж вона й тепер?

— Тим ліпше для тебе.

— Як то ліпше?

— Ти, Птасю, вибач за слово, страх дурний... Коли вони люблять ся, то доки він твоїм начальником, можеш робити, що тобі подобає ся... Ага! Чи він жонатий?

— Ні, живе тут із мамою-хлопянкою...

— А чи він знає про твою жінку?

— Либонь ні, бо вона нікуди не виходить...

— Так і добре. Ти роби як і доси, бери що дають, а як би він тебе чіпав, тоді пішли до нього свою жінку. Для неї він зробить усе, і заступить тебе, затушує, вибілить твою табулю, а ти вачинай з початку... Вір мені, в таких справах я знавець. Такий закоханий паннч для спіднички зробить усе...

— Се не може бути, я не дам себе так споганити...

— Дурень ти. Так у світі водить ся, і на тім люди роблять знамениті інтереси. Що-ж тобі із такої жінки, що до тебе не заговорить, що тебе ненавидить? А вона піде до свого милого, як муха до меду, і буде тобі за те вдячна. Відносини твої прекрасно уладять ся. Буде тебе посилати на комісії, аби ти лише в хати уступив ся... Вір мені, аби лише рав... По тому мусить тебе покривати, бо по просту загрозиш йому скандалом... Кажу тобі, засилить ся. Такі скандали можуть погано скінчити ся, от і буде бояти ся, бо то чоловік амбітний. Так, небоже, з любови зрезигнуй, бо її не покоштуєш, а клепли зелізо поки тепле. Впрочім вистарчить і для тебе. Побачиш, як вона буде з тобою гарно поводити ся, коли даси їй волю в тім, що їй любо...

Чернецький говорив так переконуючо, що Пташок остаточно дав переконати ся... Що-ж то шкодить?

Вернули до дому. Підчас вечері Чернецький був дуже веселий і говіркий. Він радів, що повелось йому повернути Пташка на свою думку. З того і він буде користати, бо його покрове Пташок...

Пташок сидів мовчки приглядаючись своїй гарній жінці. Він аж тепер звернув увагу на її теперішню красу, коли її завважали иньші, коли на тій красі мав зробити інтерес продаючи її другому... Хвилями його опанозувала дика зависть. Він був би кинув ся на Марійку і шарпав її біле тіло кіхтями для того лише, що вона була його власністю, а мала дістати ся другому. Дивив ся на неї, як на страшну грішвицю, яка ще не согрішила, але була на те призначена. І він бачив її в обіймах Копача, уявляв собі, як вона дивити-меть ся на Копача, обіймати-ме його, цілувати цілою силою

своєї закоханої душі. А як вона відвертала ся від нього, законного мужа, з відразою, ніколи не доторкнула ся його своїми устами і на його горячу любов поводида ся як камінь, без капинки чутя! І на Копача він був лютий, що він щасливіший від нього, бо його полюбила та прегарна женщина. Але він йому відімістить за се, на вколїшках його просити-ме, аби не робив скандалу і за для того все зробить для нього... Нехай лише засилить ся, а на таку принаду мусить спіймати ся, хоч би який хитрий воробчик...

Пташок так був перенятий своїми думками, що зовсім не чув того, що говорив Чернецький. А той говорив так поважно, що мусїв мовчазливу Марійку втягнути до розмови. І вона забула, з ким говорить. Бачила перед собою о ціле небо розумнійшу людину, як її чоловік.. Та ось Пташок обдумавши усе гаразд, зівнув і сказав, що пора спати...

Марійка вийшла і прикликала Параньку стелити панам, одному на софі, другому на постели. Оба приятелі сиділи довго в ночі шепчучи собі широкі пляни на будуче...

Другої днини Чернецький наняв собі хату і розпочав своє ремесло.

Пташок сказав одного дня до Марійки:

— Знаєш, я вже маю нового начальника...

— Не знаю, бо мені того не треба знати..

Пташок дивив ся на неї, чи се питанє не зворушить її, але Марійка ані оком не моргнула.

— Не знає нічого, — подумав Пташок, — тим ліпше. Може не схотїла би в данім разі піти, а так пішло її колись будїм то просити за мною, вона піде нічого не прочуваючи, тоді пізнають ся голубята і лапка замкне ся...

VIII.

Одного гарного дня йдучи по обіді на прохід Бережанською вулицею, Копач почув плач дитини і мимоволі повернув туди голову. На ганку одного домика проти сонця стояла молода жінка з дитиною на руках. Копач доглянув її. Се була Марійка, що вийшла з недужою дитиною на сонце погрітись... Копач пізнав її відразу. Пристанув на хвильку і приглядав ся ближше. Може се сон? Ні, ті самі риси лица, те саме буйне, чорне волосє обвинене в кружок поза головою, та сама стать... Копач мало не скрикнув, але стямив ся і пішов далі приспішаючи ходу... Як же вона сюди по-

пала, бідна? Чи знає вона про нього? Ліпше, як би не знала, на що серце ранити? А певно, що його не пізнала, бо й не ворухнулася, а се-ж неможливо...

Відійшовши трохи далі подибав знайомого Жида і запитав, хто живе в тамтїм домі?

— Пан секретар із суду Пташок...

Копач пішов далі. Що то була Пташкова жінка, про се довідав ся, а що то була Марійка, не підлягало сумнівови, бо-ж пізнав її.

Ось де вони зішли ся! Вони так близько себе, а про те між ними така страшенна пропасть, якої не перейдеш. Копач рад був дізнати ся, як їй живе ся, чи вона хоч трошки щаслива? Що вона не з доброї волі вийшла заміж, се знав добре. Та чи вона освоїла ся в тим, чи забула колишнє, чи почуває хоч трохи привязаня до свого мужа? Копач рад був одягти ся в якийсь казковий плащ, щоб його ніхто не побачив, аби поглянути тайком на Марійчине житє-бутє. Її чоловік, то Пташок, сей паниця, хлопська пивка в одежі урядника, поганий і дурний. Як же вона могла того чоловіка полюбити? А проте вона мусить із ним жити, бо він має до неї право... Копач може перший раз став обурювати ся на таке жорстоке право. Чи має зблизити ся до неї, відновити зносини, потішити її, подати помічну руку? Або таки намовити її, щоб покинула нелюба і пішла з ним жити? Задля неї він був готов посвятити все, своє становище, надїю на аванс, і піти з нею на край сьвіта... Та від тої гадки він аж затряс ся. Він мав би ломити законний порядок, бунтувати против права, яке він дуже поважав? Значило-б се, як би сьвященник зруйнував церкву, в якій поставили його служити. Годї. Треба оминати її, а всяку думку про неї відкидати як недозволену і грїшну... З такими думками вертав Копач до дому. Марійки вже не було на дворі. Копач не втерпів, щоб не поглянути в той бік, та замісь Марійки побачив грубого вахмайстра від жандармів із люлькою в зубах. Сей уклонив ся Копачеви і присїв знов на своїому місці.

Хоч як силкував ся забути про Марійку, та вона знов наслідком сьгоднішньої стрічі не сходила йому з думки. Йому представляло ся її положенє чим раз поганьшим, бо зараз ставав йому перед очима Пташок, якого він знелюбив тепер із цілого серця. Він влїз йому в дорогу і зруйнував ціле його щастє. Такого паницю і недбайла міг Копач при першій нагоді пустити на зелену

траву, але на тім потерпіла би Марійка, що з ним звязана на віки. Копач рішив ся опікувати ся Марійкою потай, так, щоб нічого не догадував ся ніхто...

Тимчасом Пташок, від коли завів компанію в Чернецьким, не знав жадного впливу в своїм поступуваню. Тепер мав гроші. Брав їх від мужиків, від Жидів і від адвокатів і казав оплачувати собі кожний крок. Чернецький завів у себе „канцелярію“ і провадив діло на велику скалю. Робив хлопам позви, оборони, репліки, дупліки, вносив апеляції, і в загалі чого кому було треба. Все те мало гарну форму і адвокатську фірму. За свої роботи казав собі солоно платити. Обчислював се так, що воно трохи менше виносило, як би кому було треба поїхати до Бережан або до Тернополя. Платив усе готівкою і мав у Козові кредит. Пташка займав теж у своїй канцелярії, поручаючи йому справи табулярні і за се платив йому дещо. Тепер годі було півзнати колишнього волоцюгу. Вбирав ся чисто і гарно і ходив у циліндрі. Люди ходили до нього як по сьвячену воду. Навіть деякі околичні дідичі ходили до нього за порадою. Було все явно і славно. Навпаки Пташок падав що раз низше. Увесь свій дохід пропивав або програвав у фербля, і не один ринський перейшов таким побитом у кишеню Чернецького, що мав дуже тверду голову на напитки і грав дуже щасливо...

Чернецький був проворний чоловік. Пташок був йому потрібний і для того терпів його лише, а при нагоді брав його з гори. А Пташок подивляючи його висність підлягав йому ві всім. Чернецький був частим гостем у Пташка. З Марійкою поводив ся як джентльмен, а його поведене відбивало дуже від простакуватого поведеня Пташка. Супроти Марійки він уложив собі плян, ішов поволи, але постійно до одної мети: довести Пташка до ще більшого упадку, тоді Марійка безперечно плюне на нього і піде за ним. Такий плян видав ся йому можливим. Він покмітив, що Марійка поводить ся з ним зовсім не так, як із чоловіком, бо з ним бодай говорить... Нераз упоївши Пташка до безтями приводив його до дому, роздягав і клав у постіль, а при тім вичитував йому порядний отче наш за занедбуванє обовязків, ганьбив його і вдержував, коли Пташок брав ся по п'яному лихословити жінку. Марійка була йому за се дуже вдячна, вважаючи його за свого защитника перед брутальністю мужа. Такі самі науки держані в приятельськїм тоні говорив на другий день Пташкови, як сей

витверезив ся. Пташок був такий опанований висшістю свого приятеля, що не сьмів рота відчинити на своє оправданє. Марійка подавала Чернецькому на прощанє руку і дякувала за його змаганя. Чернецький цілував її в руку і дивив ся на неї довгим, теплим поглядом, який Марійка брала за співчутє в її недолї.

А далї став Чернецький забігати до дому Пташків, коли чоловіка не було дома. Заєдно питав ся, чи Фредка нема дома, хоч знав, що його нема.

— Десь знов загубив ся, — мовляв Чернецький.

Марійка просила його сідати, а він буцім-то спішив ся шукаючи за тим гільтаєм, а тимчасом виливав свої жалї над долею Марійки.

— Подивляю, панї, вашу терпливість. Иньша не видержала би, а покинула-б його. Бо яке-ж то житє? Вічно в трівозї за хліб-насушний, жити в паницю, то гірше пекла. Боже! Чи то чоловік годен предвидїти свою долю. От ви, панї, ваші родичі хухали на вас, і не прочували, що підете на поталу такого нетеси, як ваш чоловік. Я далекий від того, щоб на нього виговорювати, бо він у ґрунті добрий чоловік, але таки не на вашого мужа. Йому взяти собі було просту дівку за жінку, а не людину з чутєм і образованєм... Я його де можу заступаю і обороняю, бо всі зачинають на нього очі звертати, але перед вами нема що скривати правди. Бережу його від злого як можу, лажу за ним навіть по таких шинках, куди менї не пристоїть заходити, аби лише відвести його від чарки, та все надармо. Він уже зробив са налоговим. Як занюхав трунок, то й ланцюх його не вдержить... І правду кажучи, менї вже остогидли мої змаганя і я давно вже був би на нього плюнув, але менї вас, панї, жаль тай вашої дитини... Що ви зробили би, як би так його нагнали?

— Хйба-ж йому грозить небезпека? — спитала Марійка налякана. Вона тепер, від коли була дитина, дивила ся на сю річ інакше як перше. Іноді було їй байдуже, тепер лякалась піти з дитиною під плїт, і задля дитини лякалась того, щоб його не нагнали ..

— Та воно все лиху на те дивить ся старшина, як хто запиває ся і занедбує свої обовязки... Може би ви, панї, пробували його уговорити?

— Хйба-ж я се потрафлю? Від довшого часу він на мене нічого не зважає...

— В такім разі, пані, вкладаєте виключно сей обов'язок на мене. Будьте певні, що задля вас сповню його сьвято, хоч би я мав ніч і день його пантрувати...

Він ладив ся відходити. Взяв Марійку за руку і поцілував її протяжно, а вона поглянула на нього з подякою своїми синіми очима так мягко, що Чернецькому аж огнем пішло поза спину...

— Лише так дальше, Антку, — говорив до себе Чернецький, — з тебе готов ще стати порядний чоловік при такій гарній жінчині. Дурного Пташка швидко втрутимо в пропасть. Чи він її варт? Зогиджу його, а тоді вона почує ся щасливою зі мною. По такім хріні, то хоч би така морковця як я покаже ся медом. Тоді вона плюне на нього, бо їй нічого не буде міг дати, і я вирину як її спаситель... А може скорше чи пізнійше Пташок запе ся і клапне, тоді буду мати свобідну руку і можу навіть оженити ся з нею... Брр... або то варто вязати собі сьвіт? На що мені того?

За кілька днів привів Чернецький п'яного Пташка до дому. Він його майже волік за собою, бо не годен був остояти ся на ногах. Роздягнув його і поклав до постелі. Пташок не тямив себе. У нього проявили ся наслідки п'янства. Марійка не могла дивити ся на таку скотину і вийшла. Чернецький порядкував коло нього. Коли Пташок захропів, він пішов до кімнати Марійки. Дитина спала в колисці. Чернецький уважав тепер, що трафила ся нагода висповідатись зі своєю любовю.

— Маєте, пані, супокій до завтра... Та я бачу, що то неправа скотина. Пані моя, раджу вам по щирости, плюньте на нього... У мене знайдете щире серце, що вас горячо любить, обожав. Тут знайдете тихий захист і віджиєте... О пані, я вас люблю і жити без вас не можу...

Марійка стояла як вкопана. Вона не могла повірити такій зухвалости... З того скористав Чернецький, наблизив ся до неї і взяв її за талію і хотів поцілувати...

Марійці вдарила кров до голови. Вона відтрутила його цілою силою і крикнула показуючи на двері:

— Геть від мене, плюгавий, не сьмії переступити порога нові хати, а то голову розчереплю... Марш!

Вона відчинила двері і поглянула на Чернецького таким прикавучим зором, що він вийшов за двері.

— Das ist die Dankbarkeit der Welt! Пожди, моя горда пані, прийде час, що сама мені повиснеш на шії.

Але Марійка не чула вже тої погрози. Вона була страх зворушена зухвалістю того пройдисьвіта. Адже-ж він сам розпіячував її чоловіка, бо поки його тут не було, то не було ані так часто, ані до тої міри, що тепер. Вона від разу зрозуміла, до якої цілі прямував сей рудий чорт..

І ось чого діждала ся! З ласки родини палає що раз низше в пропасть і леда підлець хоче її звести на просту повійницю. Вона припала до колиски дитини і стала страшно, нервово плакати...

Від того перепою Пташок аж занедужав і не пішов другої днини до уряду. Се перший раз він не міг нагадати того, що з ним від учора стало ся... Марійка вважала тепер за свій обовязок на-вернути його на добру дорогу, уговорити, а робила виключно за-для дитини...

— Наша дитина недужа, — говорила вона в ранці до Пташка. — Я гризу ся вашим поведенєм, а її долею. Мій корм затроений і се впливає дуже на неї. Чи ви раз опам'ятаєте ся? Чи у вас нема капинки серця для тої немічної істотки, якій ви дали житє? А що з того буде, коли вас із уряду наженуть задля п'янства? Підемо всі під пліт. Та про мене байдуже. Я й так про-паща, але що буде з дитиною? Що ваша совість на те?

— Ні, пані дзвіко, раз мені графило ся, і зараз стільки крику, вимівок...

— Лише раз? Коли-б так, я не отворила би рота, але від коли ти знюхав ся з тим Чернецьким, то брідеш що раз глибоше..

— Лише не важ ся говорити лихе слово на мого приятеля, бо він один мені щирий, він один поставив мене на ноги. Я тепер жию... Він один уважає мене за чоловіка, бо ти, моя жінка, мавш мене ні за що..

— До мене найменше можеш мати претенсії, аби я була иньша...

— Ти мені не хочеш бути жінкою, гордуєш мною...

— Бо ти на се собі заслужив... Нас лучить лише дитина і ніщо більше, і задля неї я так тяжко мучу ся... Впрочім роби як хочеш. Я тебе остерігала...

Вона вийшла.

Пташок аж по полудни пішов до бюра. Перед Копачем оправдував ся, що у нього небезпечно занедужала дитина і цілу ніч мусів коло неї перекуняти...

— Бідна Марійка, — подумав Копач, — і знов має горе.

Від тепер кілька разів Пташок задля перепочи не був в уряді, звиняв ся недужою дитиною...

Другої днини коли Пташок здивав ся з Чернецьким і кликав його до себе, він відказав ся...

— То ходи, випемо шнапса...

— З тобою не піду нікуди. Ти забуваєш ся і переборщуєш міру, а потім твоя жінка робить мені виговір, що я тебе впокою...

— Пі, пані дзико, а їй що до того? Під курателю себе взяти не дам, і коли схочу впити ся, то впою ся...

— А жінка потім змиє голову, — дрович його Чернецький. — Мій коханий, коли раз поліз під пантофель, то сиди тихо не рипай ся...

— Що? під пантофель? Покажу тобі, що се неправда! — І він на силу потягнув Чернецького до Маргулєсової, де пили до третьої години. Чернецький держав ся просто на ногах, а Пташок ледви при його помочи зайшов у чотири боки до дому. Під порогом лишив його Чернецький і завернув до міста...

Пташок нагадав, чому приятель не хотів зайти до хати, і рішив ся розмовити ся з жінкою... Вона певно його обидила.

Вточивши ся до кухні він поцілував Параньку по дорозі.

— Слухай ти, руська свине без виховання, — закричав на Марійку. — Коли ти будеш мого приятеля обиджати, то я тебе випарю, що полежиш руський місяць...

Марійка обурилась. Дитина збудила ся від крику і стала плакати. Вона кинула ся до неї. Пташок заточуючи ся йшов до неї, немов хотів її справді бити. Вона налякала ся, що він може впасти на колиску і розторощити дитину, зібрала всю свою силу, яку їй острах міг надати, і відтрутила Пташка так, що він упав на землю...

— Не важ доторкнути ся до мене, ані не пхай ся сюди з твоїм приятелем, бо голову розторощу або ножем пхну...

Пташок підняв ся з трудом із землі. Того він по Марійці не надіяв ся. Та-ж то медвежа сила! Махнула ним як віхтем. Пташок доволік ся до софи і тут заснув...

Копачеві стало трохи за багато того, що Пташок оправдував своє недбальство недугою дитини. А що, коли Пташок бреше? Треба ж се розслідити.. При нагоді заговорив до судового лікаря:

— Мій пане, скажіть мені, що хибує Пташківій дитині?

— Не знаю...

— Хіба ж тут є ще другий лікар?

— Другого нема, але й мене ніхто не кликав...

— А будьте ласкаві погляньте до тої дитини. Пташок заєдно опізнює ся, занедбує ся, а на оправданє своє виїздить із хорою дитиною...

— Піду зараз...

— А потім скажіть мені, як застали... Та коли дитина справді хора, то поратуйте її...

Марійка не мало зчудувала ся, коли прийшов лікар. Вона його давно бажала і просила чоловіка, щоб його покликав, але він не хотів. Прецінь раз нагадав ся.. Лікар, уже старший і досвідний чоловік, оглядав довго немовля зі всіх боків, обстукував... Воно дивило ся на незнайомого чоловіка байдужно своїми жрачними очима. На великій голові показували ся сині жилочки. Личко бліде мов папір і поморщене наче старече...

Він хитав головою, а Марійка сидла мов на грани. Її серце віщувало щось недобре і вона завмирала на саму гадку, що почує засуд смерти на своє ангелятко...

— Дитина справді недужа, моя пані Такі недуги кінчать ся часом зле, бо то недуга органічна.. Побачимо ще, попробуємо...

Записав рецепту і вийшов. Зайшовши до Копача мовив:

— Шкода заходу, пане начальнику, дитина пропаща. У неї недуга мізкова і вже вода в голові витворила ся. Такі діти коли-б і вирости, то стають ідіотами Смерть для них ліпша...

— Ви се сказали матери? — спитав наляканий Копач.

— Ні, не сказав іще. Завтра піду і підготую її до того. Вона бідна ледви жива.

— Яка-ж може бути причина такої недуги?

— Ріжні бувають причини, але тут причина певна і медицина її знає. Се дитина алькоголіка.. А до того причинила ся ще мати. Вона заєдно поіритована поведенєм мужа, а корм такої матери, то правдива отруя...

— Хйба-ж вона має причину так гризти ся?

— Хйба-ж ні? Той Пташок, то скінчений батяр, п'яниця... далі, попаде в *delirium tremens*. То нема днини, щоб не впив ся. Жінку занедбує, а я чув від тутешнього пароха, що то образована людина, сьвященнича дочка, в семінарії була. Вона там учила діти і дуже були з неї задоволені...

Копач упевнив ся, що то Марійка.

— Здає ся, що її всилувала родина вийти за того чоловіка, — говорив балакучий лікар. — З початку було ще сяк так, трохи вдержував себе, але відколи приплентав ся до Козови той Чернецький, то так скомпанували ся, як два брати сіямські...

— Що то за Чернецький?

— А покутний писар, хйба-ж не знаєте? Та він засипає тутешній суд своїми письмами...

— Вибачте, пане, чи не помиляєте ся? Тут було кілька покутних писарів, та я їх приборкав... Письма, що приходять до суду, всі з адвокатських канцелярій.

— Ого! ви проборкали двох-трох Жидиків, що писали по три шістки, а тут живе пан Чернецький, правдивий меценас. Хлопів дупить зі шкіри і має цілу купу паперу з підписами адвокатів і з печатками.

Зачудований Копач приступив до стола і взяв одно письмо...

— Може се також? — питає лікаря показуючи.

— Еге-ж.

— Та-ж се зробив адвокат Н. зі Львова...

— Той адвокат певно й не знає, що Козова існує на сьвіті...

— А то скандал! І я про се нічого не знав...

— Бо ви ждете самі, і з людьми не стикаете ся, і я вам часом завидую. Я знов мушу з людьми сходити ся і наслухаю ся стілько, що мені аж остогидло...

— Мені навіть не хоче ся вірити, щоб се була правда...

— Маєте на се способи, щоб дізнати ся правди...

— І з тим Чернецьким живе Пташок?

— Нерозлучно. Він там бував усе дома, тепер уже ні, не знаю чому, але за те разом ходять по шинках...

По відході лікаря Копач став перекидати папери на своїм столі. Майже всі письма писані тою самою рукою, каліграфічно, заосмотрені стампільєю адвокатською. Приглядаючись ближше Копач

побачив, що всі письма були писані одною рукою, хоч ніби то виходили з трьох різних канцелярій адвокатських.

— То вже скінчене лайдацтво!

Він подзвонив на возного.

— Слухайте, Стефане, попросіть до мене, але зараз, вахмайстра жандармів.

Стефан вийшов.

— Тепер я справді в колізії між обов'язком службовим і обов'язком серця супротив бідної Марійки. Коли візьмуся за справу так як слід, то з паном Чернецьким повинен помандрувати на зелене і пан Іташок, бо то певно спілка. Марійці вмирає дитина, а коли їй ще й чоловіка наженуть, то справді готова бідна руки на себе наложити. Та ще побачу, може ся шельма ще так далеко не забрила, то лише йому наживаю.

До дверей застукав по службовому, а потім явився вахмайстер і вдарив у дах по службі.

— Сідайте, пане, у мене секретне службове діло.

Вахмайстер випрямився ще більше.

— Ведлук приказу.

— Ви знаєте тут якого Чернецького?

— Знаю, він тут від недавня, мешкає в домі Курцрока...

— Гарно. То має бути покутний писар і дуже небезпечна людина. Він уживає адвокатських стампіль і фальшує їх підписи на письмах... Ото-ж прошу зробити у нього остру ревізію, а коли справдять ся се, що я довідав ся, то сконфісуйте все підозрене і його самого приведіть сюди. Спишіть реляцію... Ось вам судовий приказ на письмі...

— Ведлук приказу! — Він салютував і обернув ся на п'яті.

Чернецький не надіяв ся таких гостей. До його помешкання ввійшов вахмайстер жандармів у товаристві другого в повній зброї. Застали тут кількох мужиків, що дуже збентежили ся побачивши в хаті пана „коморніка“ два капелюхи з когутячими перами... Чернецький сидів при столі з файкою на довгім цибусі і списував інформацію. З поза мужиків не бачив, хто прийшов, аж коли вони розступили ся, Чернецький трохи не зомлів.

— Зробимо ревізію у вас, мій пане!

— Прошу мені показати письменний наказ судовий, — заговорив Чернецький додаючи своїм словам поваги і певности...

— З найбільшою приємністю — служу.

Вахмайстер розціпив службову торбу і показав Чернецькому папір, на яким пишав ся підпис Копача побіч судової печатки.

Чернецький зблід.

Мужики хотіли вийти, та задержав їх другий жандарм, що стояв коло порога.

— Не вільно, останьтесь...

Мужики налякались.

— Та прошу ясної жандармерії, ми нічого не винувати, ось прийшли до пана письмо написати...

Вахмайстер посписував їх імена і кілька який заплатив. З того хотів Чернецький скористати і метнув ся до другої кімнати. Жандарм, що стояв біля порога, вхопив його за плече.

— Анї кроку, не вільно...

— Що то? Напад у моїм домі! — Він потрутив жандарма в груди від себе і метнув ся до дверей. Уже був на порозі, коли прискочив грубий вахмайстер і пірвав його за обшивку.

— Ви нетерпливите ся, мій пане. Бранзолетки! — крикнув до товариша. Сей сягнув до торби і Чернецький не оглянув ся, коли оба скували йому руки і мимо опору привели і посадили на софу...

— Сидіть тут, пане адвокате, і не рушайте ся, бо ще вас не так потисну.

Вахмайстер побагрянів. Він виглядав тепер на того британца, що зловив за вухо дика. Чернецький зміркував, що нічого не вдіє. Товариш вахмайстра стояв над ним як яструб. Вахмайстер тимчасом шукав усюди, мов тут бував щоденним гостем і знав де що лежить...

Канцелярія Чернецького була у взірцевім порядку. На столі покладані кодекси і папери, термінар і протокол подавчий. Так само в шафі покладані акти і папір. Папір і друки були всі заосмотрені печатками трьох ріжних адвокатських канцелярій. Вахмайстер став усе вибирати і складати на купу, яку звязав шнурком. Чернецький дивив ся на ту роботу з такою злобою, як хом'як, коли йому люди забирають навбиране до ями зерно.

Вахмайстер заставив присутних мужиків, аби понесли за ним на постерунок сконфісковані папери.

Зажадав іще від Чернецького ключа до стола. Він не хотів дати, та вахмайстер безцеремонно сягнув до кишені Чернецького

і мимо протестів і проклонів забрав ключ, отворив столик і забрав гроші і стемплі, які перерахував у присутности Чернецького.

— Тепер ходім на постерунок.

Тимчасом довкола хати Чернецького зібрала ся купа цікавих. Годі було пропхати ся. Цілий похід рушив у дорогу. Передом ішли два мужики, що несли акти. За ними ступав скований Чернецький, за ним жандарм. Вахмайстер остав ся ще, зачинив мешканє і запечатав двері. Господареви Жидови віддав хату під нагляд.

Купа Жидів різного віку і росту супроводжала їх із свистом і криком.

Як Чернецького привели до дому вахмайстра, де була також постерункова канцелярія, Марійка вийшла до сінїй і не трохи налякала ся побачивши приятеля свого мужа в ланцюшках. Коли він справді чого наварив, то чи не вмшає в те її чоловіка?

Вахмайстер списав стан подійсний і відставив Чернецького до суду враз із цілим крамом, який у нього забрали.

Копач зачав урядованє і зарядив арешт слідчий на Чернецького, щоб не втік. Віддав його під опіку Стефана. Стефан покивав головою, бачучи колишнього пана, що заєдно вештав ся по суді під арештом.

Пташок аж задеревів почувши про пригоду свого товариша. Він готов і його в яку калужу втягнути, і буде мати неприємности. Пташкови було страшенно соромно, що він, урядник XI ранги, заходив ся з таким пройдисьвітом. Се саме візьмуть йому за влє і попсиють кваліфікацію. Того самого бояв ся й Копач і тому сам увяв ся вести слідство против Чернецького за надужите чужої фірми і печатки і за публичне насильство против жандарма в службі. Він бажав обмежити ся лише на ті точки, бо чейже в тім не міг бути ангажований Пташок.

[Конець буде].

Владан Джорджевич.

Женячка Александра з Драгою.

(Уступ із споминів сербського міністра.)

Вукашін. Тільки Ваші вороги, Найяснійший Пана, будуть радувати ся. Приятелі будуть у розпуці. Жалую, що я не в стані висловити все, що тепер чую, аби Вам показати, як страшна і грізна та небезпека, в яку Ви так на осліп хочете кинути ся. Ваше признанє, чому лише з панею Драгою гадаєте бути щасливим, поясняє мені до певної міри Ваше рішенє; та се не вистарчає, щоб задля того губити династію тай вітчизну. Аби Вам довести, що ту слабість, коли вона дійсна, легко можна усунути, предкладаю Вам відложити той нещасний проєкт женячки хоч доти, аж зробимо обидва подорож за границю, бо тоді побачите, що Ви не доїнили своєї мужескості. Та се питанє за мало ще важне, щоб зупиняти ся при нїм; головна річ те, що ся пані доказала, що вона неплідна. Се для мене так певно доказане, що в'обовязую ся ось тут нести дитину, яку Драґа вродила би, в строю Адама через ціле місто, хоч знаю, що замкнуть мене за се в домі божевільних. Щоб також і Ви могли пересвідчити ся про неплідність сеї пані, роблю Вам ось яке предложенє. Не женїть ся на разі з Драгою, жийте з нею так далі, як жили доси, а коли в протягу одного року вродить вона що будь живе, то в'обовязую ся замкнути обі оці на всі її давнійші хиби і женячку довести до ладу. Коли однак переконаєте ся, що Драґа нездібна зайти в тяж, не говорячи вже про породженє дитини, тоді побачите, що вона женщина не для Вашого Величества. Коли і сього предло-

женя не приймете, то тоді тисячу разів ліпше Вам у загалі не женити ся, ніж брати Драгу за жінку.

Король. Тепер говорите так, а перед тим усі перли на мене, щоб я женив ся.

Вукашін. Ми всі молили ся за се до Бога, бо нікому з нас не прийшло би було навіть на гадку, що Величство вибере таку жінчину. Така женитьба була би для династії і для Сербії більшою руйною, як коли-б Ви лишили ся навіть нежонатим ціле житє.

Та дарма було все. Побачивши, що ніякі виводи не помагали, сказав я, що до такої акції потрібна присутність цілого правительства. Та тепер президент міністрів на урльопі, проте треба його відкликати, а тоді повинен король перед цілим правительством объявити свій намір. На се сказав король дословно:

— Хочу справу як раз залагодити, доки ще Владан на урльопі, бо ненавиджу його від хвилі, коли запитав ся мого батька, чи не вступив би він знов на престол, як би я вмер без наступника престола.¹⁾

Довго ще лаяв король Владана, а потім обернувши ся до мене сказав:

— Ви винні сьому, що Владан по замаху зістав у загалі президентом міністрів. Коли-б Ви тоді були мене послухали і обняли правительство, то відпала би була й та причина і все инше було би ліпше...

Я перервав йому і сказав, що гріх нападати на Владана, який є найвірвййшим його приятелем, а для мене таким добрим товаришом, що не хочу чути в своїй присутности таких річий про нього.

Король зірвав ся і сказав до мене грізним голосом:

— Забороняю Вам називати по імени того драба передімною, і не важте ся доносити йому що будь про сю справу!

Вукашін. Мушу, Величство, словнити свій обовязок, хоч би мав за се запластити житєм. Як тільки опущу палату, зателеграфую в шифрах до президента міністрів, і зажадаю, щоб повертав.

¹⁾ Про щось подібного не питав я ніколи короля Міляна і не міг питати, бо він багато разів осьвідчив сам, що належить уже до історії і що абдикував на все і конституційно і інтернаціонально. *Др. В. Дюс.*

Король. Сього не зробіте, сього не сьмієте зробіти.

Вукашін. Не маю страху, Величество. Ще одно питає : чи король Мілян знає про Ваше рішення?

Король. Ні. Тепер не доносив я йому ще нічого, бо... скажу вам у довірю : як би торічного року не було атентату, удав би ся він до Карльсбаду, і я був би вже тоді виконав те, що тепер виконаю. Тепер нема сили на сьвітї, що могла би мене в тім зупинити. Волю без корони жити з панею Драгою, хоч би тільки при 9.000 франків річно, як без неї з короною і з листом цивільною 1,200.000 франків. Я все віддав їй, що лише мав, я дав їй 500.000 франків, щоб мене не опустила. Знав я, на які труднощі потрафить моя женячка, і тому віддав ся їй цілком, морально і матеріально, і тим способом поставив її в неможливість опустити мене. Бо мусите знати, що вона ні за що не хотїла згодити ся бути королевою. Я один знаю, кільки понїс я труду, заки удало ся менї намовити її до того, щоб на се пристала. А тепер, коли нарешті удало ся менї зломати її опір і наклонити її до того, щоб була моєю жінкою, тепер робите менї труднощі ! Чи-ж не маєте милосердя надїмною ? Чи-ж постановляєте собі випхати мене в далекий сьвіт ? Бо про се можете бути в повні пересьвідчені, коли яко король не буду міг оженити ся з Драгою, покину з нею Сербію раз на все... Можете собі тут пів годинки відпочити, бо я маю прийняти кїлькох людей на авдієнції, але палати не вільно Вам ні за що опустити.

Король відійшов. Я вийшов на двір зачерпнути повітря. Перший адютант короля, полковник Солярович, побачивши мене, поздоровив і запитав :

Солярович. А бїйте-ж ся Бога, пане Вукашіне, як могли ви обіцяти королеви помагати йому в женячці з Драгою Машиною ?

Вукашін. Хто сказав тобі сю брехню ?

Солярович. Власне сказав менї се сам король.

Вукашін. В такім разї, за перепрошенем, збрехав король. Не тільки що я не обіцяв йому жадної помочи, але зараз по першїм його слові про намір такої женячки подав я свою димісію і силкував ся потім повні дві години вдержати його від такого кроку. Прошу тебе, Солярович, іди зараз до короля і скажи йому, що ти чув від мене, що я рішучо виступаю против тої женячки.

Солярович. Дякую Вам, пане міністре, що в цьому питанню ви заняли таке становище. Не можу йти зараз до короля. Та я знаю вже від довшого часу, що він не все говорить правду, особливо що-до своїх особистих справ. Думаю, що він тепер, так сказавши, перекручує правду, бо йому ходить тепер головно про те, щоб розбити противників на двоє, і сього достиг би, як би приятелі не порозумівали ся між собою. Дятого дуже мені мило, що я знайшов нагоду виявити перед вами свою думку.

Вукашін. Чи маєш що против того, як я зроблю докір королеви за те, що сказав тобі неправду?

Солярович. Але цілком ні. Я сам йому скажу, скоро тільки побачу його.

Тепер перейшли ми до способів, яких можна було ужити, щоб перешкодити виконанню того нещасного наміру. На першій місці між ними було: вигнати Драґу з Сербії і зовсім відокремити короля в палаті. Король сказав Соляровичови, що позбавить себе життя, як би перешкоджено йому звінчати ся з Драґою — а мені грозив, що покине в нею край. Тому запитав я Соляровича, чи міг би мені за се ручити, що король не буде мати змоги сповнити самовбійство. Солярович відповів, ще усуне всяке оружє з поблизу короля і поставить його під надзір варті, яка уважати буде на кожний його рух. Подобала ся мені рішучість першого адютанта, але зараз мусів я завдати собі питанє: що буде, коли король зарядить усуненє свого першого адютанта? В таким разі не тільки що не власть ся плян, та ще страшна відповідальність спаде на тих, що пробували виконати його. Для того сказав я Соляровичови, щоб випорожнив лише револьвер короля і усунув із поблизу його всяку зброю, а що до дальшого, се нехай уже полишить мені.

В сій хвилі велів король покликати мене і я зараз запитав його, по що він розсіває неправду про мою розмову з ним? Король змішав ся, однак зараз почав доказувати, що нікому навіть і слова не писнув про те, що ми говорили з собою. Та коли я сказав йому, що оповідав мені се Солярович, вибухнув гнівом і сказав, що сього не говорив, Солярович мусів його але зрозуміти і він зараз покличе його, аби річ вияснити. Я мовчав. Потім запитав мене, чи застановив ся я над тим тай що думаю тепер? Я відповів: Думаю над тим, як маю поступити, щоб уратувати свого короля від нехвибної згуби. На те відповів він коротко, що волиять згинуту з Драґою, ніж жити без неї.

Я просив короля умильно, щоб думав не лише про себе: адже-ж через той крок він потягає мільйони людей за собою в пропасть і виставляє на гру жите своїх найліпших приятелів і їх родин.

Король. Кілько маєте літ, Вукашіне?

Вукашін. 54.

Король. Добре. Я маю тепер 24 роки, отже-ж Ви старші від мене на 30 літ. Чи се правдоподібно, що я буду довше жити від Вас? Та мабуть так. Ото-ж що-ж може Вас обходити те, що стане ся по Вашій смерті? А доки я живу, не маєте чого стратити ся ні Ви, ні Ваша родина.

Вукашін. Не ходить тут лиш про мене і мої діти, ні також о всю теперішню генерацію. Ходить тут про будучність Вашого престола і Вашого народа, про будучність усіх будучих поколінь, що будуть жити на сій грудці землі. В справах державних не вільно ставати на таким егоїстичнім становищі, яке заняли в сій справі Ваше Величество, бо судьба Ваша, се рівночасно судьба цілого народа.

Король. Ходім вечеряти.

Вечеря трівала три чверти години. Король був веселий, усі інші сиділи при столі мов засуджені на смерть. По вечері пішли ми до курильного салюну. Король відійшов від мене на пів години. Коли вернув, оправдував ся, що мусів писати лист. Пізнійше довідав ся я, що конферував із полковником Чіричом і вислав його до свого вітця до Карльсбаду. Король сів і запитав мене, про що тепер думаю?

Вукашін. Застаювляю ся, що маю тепер почати.

Король. Як то? Що-ж хочете починати?

Вукашін. Не можу-ж я придивляти ся з заложеними руками, як мій король убиває себе і свою династію.

Король. Се Вас ніщо не обходить. Ви не покликані турбувати ся річами, що обходять мене особисто, а утримане династії, се моя річ. Моя женячка, се моя особиста справа. Хто мішав ся до Вашої женячки? Ви взяли жінку, яку хотіли. Так роблять усі люди, так і я зроблю також.

Вукашін. Ваша женячка, Величество, се не ваша приватна справа, вона має звязок із державою і з цілим народом і я в уряді покликаний зарядити все потрібне в сій справі для оборони інтересів держави.

Король. Що-ж гадаєте зробити?

Вукашін. Скличу міністрів на нараду, розкажу товаришам, що чув від Вас і що Вам відповів, а потім хочу донести про все президентови міністрів і Вашому вітцєви.

Король (дуже остро). Закажую Вам се.

Вукашін. Заявляю найпослушнійше, що зроблю все се як ще не сеї ночи, то напевно завтра рано.

Король відійшов. Було вже пізно в ночи. Я рішив ся відійти не попрощавши ся з королем. Не маючи повола постановив я удати ся пішки до Андри. Зайшовши так перед готель „Paris“ і побачивши, що не було вже жадного фіякра, як також і те, що не зможу залагодити всього в кількох годинах, які ще лишали ся до рана, вернув я до дому і кинув ся на ліжку до глибини зворушений і фізично вичерпаний.

Субота, 8 липня.

Тому, що Андра мав о 10 годині у короля авдієнцію, назначив я засіданє ради міністрів на 11 і зателєграфував у вільнім перед тим часі до Владана. Телєграм до короля Міляна затримав я до пополудня, аби передевсім побачити, що постановлять мої товариші і як держати-ме себе супроти сього король. О 11 годині відкрив я засіданє і оповістив товаришам усе, що зайшло між мною і королем. Я сказав їм, що подав уже устно свою димісію і що король її устно прийняв, та запитав товаришів, яка їх думка про се все. Всі заявили ся згідно зі мною, крім Андри, що був тепер у короля, тай він був також тої самої гадки. Відповідно до того візвав я товаришів, щоб зараз спільно подали і підписали свою димісію. Генчіч написав уже був свою димісію і прочитав нам її: її прийнято; була ось якого змісту:

„По донесеню з боку Вашого Величества про свій намір що-до женячки з панею Драгою Машіною і по безуспішній із нашого боку пробі відвести Ваше Величество від того нещасного наміру, uznали ми, Найяснійший Пане, що дальша наша служба яко королівських міністрів стала неможливою і для того найуєнльнійше просимо, щоб Ваше Величество веліло найласкавійше прийняти нашу просьбу о звільненє від уряду королівських міністрів, яку сим найпіддавійше предкладаємо“.

В часі коли Жіван занятий ще був відписуванєм димісії, надійшов Андра і так підписали ми всі димісію і удали ся до па-

лати, щоб її корпоративно вручити. Було вже три чверти на дванадцятю перед полуднем. Король не хотів нас прийняти, лише велів через службового адютанта сказати нам, щоб ми лишилися на обід. Ми пішли пройтися по дворі і рішили вислати зараз Генчіча і Борівоя до Драги з припорученням, спонукати її до того, щоб сама перешкодила сій нещасній женячці, а коли-б на се не згодила ся, веліти викинути її зараз за границю. Генчіч і Борівой відійшли, щоб як найскорше виконати се припоручення. Андра мав по полудни піти до митрополіта з припорученням, щоб не важився вінчати короля з Драгою, инакше буде мусів сам собі приписати те, що його досягне потім.

Король велів покликати нас до їдальні, де вже очікував нас. Коли побачив лише нас пятох, зараз запитав мене, де Генчіч і Борівой?

— Вони зараз надійдуть, — сказав я. Король запитав про те саме й Андру, який відповів, що не знає, де вони поділи ся, та певно незабаром надійдуть. Король заспокоїв ся, встав, пішов до найблизшого покою і вернув назад, видавши розказ ординансовому офіцирови, капітанови Блязнавацови, вивідати сл, де поділи ся оба неприсутні міністри. Незабаром вернув Блязнавац і доніс, що оба вони подали ся в сторону коронової вулиці. Король наказав віднайти їх і зараз приставити до палацу.

Тимчасом надійшов Генчіч і Борівой. Було вже по обіді. Король велів подати їм їсти. По десятих хвилинах устав, велів нам шістьом піти до міністеріяльної залі нарад, а сам удав ся до свого кабінету, беручи з собою лише Генчіча. Не минуло багато часу, коли ми почули неколкокий галас, у яким виразно розізнати можна було голос короля і Генчіча. Ми вбігли всі і застали короля в кльозеті, а при вступі до нього Генчіча, обох у найбільшій розпалі. Я попросив їх заперестати такої розправи і силоміць втяг короля до його кабінету. Тут забрав я голос і заявив королеви, що поводить ся як божевільний, що правительство подає свою димісію і просив його, щоб прийняв її.

Він вирвав мені її гнівно з рук, перебіг очима і сказав: „Вислов „нещасна“ мусить бути вичеркнений і заступлений иньшим“. На се я відповів: Заступимо словом „фатальна“. Король згодив ся, але димісію затримав у руках, і коли трохи прийшов до себе, просив нас, аби ми дальше вели справи державні аж доки, не утворить нового министерства. На се відповів я, що в таким

разі мусіли-б ми попросити його як найскорше утворити нове правительство, бо доки ми ведемо ще державні справи, не можемо під ніякою умовою допустити до того, аби він починав що будь задля виконання свого наміру.

Король знов уніс ся гнівом і дав Андрі аркуш паперу, розказуючи відіслати його зараз до державної друкарні. Була то проклямація, в якій оповіщав народом про свої заручини з панною Драгою Машіною.

Андра не хотів прийняти проклямації. Король вибух новим гнівом, у яким подер нашу димісію на кавалки і кинув на землю, по чім, не прощаючись навіть із нами, полетів як вихор до Драги. Ми вернули до міністерства, щоб виготовити нову димісію, бо ні за яку ціну не хотіли допустити, щоб ті заручини відбули ся в часі, коли ми були ще міністрами. На засіданю дописали ми ще ось який вступ:

„Нині рано мали ми честь предложити Вашому Величеству ось яку димісію“, полишили назад зміст подертої димісії, якої кавалки позбирав я і відчитав, і закінчили ось чим:

„Стоячи твердо при основах, які мали ми честь нині рано висловити Вашому Величеству, осьміляємо ся на ново предложити свою димісію, в заявою, що не можемо навіть провізорично вести дальше державних справ, як відповідальні міністри Вашого Величества, і просимо в друге прийняти найласкавійше сю нашу димісію“.

Через той додаток хотіли ми на всякий випадок зазначити, що ми не були вже тоді міністрами, коли він заручував ся з Драгою.

Аж о пів до пятої по полудни вернув король, і я зараз пішов до нього. Ледви я ввійшов до покою, показав мені король перстень заручини на своїй руці, та сказав, що заручив ся вже з Драгою. На те відповів я, що такі заручини в чотири очи без свідків не мають найменшого значія. Король як би сього не чув, зажадав, щоб я погратулював йому з нагоди сих заручин. Я відповів, що не можу узглядити того, що не істнує, і коли-б він навіть по всяким правилам заручив ся, не міг би я йому погратулювати таких заручин. На се він мовчав, і я подав димісію правительства, просячи як найскорше її прийняти.

Король. Заки рішв щось про вашу димісію, жадаю від вас як шефа правительства, щоб ви пішли до панї Драги і зложили їй гратуляцію в імени правительства з нагоди наших заручин.

Вукашін. Коли-б я міг був вложити іритуляцію до таких заручин, не був би подавав ся власне задля тої причини в моїми товаришами до димісії. Тому не вчиню сього ні від себе, ні від правительства.

Король. Можете там собі думати про мої заручини, що лише хочете, але як шеф правительства не сьмієте ігнорувати їх. Жадаю від Вас категорично виповнення мого розказу.

Вукашін. Борони мене Боже від чогось подібного. Скорше дам собі обтяти обі ноги, ніж мав би я хоч крок зробити в сій справі. Залишіть, Величество, сі неприличні жарти, і підпишіть нашу димісію.

Король. Отже по просту відмовляєте мені послуху.

Вукашін. В сьому випадку се мій обовязок

Король. Добре, в таким разі не прийму димісії.

Вукашін. В таким разі появить ся, Найяснійший Пане, в урядовій газеті декларація про уступлене правительства про все, що зайшло і про те, що край опинив ся без правительства.

І се не помогло нічого. Король відійшов, я взяв димісію зі тола, вложив до кишені і чекав до години пів до осьмої в заліс білярдовій. Незабаром надійшли сюди генерал Мілован Павлович, Жіван Жіванович і Джока Стефанович. Опісля надійшов і король обертаючи ся до Стефановича запитав:

— Чи ви мій приятель, пане Джока?

— Так, Ваше Величество.

— Коли ви мій приятель, то прошу прийняти теку міністра справедливости в правительстві пана Николи Хрістіча.

— Зроблю се, Величество — відповів зараз Джока.

Тепер звернув ся король з тим самим жаданем до Жівана.

— Приняв би я — сказав Жіван — запропоноване мені місце, але неможливо мені, Величество, се вчинити з огляду на те, що разом із паном Вукашіном підписав я димісію, і проте не можу доти вступити до нового правительства, доки не буду звільнений через дотеперішнього шефа з мого обовязку.

Король звернув ся зараз до мене зі словами:

— То-ж звільніть його!

Мені блисла думка, чи не добре було-б використати сю на-году в ціли вимушення приймлення нашої димісії. Проте я відповів:

— Як могу, Величество, звільнити Жівана, коли наша димісія ще не принята? Доки Ваше Величество не рішило ще нічого в справі димісії цілого правительства, доти не могу сповнити й сього жаданя Вашого Величества.

— Де-ж Ваша димісія?

— Ось де вона, Величество — і я подав її королеви. Король сів зараз до стола і на відворотній стороні нашої просьби написав ось що:

„Мої панове! Дякуючи Вам усім із признанєм за дотеперішню працю, і запевняючи Вас про свою дальшу приязнь, розумію вашу причину і приймаю димісію; застерігаю собі однак право покликати деяких із Вас назад у данім разі, а то на підставі права, яке мені прислугує в 99 артикулу конституції державної.

Д. 8 липня.

Александр.

Прочитавши королівський декрет, вложив я димісію до кишені, звернув ся до Жівана, зробив рукою в повітря знак хреста і сказав до нього:

— Звільняю тебе.

9 липня 1900.

Знаючи, що старий Никола Хрістіч, коли сповняє службу, буває вже о 8 годині в канцелярії, удав ся я о тій годині до міністерства, щоб віддати справи новому президентови міністрів. Одначе його не було. О 10 годині прийшов до мене в службовій справі болгарський дипломатичний агент і сказав мені, що Никола Хрістіч не прийняв припорученя короля в справі утвореня нового правительства. Те саме потвердив мені нізнійше Джока Стефанович. Ми, уступаючі міністри, мали мати о 5 годині прощальну авдієнцію у короля, та її листовно відкликано через службового адюганта королівського. О 7 годині вечером приїхав по мене двірський екіпаж і завіз мене до палацу. Король прийняв мене словами:

— Що маю тепер робити? Проклятий дідуган поспеував мені цілу ситуацію.

По вечери зробив генерал Цінцар Маркович пропозицію повірити утворенє нового правительства Йованови Авакумовичови. Король не згодив ся на се і зажадав, щоб я знов утворив нове правительство. Я сказав, що зроблю се лише під двома умовами: по перше се занеханє женячки, по друге мусів би зараз приїхати Владан, щоб ми всі разом уступили, — а тоді прийму ся за мі-

сію. Король розсердився на ново і відійшов так, що я лишився лише з генералом, із яким тепер зараз умовився, щоб жаден із нас не приймав тепер місії, і щоб ми поступали в відмові згідно. І дійсно, коли король вернув, почав наставати на генерала прийняти на себе місію, однак після умови я відповів:

— Як би король мав потребувати колись на чолі армії коменданта, на якого міг би спустити ся, то ось тепер ся хвиля!

В desperaції просив мене король, щоб я на милість Бога предложив йому когось.

Формально в нападі якогось сатиричного гумору згадав я тепер президента апеляційного суду Алєка Йовановича. На се король буркнув: „Се-ж була-б найбільша дурниця“. Я потакнув йому, але додав, і генерал потвердив се: нехай король не думає, щоб хто з наших ліпших людей відважився серед таких обставин підняти ся сеї місії.

Король одначе просив нас іще подумати про якихось иньших кандидатів і знов відійшов. Ми уложили лісту, яка представляла ся ось як:

Алєко Йованович — президент і обіймає справедливість, Милош Васич війну, Настас Андонович справи внутрішні, Душан Спасич справи економічні, Драгутін Велескович финанси; рівночасно додана була наша оцінка наведених висше осіб.

Король вернув назад. Коли ми подали йому лісту, кинув її на підлогу, говорячи, що се найогидніший жарт, на який ми собі дозволили. Генерал Цінцар Маркович вернув назад до кандидатури Авакумовича. „Ненавиджу його!“ — сказав король, про те хотів покликати його, коли Цінцар Маркович стане міністром війни. Сей заявив свою готовість, під умовою, щоб усї иньші міністри були знатними мужами. Підчас їх розмови про дальших можливих кандидатів заснув я з вичерпаня на своїм кріслі.

Король збудив мене і напирив знов на мене, щоб я утворив нове правительство. Я відповів, що волю радше піти в казмати, ніж брати ся до такого діла.

— Добре, — сказав король, — підете дійсно, коли мене не послухаєте.

Мені вже було все одно і я сказав устаючи:

— Йду зараз сам до арешту, бо не можу знести довше тих тортур, серед яких обертаю ся. — При тім я пішов до передпокою, надів пальто і пішов просто на двір.

Король вибіг за мною, кличучи мене голосно по імені; я зупинив ся. Тоді він узяв мене попід руку і втягнув назад до покою. Генерал і я почали намагати тепер на короля, щоб положив ся спати, бо була вже друга по півночі. Він одначе хотів сидіти до самого ранку, щоб за всяку ціну мати нове правительство. В кінці згодились ми, щоб пертрактував у тій справі з Стефою Поповичем; і так о пів до третьої відійшли ми з наказом, явити ся рано о 9 годині назад.

О 9 годині був я вже в палацу. Короля не було, бо був у Драги, і вернув аж о 11 годині. Коли побачив перед палатою генералів Мілована Павловича і Лазаря Лазаревича, почав кричати:

— Ви хочете бути генералами? Ви труси! Відв'яжіть шаблі, здійшіть кокарди!

Я вибіг на двір і почав просити його на милість Бога, щоб не викрикував таких слів перед цілою двірською вартою, що повнила тепер службу; адже-ж се чиста ганьба...

— Що, ганьба — кричав тепер до мене — яка ганьба?

Силоміць втягнув я його до середини. Його голос був не до пізнання, так змінив ся.

— Стефа не прийняв! — кричав він. — Адже він свояк Драги! Я прикликав його до неї, а коли заявив йому причину, тоді він сказав: „Що за Драга? Дякую!“ Се сказав мені сей драбуга! До того ще перед Драгою, в її покою! А то драб!

Коли прийшов до себе, сказав я в кінці, най бере собі на міністра кого хоче, тільки мене най уже пустить, бо я не в силі вже видержати всього того. І по правді сказавши, я почував себе як у пеклі. По трьох днях і трьох ночах, які провів я в найбільшій збентеженю, випалюючи денно до 200 цигар, мав я чуте, що серце переставало мені бити в грудях.

Король дозволив мені відійти. Я удав ся до міністерства фінансів, щоб забрати свої приватні папери; при тім зробило ся мені слабо. Майже на пів мертвого взяв мене секційний шеф Боді до свого поїзду і завіз до дому до винниці. Я зараз поклав ся, прийшли три лікарі, розпорядили давати лід на голову і серце і наказали безумовний спокій. Я велів попросити до себе телефонічно Генчіча, Андру і Атанацковича і від них довідав ся тепер про все, чого ще не знав. Неймовірні старання і проби робив ко-

роль, щоб прийти до нового правительства — та дарма! Намовив навіть адютанта Васича, щоб підпоїв при обіді Джоку Стефановича, хочаби його тим способом змусити потім до прийняття місії утворення міністерства, але Джока не хотів пити, а ще менше не хотів потім бути президентом міністрів. Жівана Жівановича просив король на колінах, щоб прийняв на себе місію, та Жіван відказався! Не ліпшого успіху добився король у його свояка, Анти Богічевича. Генчіч оповідав, що коли був із Боривоєм у Драги, вона прирекла опустити край, та просила лише дати їй стільки часу, скільки потребувала на те, аби приготувити ся до подорожи, обіцяючи, що поки що заховасть ся у свої кривні.

12 липня 1900.

О 7 годині рано доносить Генчіч, що утворено нове правительство під президією Алека Йовановича — як раз прийнято ту саму лісту, яку я уложив у добрім гуморі, та яку король опісля кинув на землю. Кілька нових імен було того самого покрою. О пів до десятої віддав я службу в обох інстанціях. О одинацятій прийняв король корпус офіцирський, та тепер, коли мав уже правительство, не хотів вислухати думки своїх офіцирів, лише прочитав їм військову присягу, яку зложили, і обернув ся до них потому по просту задом. По полудни згромадили ся в Топчидері¹⁾ великі народні маси. Був там також один із моїх служачих і сей доніс мені, що король виражав ся дуже зле перед народом про відправлених міністрів. Я вийшов на місто; цілий сьвіт витав нас демонстраційно, а приятелі ґратулювали за дія нашого поведеня. Зрештою в місті виглядало, як би нічого не стало ся.

¹⁾ Парк біля королівського двора.

. Вересаєв.¹⁾

З О Р Я.

СХІДНА КАЗКА.

Те трапило ся в давні часи в далекім, невідомім краї.

Над сим краєм панувала вічна, чорна ніч; гнилі тумани підіймались у повітрі; люди родились, росли, кохали ся й помирали в сирім мороці. Та інколи подих вітру розганяв тяжкі випари землі, — і тоді з далекого неба на людей дивились ясні зорі. Наставало загальне сьвято. Люди, що сиділи по одинці в своїх темних як погребки житлах, сходились на майдан і співали гимни небу; батьки показували дітям на зорі і вчили, що в пориванні до них є житте та щастє чоловіка; юнаки та дівчата жаденно вди-

¹⁾ Вікентій Вікентевич Смідович-Вересаєв, відомий російський письменник, на сьвіт народив ся в Тулі 4-го січня р. 1867-го од батька — Поляка та матери — Росіянки. Вчив ся він із початку в Тульській клясичній гімназії, яку скінчив р. 1884-го; потім на історично-філологічному відділі Петербурського університету, де й добув наук р. 1888-го. Потім зараз же знов він поступив на медичинський відділ Дерптського (Юревського) університету, відкідь і вийшов уже лікарем р. 1894-го. Ще студентом-медиком у 1892-м році їздив він на холеру в Катеринославщину, де на одному з рудників, недалеко од Юзовки, самостійно доглядав барака.

Почав писати Вересаєв (вірші) літ 12—13, перекладаючи з Кернера та Гайне, і першим його друкованим твором був вірш, поміщений в одному з номерів за листопад 1885-го р. »Модного Свѣта« під псевдонімом — В. Вікентьев. Останніми-ж часами свої оповідання він містив у журналах: »Новое Слово«, »Начало«, »Жизнь«, »Мирь Божій«, »Журналь для всѣх«.

Найбільшу відомість здобув собі Вересаєв своєю книгою »Записки врача«, перекладеною на всі важніші європейські мови і також на нашу. *Г. Т.*

вляли ся в небо, несучись до нього душею із навислого над землею м'орока. Зорям молились жерці, зорі виспівували поети; учені вичували шляхи зір, їх число, величинь і зробили важне одкриття: виявилось, що зорі повільно, але безустанно наближають ся все до землі; десять тисяч літ назад, як казали цілком певні жерела, ледве можна було розпізнати усміх на лиці дитини за півтора кроку, а тепе кожний легко розпізнавав його на цілих три кроки. Не було ніякого сумніву, що через кільканацять мільонів років небо засяє ясними огнями і на землі настане царство вічного, промінистого сьвітла. І всі терпляче ждали сього щасливого часу і з надією на нього помирали. Так довгі роки йшло житє людське тихо й сунокійно, зогріте щирою вірою в далекі зорі.

Раз зорі на небі горіли особливо яскраво. Люди стовпились на майдані, уносячи ся душею в німій побожності до вічного сьвітла. І з ненацька з юрми почув ся голос.

— Брати! — кавав сей голос. — Як ясно та чудово там, у високих небесних рівнинах, а в нас тут як сиро та хмурно. Ние душа моя, нема їй житя і волі в сій вічній цїтьмі. Що нам з того, що через мільони літ житє наших далеких нащадків осьвітить ся сталим сьвітлом? Нам, нам треба сього сьвітла, треба більше повітря та їди, більше матери та улюбленої. Хто знає, може є шлях до зір, може ми в силі зняти їх із неба й поставити тут, серед нас, на радість усій землі! Ходімо-ж шукати сього шляху, ходімо шукати сьвітла для житя!

В громаді запанувала тиша.

— Хто се кавав? — пошепки питали люди один одного.

— Се Адеїл, юнак нерозсудливий та непокірний.

І знов деякий час була мовчанка.

— Любий юначе! — заговорив нарешті старий Тсур, учитель розумних, сьвіточ науки. — Всім нам зрозумілий твій сум, — хто в свій час не страждав ним? Та неможливо чоловікови зняти з неба зорю: земля кінчаєть ся глибокими проваллями та безоднями, за якими круті скелі, і нема через них шляху до зір. Так каже й мудрість.

— Не до вас, мудрі, й обертаюсь я, — одповів Адеїл. — Ваш досьвід більшимами закриває вам очи, і мудрість ваша слїпить вас. До вас закликаю я, молоді та смілі серцем, до вас, іще не роздавлених дряхлою та старечою мудрістю!

І він ждав відповіди. Одні кавали:

— Ми-б раді піти, але ми — сьвітло й радість в очах своїх батьків і не бажаємо вражати їх.

Другі казали :

— Ми-б раді піти, та ми тільки що почали будувати собі хати й хочемо раніш їх закінчити.

Треті казали :

— Привіт тобі, Адеїле! Ми йдемо з тобою!

І піднялось багато юнаків та дівчат, що пішли за Адеїлом, пішли в темну, грізну далечинь, — і темрява поглинула їх.

* * *

Проїшло багато часу. Про мандрівників не було ніяких звісток. Матері оплакали своїх нерозсудливо погублених дітей, і жите йшло як і раніш. Знов у сирім мороці родились, росли, кохали ся й помирали люди, з тихою надією, що через тисячі віків на землю зійде сьвітло.

Аж ось раз над темним обрієм небо поволі осьвітилось мигаючим, тремтячим сьвітлом.

— Що се там? — здивовано питали люди, товплячись по вулицях та майдані.

Небо над обрієм із кожною годиною ясніло; блакитний промінь совгав ся по тумані, пронизував хмарки і широким сьвітлом заливав небесні рівнини. Понурі хмарки злякано клубочками та в натиском бігли далі, і все ясніше розливав ся по небі перемагаючий промінь, і тремтінне небувалої радості пробігало по землі.

— Таке сьвітло може бути тільки од вічної, небесної зорі, — задумано промовив старий жрець Самзой.

— Але як могла вона спуститись на землю? — одказав Тсур, учитель розумних, сьвіточ науки. — Нема нам шляху до зір і нема зорям шляху до нас.

А небо все ясніло та ясніло, і в мить у далечині, над обрієм, з'явилась сліпуча, ярка точка.

— Зоря! Йде зоря! — радісним криком пронеслось по всьому місті, і люди побігли на зустріч блискучій точці в далечині.

Ясний як день промінь гнав перед собою гнилі тумани; розірвані, влохмічені тумани борсались і прилягали до землі, а промінь бив по них, рвав їх на частки і вганяв у землю. Осьвітилась

і очистилась уся далечинь, о скільки вільного простору на землі і о скільки братів їх живе у всі боки од них.

І вони поспішали на зустріч що раз ближшої до них зорі.

По дорозі тихою ходою йшов Адеїл і високо держав за промінь взяту з неба зорю. Він був один.

— Де-ж иньші? — питали його.

— Всі погибли, — одказав Адеїл уриваним голосом. — Погибли в проваллях та безоднях, прокладаючи шлях до неба.

Весела юрба обступила зореносця. Дівчата осипали його квітками, з усіх боків чулись радісні крики:

— Слава Адеїлови! Слава тому, що привіс нам сьвітло!

Він увійшов у місто і зупинився на майдані, високо держачи в руці блискучу зорю. І по всьому місті ровлилась радість.

* * *

Проїшли дні. Як і раніш ясно сяла на майдані зоря у високо піднятій руці Адеїла. Але давно вже скінчились у місті сьвята. Люди ходили сердиті й хмурі, потупивши очи, і старались не глядіти один на одного. Коли їм приходилось іти через майдан, очи їх при виді Адеїла загорались тьмяним ворогуванням. Не чути було пісень, не чути було молитов. Замість розігнаних зорею гнilih туманів над містом невидимим туманом густіла чорна, похмура злість, густіла, росла й напружувалась, і під її гнетом не можна було жити.

І ось із галасом вибіг на майдан чоловік; очи в нього горіли, лице зопсувалось від накипілої в душі злости.

— Геть зорю! Геть проклятого зореносця! — несамовито кричав він. — Браті, хіба не всіх вас душі голосять моїми устами: геть зорю, геть сьвітло! Воно позбавило нас життя та радості! Ми мирно й супокійно жили в мороці, любили свої милі житла, своє тихе жите. І дивіть ся, що таке трапилось? Прийшло сьвітло, — і нема вже відради ні в чім. Брудними, бридкими гуртками тїснять ся хати, листя на дереві бліді й слизькі, як шкіра на череві жаби! Подивіть ся на землю, — вона вся покрита кривавою грязюкою. Відкіль ся кров, хто знає? Але вона липне до рук, її дух стежить нас за їдою і у сні, він троїть і вбезсилює наші тихі молитви до вір. І ніде нема спасіння від сього нахабного, скрізь проникливого сьвітла! Воно вриваєть ся в наші хати, і ось ми бачимо: всі вони облїплені грязюкою; гря-

зюка в'їлась у стіни, затигнула вікна, смердючими купками навалена по кутках. Ми більше не можемо цілувати своїх улюблених: при сьвітлі Адеїлової зорі вони стали бридкійші від могильного червяка; очи їх бліді як у мокриць, м'яккі тіла вкриті плямами і мінять ся цьвіллю. І один на одного вже не можемо більше дивити ся, — не чоловіка бачимо ми перед собою, а наругу з чоловіка... Кожний наш ташний крок, кожний потайний рух осьвічує се небажане сьвітло... Неможливо жити! Геть зореносця, нехай погібне сьвітло!

— Геть!* — підхопила юрба. — Хай живе пітьма! Тільки горе і прокляте приносить людям се сьвітло зорі... Смерть зореносцю!

І грізно захвилювалася юрба, і несамовитим ревом бажала упоїти себе та задушити страх перед висловленою великою ганьбою на сьвітло; і подалася вона на Адеїла. Але смертельно-ясно сяла зоря в руці зореносця, і люди не могли підійти до нього.

— Брати, стійте! — зневацька почув ся голос старого жреця Самзоя. — Тяжкий гріх берете ви на душу, проклинаючи сьвітло! До чого ми молилось, чим ми живемо, як не сьвітлом! Тай ти, сину мій, — обернув ся він до Адеїла, — й ти вчинив не мевший гріх, знявши зорю на землю. Правда, великий Брама сказав: „Блаженний, хто прагне до зір“. Але нахабні своєю мудрістю люди не так зрозуміли слово Всемирошановного. Учній його учнів розтовмачили правдиве розумінє темного слова Всеумудрого: до зір чоловік має пориватись лишень думками, а на землі тьма також сьвята, як на небі — сьвітло. І ось сю то правду зневажив ти своїм гордотливим розумом. Покай ся-ж, сину мій, кинь зорю, й хай запанує на землі попередній мир!

— А ти гадаєш, коли я її кину, мир на землі не погіб уже на віки? — з усмішкою спитав Адеїл.

І з острахом відчули люди, що правду сказав Адеїл, що попередній мир уже не вернеть ся ніколи.

Тоді виступив на перед старий Тсур, учитель розумних, сьвіточ науки.

— Нерозумно зробив ти, Адеїле, й не можеш не бачити сам наслідків своєї нерозсудливости, — промовив він. — По законам природи жите розвиваєть ся повільно, й повільно наближають ся до життя далекі зорі. При їх ступнево наближаючим ся сьвітлі по-

малу перестроїть ся й жите. Але ти не захотів ждати, на свою біду зняв зорю з неба та ясно осьвіттив нею жите. Що-ж вийшло? Його безладе уразливо кидаєть ся на очи, воно здаєть ся грязьким, мізерним та бридким. Але хіба ми раніш не догадувались, що воно таке, і хіба в сьому була загадка? Не велика мудрість зняти з неба зорю та осьвітити нею бридкість землі. Ні, візьмись за чорну, тяжку роботу перебудови жита; тоді побачиш, чи легко очистити її від нагромадженої віками грязі, чи можна змити сю грязь хоч би цілим морем промінястого сьвітла. Скільки тут дитячої несвідомости, скільки нерозуміння умов та законів жита! І ось замість радости ти приніс на землю тугу, замість мира — війну. А ти міг би, тай тепер іще можеш бути корисним житю: розбий зорю, візьми із неї лише маленький огарок, — і сей огарок осьвітить жите як раз так, як треба задля плідної та розумної праці над ним.

— Ти правду сказав, Тсуре! — одмовив Адеїл. — Не радість принесла сюди зоря, а тугу, не мир, а війну. Не сього сподівав ся я, як по крутим скелям драв ся до зір, як округи мене обривались і падали в безодню товариші.. Я гадав: хоч один із нас досягне мети та принесе на землю зорю, і в яскравому сьвітлі настане на землі ясне, сьвітле жите. Але коли я став на майдані, коли при сьвітлі небесної зорі побачив ваше жите, я втямив, що нерозумні були мої мрії; я втямив, що сьвітло було вам потрібне лиш у недосяглому небі, щоб похилитись перед ним у величні хвилини жита. На землі-ж вам найдорожче морок, у якому може ховатись один од одного, й головне — бути задоволеним собою, своїм темним, запліснїлим житєм. Але ще гірш, як раніш, я відчув, що не можна жити сям житєм, що кожною краплею своєї кривавої грязі, кожною плямою сирї цьвілі воно без перестанку голосить до неба... Одначе можу вас птїшити: сьяти моїй зорі не довго. Там, у далекому небі, висять зорі й сьяють самі по собі; але знята з неба, знесена на землю, зоря може сьяти лиш живлячи ся кровю того, хто держить її. Я чую, що жите моє, як по іготі, піднімаєть ся по мойому тілу до зорі й згарає в ній; ще не багато, і жите моє згорить цілком; і не можна нікому передати зорі: вона гасне разом із житєм того, хто несе її, і кожний повинен добувати зорю на ново. Й до вас обертаєсь я, чесні та сьмілі серцем, до вас, що пізнавши сьвітло вже не захочете жити в мороці! Йдїть у далеку дорогу

Й несіть сюди нові зорі. Довга та трудна дорога, але все таки для вас вона буде вже лекша, як для нас, що перші погубили на ній: стежки протоптані, дороги намічені. І ви вернетесь із зорями, і не зникне більше їх світло на землі; а при їх незгасучім світлі неможливим стане таке життя, як тепер; висхнуть болота і щезнуть чорні тумани, ясно зазеленіють дерева; й ті, що тепер гнівно кидають ся на зорю, раді-не-раді візьмуть ся за перебудову життя; бо-ж і вся злість їх тепер од того, що при світлі, — вони почувають, — їм не можна жити так, як вони живуть. І життя стане великим та чистим, і буде гарне при промінястому світлі вигодуваних нашою кровю зір. А коли нарешті спустить ся до нас зоряне небо й освітити життя, то воно застане його достойним світла і тоді вже не потрібна буде наша кров, щоб годувати се вічне, неминуще світло.

Голос Адеїлів обірвав ся; останні кровинки збігли з його блідого лица. Підігнулись коліна зореносця, і він упав, а разом із ним упала зоря, — впала, зашипіла в кривавій грязі й погасла.

Із усіх боків поринула чорна тьма й замкнула ся над погаслою зорею; піднялись із землі оживаючи на ново тумани й заклабили ся у повітрі. І мізерними, боязкими огниками світили ся крізь них на далекому небі далекі, безсилі й нестрашні зорі.

* * *

Проїшли роки. Як і колись, у сирому мороці родились, росли, кохали ся й помирали люди; як і колись мирним та супокійним здавало ся життя. Але глибока тривога й негода підточувала його в мороці. Люди старались і не могли забути того, що освітила скороминулим своїм світлом яскрава зоря. Отровні були попередні тихі радощі, фальш уїлась у все. Побожно молячись на далеку зорю, чоловік починав думати: „А ну-ж раптом знайдець ся другий нерозумний і принесе сю зорю сюди до нас?“ І язик його починав заплітати ся і побожне бажання змінювало ся боязкою дріготою. Батько вчив сина, що в пориванні до зір в життя та щастя чоловіче, — і знезацька в нього з'являлась гадка: „А ну, як синови й справді загорить ся поривання до зоряного світла, й він, як Адеїл, піде за зорею й принесе її на землю!“ І батько поспішав вияснити синови, що світло запевне гарне, але нерозумно

старатись ізвести його на землю, що були такі нерозсудливі, та вони безславно погбли, не принісши користи для життя.

Сьому-ж учили людий жерці, се-ж доказували вчені. Але даремне лунали їх казання: те й знай, що розносилась вість, що якийсь юнак або дівчина пішли з рідного гнізда. Куди? Чи не по дорозі, показаній Адеілом? І в острахом почували люди, що, коли знов засяє на землі сьвітло, то прийдець ся їм раді-не-раді взятись нарешті за величезну роботу, і не можна буде втікти од неї нікуди. І з смутним неспокоєм приглядались вони на далекий, темний небозвід, і їм здавалось, що над ним уже починає мигтіти тремтуче сьвітло що раз ближшої зорі.

Переклав *Ір. Трейман.*

Віктор Гіґо.

ТОРКВЕМАДА.

ДРУГИЙ АКТ.

Особи: Франціск а Paulo, Торквемада, Борджія.

В Італії. Шпиль гори. Печера пустинника. В глибині провал, за яким' видно широку країну. На землі в однім куті солом'яна плетінка, в противнім куті невеличкий віттар, на якому лежить труп'яча голова. В скальній скалубині збанок із водою, чорний хліб і дерев'яна тарілка, на якій видно яблука та каштани. Кам'яні стільці, більша плита замість стола. Довкола ліс, голі скелі пориті розсілинами та стрімкі пропасти. Не по далеку потік. У мраці видно вежу монастиря.

ПЕРША СЦЕНА.

Франціск а Paulo (молить ся припавши на коліна. Потім перериває молитву і встає. Чути гомін труб та рогів і глухе гавкане собак).

Що чую? Чи се помилка? Гук давонів. (Надслухує.)

Ні, роги! Грають роги з скель на скелі! (Надслухує.)

Чи гомонить потік юрмою голосів,

І вітер їх глушить, мішає з шумом ліса? (Надслухує.)

Ні. Лови! (Глядить у далечинь.)

Стогне таємничий ліс

Від свори, рику труб, скомліня рогів...

Для звіря чоловік стаєть ся чортом.

(Надслухує. Гомін ловів стає чим раз виразнійший.)

Скандал огидний! Від Симона й Доротеї

В блаженній пущі тій, отця сьвятого ленні,

Пустинник — сумирний сусіда з вовком;

Під захистом сих конарів розлогих

Живе любов, братають ся в спокою

Природа й чоловік. І від коли

Тіяра римська має в своїй власти
Сьвяті сі гори, ані князь ні цісар,
Ніхто не має права турбувати
Тиші снх борів криком, рогів грою
Й собаками.

(Гавканс віддаляєть ся. Галас ловів раз сильнійший, то знов слабший, глухне
і починаєть ся знов.)

Хиба сам папа міг би...
Та він не може, він лиш душ ловець.
Ні, навіть найпідлійші сьвятокрадці
Не сміли би в отсім сьвятому місці
Пролити кров, потурбувати пташок
Небесних, божих співаків. А хтось же
Насьмілюєть ся! Хто-ж сей очайдушник?

Старий чернець, з палицею в руці, ноги покриті пилом, вириває при вході
до печери. На ньому накидка паломника, а під нею ряса домініканця. Се
Торквемада. Він зупиняєть ся на порозі. У нього борода сива, у Фран-
ціска а Paulo біла.

ДРУГА СЦЕНА.

Франціск а Paulo, Торквемада.

Торквемада.

Помайбіг, старче!

Франціск а Paulo.

Будь здоров, мій брате!

Торквемада.

Позволь мені на хвилюку тут спочити!

Франціск а Paulo.

Війдя, мій брате.

Торквемада.

Ох, як я запік ся!

Без духа... Сонце жре мене й горячка...
Я йшов... Зайшов... мандрівець недостойний,
До тебе, отче праведний. Я в сили
Опав... Хриплю: Ляма савахтані!
Бог поздоров тебе, сьвященнику!

Франціск а Paulo.

Най Бог благословить тебе, мій друже.

Торквемада.

Я теж сьвященник.

Франціск а Paulo.

Бог тебе провадь!
 Нехай і так. Ти маєш повне право
 Сказати чи не сказати, куди простуєш
 І відки йдеш; бо всі ті наші кроки
 Зі сходу йдуть, на заході кінчать ся.
 Чим ти єси, мій брате невідомий,
 Тим і ми всі. Та сама безконечність
 Тяжить, мій сину, над людьми усіми,
 І той сам шлях проходить кожний смертний:
 Ногами в гріб, коліна перед вітвар.

Торквемада.

Я йду во сьвіта і спішу до міста,
 До Риму йду.

Франціск а Paulo.

До Риму?

Торквемада.

Так, я смирний
 І вбогий, маю тут велике діло,
 І час наспів. Я вибрав ся в дорогу
 На сліпо, сам, босоніж, я волік ся
 Пісками і бродив снігами. Вже
 Мое проханє у сьвятій столиці
 Відоме ' папа Олександр шестий
 Знайомий мій.

Франціск а Paulo.

Он як! Новий наш папа.

Торквемада.

Та він Еспанець, як і я. Ми знались
 Іще в Валенчії. Він зветь ся Борджа.
 А ти, мій отче, в тій каплиці дикій,
 Хто ти, дідусю, певно самим Богом
 Заведений в сю пуцу? Як зовеш ся?

Франціск а Paulo.

Зовусь Франціск а Paulo. А ти як?

Торквемада.

Я Торквемада. (Відступаєть ся з пошаною перед пустинником.)

Ти Франціск а Paulo!

Сьвятий!

Франціск а Paulo.

Ну, ні.

Торквемада.

Будуще пророкуеш.

Франціск а Paulo.

Та ні.

Торквемада.

Говорять: чуда твориш, отче!

Франціск а Paulo.

Хиба що бачу їх. Зоря що ранку
Сріблить тут воду; величезне сонце
Встає і будить пташенят; всесвітній
Стіл накриваєть ся для всіх голодних
В полях і в лісі, наповня житем
Усі затінки, цвіт розверне чашку,
А синява небесна блиском грає;
Та все це не справляю я, лиш Бог.

Торквемада.

Мій отче, Бог велів нам око в око
Зійтись; я ясновид і я говорю
До тебе, до апостола. Послухай!
Чи інколи не думав ти про папу:
Муж у тіярі, а гріб повапнений!
І чи не думав ти: а може тут
Якийсь незвісний перед сим фальшивим
Архієреєм єсть єрей правдивий?
І клонячи ся в обовязку свого
Перед отсим намісником надутим,
Укоронованим лиш з вибрику припадку,
Задуманий сей незнайомий носить
У собі душу церкви, а той тільки
Пусту корону? Що сказав би ти,
Як би дізнав ся, що сей камінь віри,
Величній незнайомець сей — то я?

Франціск а Paulo.

Папа — муж божий. Він нехай панує.
Нема двох Римів.

Торквемада.

Той не є муж божий,
Хто не муж людський. Я такий муж, я!
Ад із своєю чорнотою грозить
Усему світу; я лікар з руками
Кровавими. Я лагідний, лікую,
А виглядаю страшно. З жахом рину
В страшнее милосерде, те правдиве,

Діяльне; так, я у безодню рину,
А ся безодня, то любов.

Франціск а Paulo.

Не розумію.

Молімо ся! (Кликає перед вітварем.)

Торквемада.

Колись, одного дня,
Я молод був, ще тільки що надів
На себе рясу, і знайшов у церкві
Хреста сьвятого у Сеґовії
Гльоб, де зображено весь сьвіт і всі
Держави, ріки і ліси, всю землю,
Дві копи царств, країв, границь і міст;
Сніги на скранях гір, острови в морі,
Безодні всі, куди з великим шумом
Летить безмірний рід людський юрбами
У тьму. Ти знаєш, отче, кождий цісар,
Язичник чи християнин, держить
Подібний гльоб в руці. Отож і я
Окинув зором вид отой — весь сьвіт,
Всі пояси його і всі народи:
Европу, Африку, ще й Індію,
Де сонце сходить рано, й я сказав:
„Я мушу стати паном того всього!
Я мушу сим усім заволодіти
І не для себе, для Христа, що часто
У сні мене на сєє діло кликав.
Здобути землю, щоб її віддати
Знов небесам. Так, отче мій, ся куля,
Земна з усім тим галасом своїм,
З борнею, царствами, ударами
Й проломами і жахом, се мій гльоб.

Франціск а Paulo (встає і кладе палець на трупачу голову)

А мій — отсе! Останок всеї долі,
І всіх катастроф і всього упадку!
І я міркую про загадку тую
Про тїнь, що вічність кидає на те
Задумане ніщо. Сей череп вистирча
Понад людським водоворотом, наче
Підводний камінь; зуби зціплені
Так як і в першу днину, і сьміють ся,
Хоч очи вже давно погасли. Ся
Погана маска, що її з нас кождий
Під шкірою хова; ся лярва знає

Те, що нам всім незвісне; сей обломок
 Сьвідущий невідомого кінця...
 Так, під сим поглядом холодним чути
 Свою обнажену душу, думать,
 Тонуть у мріях і старіти ся
 І жить все менше й менше, маючи
 За сьвідків тільки ті дві чорні діри,
 Молить ся, вдивлювать ся в се ніщо,
 В сей порох, в се мовчанє, заглиблють ся
 У тіни в тій молитві, отсе все,
 Що маю, — і сього мені досить.

Торквемада (на бік).

Ось слухаю його і промінь сьвітла
 Пронизує мій дух. Колись в повітрі
 Побачив Константин хрестовий знак.

(Показуючи на трупачу голову.)

Я бачу також знак сей і так само
 Як Константин сим знаком перекожу.
 Так, сей сьвятий пустинник вказує
 Засліпленим очам моїм новий
 Вид правди, иньшу ясність християнську.
 Так, я затримаю собі свій гльоб,
 І відберу йому той, що він має!
 Підводний камінь стане знаком порту,
 Житє-ж за стяг свій буде мати смерть.

(До Франціска а Paulo.)

Послухай, Домінік але зрозумів огонь;
 Він доброчинний, як не буде підлий.
 Наш Домінік хотів карать, а я
 Хочу спасать; костри погасли вже,
 Я знов розпалю їх. Чи розумієш, отче?

Франціск а Paulo.

Так.

Торквемада.

Я по всій землі огні засьвічу
 Величні і спасительні. Мій отче,
 Ніколи краща мрія ще не снилась
 Людській душі. А в своїй пільмі чую
 Ісуса, як до мене каже: „Йди!
 Йди, ціль твоя тебе-ж і оправдає,
 Коли її осягнеш“. І я йду.

(Франціск а Paulo владє на великій плиті, що служить замісь стола, хлїб, де
 ревяну тарїлку і збанок із водою.)

Франціск а Paulo.

Ось хліб тобі, каштани і вода.
 Їдж, щоб був ситий, пий, щоб збуць ся спраги.
 А про твій плян, якого ціль я бачу —
 Ще поки перший стос твій запалає,
 Я Господа молити-му, щоб громом
 Убив тебе: бо-ж краще-б і для тебе
 І для людського роду, щоб ти вмер,
 Ніж перший крок зробив на тому шляху.

Торквемада (на бік).

Сумне ослаблене самотної душі.
 Сей бідний праведник не зрозумів мене.

Франціск а Paulo.

На світі чоловік живе, щоб все любить:
 Він брат, він друг. Коли вбе хоч мурашку,
 Повинен знать, за що. Господь создав
 Людського духа, як крило простерте
 Над всіми творами; в траві чи в морі,
 Чи під зеленим гилем, в вітрі, в водах
 Не сьміє чоловік карати смертю
 Ані одну живушую істоту.
 Труд вольний для народа, лїс для птаха,
 Мир всім. Ніяких пут. Кліток ніяких.
 Як катом чоловік, то й Бог стає тираном,
 І з евангелія лишаєть ся лиш хрест,
 З корана тільки меч. А ми все зло, всі тіни,
 Всі жалоці на сій землі понурій
 Розвіймо ласкою й благословеннєм.
 Хто бє, той може помилить ся — отже
 Не бий ніколи. Сину мій, шафот,
 Се престашений визов Пану Богу.
 Йому лишімо смерть. Послугувать ся гробом —
 Що за відвага! Цьвіт і плід, дитина
 І жінка й голуб, все сьвяте, усе
 Благословенне! Чую, як у мні
 Кружить той безмір живні, як нерав
 В ночі чи в день, задуманий глибоко
 З вершин сього шпиля я розсипаю
 Молитви незлічені у безодню.
 А папа — що-ж, він владник, нам подоба
 Мій сину, чтить його і все прощать
 І все в надії жить, не бить нікого,
 Не видавати засуду ні на що,

Гріх бачучи покутувать за нього,
 Молить ся, вірить і хвалити Бога.
 Отсе закон, отсе закон, мій сину,
 І хто його держить ся, той спасенний.

Торквемада.

Спасенний — лиш ти сам! А иньші що, дідуся?
 Ах, отче, день і ніч, що хвиля, вічно ринуть
 У пекло душі, в ту страшну безодню,
 В отверту, чорну пащу! В люті муки!
 В огонь! А ти спасаєш сам себе!
 А що ти робиш для своїх братів —
 Людй? Живеш спокійно тут, гризеш
 Собі горіхи, яблука їси,
 Як той Анвельм або сьвятий Пахомій
 В скитах лібійських, і се має бути
 Досить для сьвіта? і вже все гаразд?
 Нема страховищ жадних? Пітьма, пекло,
 Прокляті душі — се тобі байдуже,
 Ти сам собі задуманий глибоко
 На тій соломі, в тім збанком води!
 Так жить хиба дитині, не старому.
 Хиба-ж нема в тобі, як у тім Бозі
 Створителю, того батьківського
 Чутя, страшного і сьвятого разом?
 А рід людський, хиба-ж він весь — ніщо?
 Та-ж дбати слід про пса! лікують
 Вола недужого! А тут же люди хорі!
 Ні, ти без серця! Ти живеш під небом
 Як серед стін тюрми. Не почуваш,
 Що звязаний ти тисячма вузлами
 З людством страшним, затроєним, безбожним,
 Що волоче з собою скрізь, на дно
 Яскинь, нашпилі гір, своє нещастє,
 З якого так і капотять злочинства.
 І з того зла розсіяного скрізь
 Тебе не доторка віщо? Невже-ж
 Ти бачучи, як все живе минає,
 Не чуєш, що й твоя тїнь тягнеть ся
 До всіх тих чорних мар? Ах, ти складаєш
 Побожно руки, ти псальми співаєш,
 Ти припадаєш перед сим престолом,
 Перед хрестом — перед обломком скелі
 Й шматочком дерева! Та се-ж самоошука!
 Коли все хилить ся, тріщить і гине,
 То обовязок, старче, дбать за загал,
 Той обовязок незлічимий, впертий,

Невблаганий, що ходить по сумлінню
 Мов чорні мурашки, що рве тебе
 З монастиря, із самоти, й кричить :
 „Рятуй! Подумай про народні маси!
 Подумай про весь рід людський! Не сии!
 Біжи! Адже-ж отсі маленькі діти
 Горіти-муть на віки! Всі жінки,
 Всі ті діди, всі мужі, всі ті душі
 Впадуть у клекочущую Содому!
 Біжи! Рятуй вильми та батогами
 Проклятих сих, хоч силомиць гони їх
 До раю!“ Ось по що ми в сьвітї, старче.
 Так, твій закон — се ясність, мій закон —
 Се тайна. Ти одну надію знаєш,
 А я хочу добити ся спасеня,
 Хочу допомогти самому Богу.

Кілька хвиль перед тим на порозї показав ся ще один чоловік. Він також старий, із сивою бородою. У нього в руці спис, а на шиї трираменний хрест. На ньому ловецький одяг із золотистого бродату, а на голові висока золотиста шапка з трьома вінками перел. При поясі у нього ріг. Він чув остатні слова Франціска а Paulo і промову Торквемади. Нарешті він заходить ся голосним реготом. Франціск а Paulo і Торквемада обертають ся.

СЦЕНА ІІІ.

Ті самі. Стрілець.

Стрілець.

Йй Богу, всі мої грачі й музики
 Не позабавили-б мене, синки мої,
 Так як ось ви. Ох, ви два ідіоти!
 Я в лісі був на ловах, розставляв
 Собак, ступиці та сильця й подумав :
 „Дай, вийду на вершок, відвідаю
 Старого діда“. Я прийшов. Ах, як же
 Розвеселили ви мене! Та справді
 Так жить була-б брудота, як би те,
 Що ви говорите, було все правда.

(Він виходить наперед, закладає навхрест руки і дивить ся на них.)

Бог — коли єсть, то сам мовчить — напевно
 Создавши чоловіка, вджигонув
 Преглуний архитвір. Та сам прогрес
 Від червяка до гада, від гадюки
 Аж до дракона, від дракона аж
 До Сатани — се гарне!

(Поступає кроком до Торквемади.)

Торквемадо,

Я пізнаю тебе. Іди, вертай

До свого краю; я прийняв твоє
 Проханє й згоджуюсь. Іди, мій сину!
 Твоя ідея справді що величнє,
 Аж сьміх бере. В Еспанію вертай,
 Роби, що хочеш. Всі жидівські добра
 Я віддаю братаничам моїм.
 Синки мої, питаєте мене,
 По що живе на сьвіті чоловік?
 Скажу вам се двома словами. По що
 Промовчувати правду? Друзі, я
 Не бачу за сим сьвітом нічогосько,
 А в сьому сьвіті лиш себе самого.

(До Франціска а Paulo.)

Оба ми бачимо лиш те одно слівце,
 Як нам просьвічує крізь всякі прізви:
 Твоя — молитва, а моя — забава.

Торквемада (оглядаючи за чергою Франціска а Paulo та стрільци)

Два еґоїзми!

Стрелець.

Ось зліпив припадок
 Хвилину і пилину, і сей зліпок,
 Се чоловік. Так само як і ви,
 Я — таж матерія, і був би дурень,
 Коли би бачучи, як швидко радість
 Тіка, вагав ся ще та отягав ся,
 Не скоштував усіх роскошій ночі,
 Не наситив ся тим, що й так минає.
 Понад усе — вазнати щастя! В службу
 Беру собі те, що звуть злочином
 І що звуть вопсутєм і пересудом
 І кровосумішкою. Вбійство — річ вигідна.
 Ви може думали, що як моя
 Дочка хороша, то я постидаюсь
 Кохать ся в нею? Те, те, те! Ото-б я
 Був дурень. Я бажаю жить. Ідїть,
 Спитайте сокола, орла, шуліку,
 Чи вільно їм втїшати ся тим тілом,
 Яке їх сплодило і чи вони питають,
 З якого жертва їх гнізда? А ви
 За те, що носите сей чорну рясу,
 А другий білу, вбили собі в ум,
 Що слід вам быть дурними й боязкими,
 І очи жмурите перед безмірним
 Тим скарбом щастя, що вам сьвіт безумний
 Дає до рук. Та майте-ж трошка глуду!

Користуйтесь часом. Адже-ж по смерті
 Нема нічого, то хоч жиймо добре!
 Ось валя балева валить ся і стаєть ся
 Могилою; той мудрий, хто йде в гріб
 Танцюючи. Служить мені до учти!
 Коли спотребить ся сьогодні для кого
 Отрута на приправу — подавайте.
 Що там мені смерть иньших? Я живий.
 Я почуваю голод ненаситний,
 Палкий, безмежний. Я мерця забуду,
 А Бога знать не хочу. Так, весь сьвіт
 Для мене — овоч, і я з'їм його.
 Поки живу, спішу ся бути щасливим,
 А як умру, то й так втечу від нього. (Відходить.)

Франціск а Paulo (до Торквемади).

Хто сей бандит?

Торквемада.

Мій отче, се-ж сам папа.

З французького переклав **Ів. Франко.**

ІЗ ПОЕЗІЙ ГЕНРІХА ГАЙНЕ.¹⁾

I.

Полюбив дівчину хлопець,	З першим стрічним, що засватав,
Другого вона кохає,	З горя дівчина звінчалась.
Але той кохає иньшу,	З бідним хлопцем аж до смерти
Їй на віки присягає.	Злая туга не розсталась.

Стародавня ця пісня
Все новою встаєть ся;
Кому випаде на долю,
В того серце з болю рветь ся.

II.

Дай ручку, до серця мені приложи,
Чи чуєш, як стука, скажи.
То майстер сидить там в куточку на дні,
Труну він будує мені.

I в день і в ночі він все стукає-б'є.
Заснув би, той стук не дає.
Ох, майстер, пора вже кінчати труну,
Втомивсь я... на віки засну...

III.

Як би знали дрібненькії квіти
Які муки в собі я таю,
То заплакали-б разом зо мною,
Щоб розважити душу мою.

I коли-б соловейки дізнались,
Як журю ся, як серце болить,
То найкращих пісень заспівали-б,
Щоб важку мою тугу розбити.

¹⁾ Хоча перекладів Гайневих віршів було у нас не мало, а спеціально отсі вірші були перекладані Лесею Українкою та М. Ставицьким, проте вважаємо не зайвим надрукувати отсі переклади, прислані нам д-кою Надією Кибальчицевою власне, задля їх гарно википченої форми, чистої мови та точної передачі оригіналу. *Ред.*

І коли-б промінчасті зорі
Зрозуміть мое горе могли,
То до мене з високого неба
Для привітного-б слова зійшли.

Та ніхто мого суму не знає,
Його знає лиш тільки одна,
Бо сама без жалю розірвала
Мое змучене серце вона.

ЛИЦАР ОЛАФ.

1.

Хто ці двоє біля церкви?
На обох червоні шати.
То один з їх царь сильний,
Другий — кат його придвірний.

Каже катові царь сильний:
„По церковним співам чую,
Що вже вінчанне скінчилось —
Ти свою сокиру лагодь“.

Дзвін гуде, органи грають,
Люд, мов рій, іде із церкви.
Ось і молодих виводять
У хороших, пишних шатах.

Личко бліде, плачуть очі
В королівни молодой,
А Олаф іде веселий,
Осьміхом обличчє сяє.

Усьміхаючись він каже
Королеві: „На добридень,
Милий тестю! Розстаю ся
Я сьогодні з головою.

„Одного прохаю в тебе:
Ти вели на північ кару,
Щоб весілле одгуляв я,
Погуляв щєб я в останнє.

„Дай пожити на сїм сьвітї,
Осушить останню чару,
Погулять в останнїм танці,
Дай пожить ще до півночі“.

Царь похмурий на це каже
Катові: „Даруєм зятю
Ми життє аж до півночі,
Але ти сокиру лагодь“.

2.

Сидить молодий за весільним столом,
Останню чару сповняє вином.
Дружина йому на плече похилилась,
Із горя блїдая, мов мертва, зробилась,
А кат вже на дверях стоїть.

„До танця, кохана, вже пари ідуть!“
І з жінкою лицарь до кола стають,
В обличчях гаряча їх кров аж заграла.
Від танця шаленого заля застогнала,
А кат вже на дверях стоїть.

Смичок вже по струнам літає — не ходить
 А флейта так жалібно, сумно виводить,
 І хто тільки гляне на тих молодих
 Душа замірає та вяне у всіх,
 А кат вже на дверях стоїть.

І танець все вєть ся і заля лунає...
 Дружині, схилившись, Олаф промовляє:
 „Не знать тобі, як мєє серце любило...
 Мені вже готова та темна могила
 І кат вже на дверях стоїть.

3.

Північ бє вже. Лицарь, кровю
 Заплатить провинність треба,
 Що втїшав ся ти любовю
 Королівни, зірки неба.

Вже ченці йдуть. На розстаннє
 Із життєм псалом гуде.
 І на чорне руштованнє
 Кат з сокирою іде.

Осяяв ся двір огнями,
 Став Олаф на рундуці
 І червоними устами
 Кажє (усьміх на лиці):

„Сонце й місяць прославляю,
 Пташенят в небес просторі,
 І ті хвилі, що без краю
 Коливають ся на морі.

„Слава й зорям промінистим,
 Що всім сяють в темні ночі,
 І фіялкам ніжним, чистим,
 Як мого подружжя очі.

„Через очі ті прекрасні
 Треба із життєм розстать ся.
 Слава гаю, де в дні ясні
 Ми любили зустрічать ся!“

Переклала М. Ж.

Володимир Стебельський.

Дня 22 грудня 1891 р. згинув у Варшаві самовбійчою смертю в повнім розстрою фізичних і духових сил галицький Русин, чоловік великого таланту, Володимир Стебельський. Галицька Русь прийняла вість про його трагічний кінець цілком холодно. Ся холодність була з многих оглядів оправдана. Стебельський відцурав ся Руси, зірвав зовсім із народнім житєм і не вагав ся на все руське кидати болотом їди і сарказму. В протягу свого життя він тричі міняв свої переконання. В часі своїх гімназійних студій був українофілом; по скінченю гімназії опинив ся в москвофільським таборі і був у нїм довший час. У кінці прийшла третя метаморфоза: Стебельський став польонофілом, прихильником як найбільшої згоди в Поляками аж до національного ренегацтва. Причин на се треба шукати в сумних, деморалізуючих відносинах і в його вразливій, хиткій вдачі. Зійшовши раз на круту дорогу не мав стільки сили, щоб оперти ся пагубним впливам, піддавав ся їм чимраз більше, нидів і в кінці звів ся нінащо.

Як поет і письменник Стебельський не лишив по собі видного слїду, хоч великих здібностей йому відмовити годї. Стати визначнішим поетом руським він не міг, бо знанє мови у него було крайно вбоге, а навчитись її потім не хотїв. Далеко більшу літературну стійність мають його польські вірші. Всеж таки особа Стебельського заслугує на те, щоб їй ближше приглянути ся. В своїм часі він відгравав досить важну ролю як публіцист. Москвофільська партія дивила ся на нього як на виїмково талановитого поета і уважала його вельми цінним набутком для себе.

Володимир Стебельський родився 31 серпня 1847 р.¹⁾ в Магерові, містечку городецького повіту в Галичині. Отець його, Яків, був податковим урядником. Дитячі і хлопячі літа будучого поета жили в польській атмосфері. Коли Стебельський з приходом до самбірської гімназії підпав під вплив українофільського руху серед тамошньої гімназійної молодіжи, мати його, Полька, поприкала його за те і нарікала, що „ten Sambor tak mi głowę robałamusi!“. Ці слова доказують, що Стебельський до року 1863, значить до свого приходу до Самбора, не мав „збаламученої голови“, себ то не мав найменшого поняття про руське життя і народне питання.

Народні школи кінчив Стебельський у Галичи, куди перенесено його батька. До вищої гімназії ходив у Станіславові. Вчився мабуть добре, коли комісія „Народного Дому“ ухвалила дати йому стипендію Геровського в висоті 100 зр. річно²⁾.

В 1863 р. бачимо Володимира в самбірській гімназії. Що спонукало його покинути Станіславів, не знаємо. Прийшов до Самбора скінчивши IV класу. Підпис на однім із листів писаних до Будеволі (Д. Танячкєвича) каже нам виразно, що Стебельський ходив у Самборі до V кл.

Шістьдесяті роки внесли в галицько-руську суспільність нові кличі, додали їй нової енергії. Пробуджене завдячує Галичина Україні. Твори Шевченка, звісні потрохи й давнійше, змогли що йно тепер, при співділаню иньших впливів, викликати загальне одушевлене і, що важнійше, зрозуміне ідей і постулатів, котрі в них містилися. Попереднє десятилітє було часом повного застою і занепаду на кождім полі. Московфільське змаганє взяло верх у Галичині. Демократичні ідеї давнього кружка Маркіяна Шашкевича зовсім упали наслідком інтензивної праці Зубрицького і його колонії, до котрої прилучилися й колишні прихильники народніх поглядів. Народня мова серед завзятої язиково-правописної полеміки була майже цілком виперта з літератури. Запанував погляд, що народній язик простацький, що се жаргон; фабрико-

1) Хибно подає дату вродження проф. Огоновський на липень 1847 р. (див. «Зоря» 1893 р., ст. 216). Вільгельм Фельдман (Piśmiennictwo polskie ostatnich lat dwudziestu, т. I, ст. 100), Ян Каспровіч (Album poetów polskich, т. I) і иньші подають дату уродження на 1848 р.

2) «Вѣстникъ, часопись для Русиновъ австрійскои державы» 1862, ч. 86.

вано отже „літературний“, панський відповідно до аристократизму галицької інтелігенції, її заступників. Писали мішаниною церковно-словянщини з народньою, польською і великоруською мовою. Література була справді „сальонова“, тоб то далека від життя і його потреб. Ціла суспільність, із винятком народньої маси цілком інертною, займала ся обрядовим питанем; „се була річ такої великої ваги, що навіть молодіж, яка звичайно в своїх переконаннях і поглядах іде далі, в першій хвилі зовсім піддавала ся ідеям старшого покоління. Вона з запалом підхопила обрядове питане і кинула ся до агітації церковної“¹⁾. Що йно оживлений літературний і народній рух на Україні в 60-тих роках зміг піднести Галичину з дотеперішнього стану.

Звісно, молодіж найскорше і найгорячіше підхопила нові ідеї і стала їх у Галичині популяризувати. Демократичний напрям, що приплив із України, здобув собі зараз право горожанства. Україна, її історія і слава бувальщина одушевляє всіх молодих патріотів. Як у кождім початковім ділі, так і тут грала передовсім ролю молодеча фантазія і чуте. Молоді, кормлячись переважно поезією і белетристикою, бачили перед собою виключно світлі, пишні, геройські картини, мріяли переважно про перенесене на галицький ґрунт козацької бувальщини, про воскресене козащини з її необмеженою свободою. Але сей ентузіязм мав і реальні користи. Завдяки молодіжи в руських родинях, сильно спольонізованих, проявляють ся деякі признаки руського життя, ведуть ся горячі патріотичні диспути і спори, лунає народня мова.

Пропаганді українофільських ідей пособляла організація молодіжи майже виключно гімназійної, в „громади“. Перевів її горячий українолюбець і одушевлений народовець, Данило Танякевич, знаний під псевдонімом Будеволя. Вплив його на молодіж був величезний: „як який знаменитий артист зі своїм інструментом, так він умів поводити ся з молодіжю... Не вирахованем, а ентузіязмом своїм успів він згорнути її коло себе, уділити їй свого духа і кермувати нею безумовно. Бо й сам він був чоловік молодий, повний молодечої енергії, молодечого запалу і всею силою своєї чистої душі полюбив він ті ідеали, які навіяла до Галичини

¹⁾ »Галицько-руське письменство 1848—1865«, дра Остапа Терлецького, ст. 91.

Шевченкова поезія і відновлене літературно-наукове життя на Україні¹⁾. На поклик Бudevолі молодіж скоро гуртувала ся по провінціях, звертаючи ся в кожній справі до свого начальника, що невтомимо давав їй вказівки і ради. В році 1863 і 1864 завязали ся кружки у всіх визначніших містах Галичини. Одним із перших був кружок самбірський, заснований з початком 1863 р. Саме в тім часі прибув сюди із Станіслава Стебельський.

Літа 1863 — 1865, в яких Стебельський кінчив гімназію, знані нам досить добре завдяки захованій кореспонденції громадян із Бudevолею²⁾. Одним із тих, що часто з ним переписували ся, був і Володимир, і ми можемо тут із першої руки пізнати тодішнє життя будучого поета, його бажання, мрії і погляди, ролю, яку він відіграв серед товаришів.

Самбірська громада розвивала ся поволи серед тяжких перепон із боку москвофільської партії. Головою москвофільства в Самборі був Качковський, судовий радник. Вже в своїм першій листі до Бudevолі жалуєть ся Антін Лаврівський на його шкідливий вплив: „Низша гімназія стоїть въ ізятємъ 2 або 3! цівкомъ підъ покровомъ Качковського, котрий не допускає жадній нашій гадки а притлумляє ю тамъ, де коли сама одъ себе взросте“³⁾.

Ріжні були способи, якими Качковський намагав ся знищити у молодіжи зріст народної ідеї. До них належали й фільольогічні аргументи. Слово „Самбір“ написане на „Меті“ через і а не ѓ, викликувало у него насмішки: „Качковський каже скланяти „Самбіръ“ такъ, якъ то на „Меті“ було. Питаєтця, ци добре такъ писати? такъ якъ же буде другий падежъ „Самбіра“? — та є то по руські (!) а Українці такъ пишуть (?) — то може то по українські (?) а потімъ „дімъ“ и смієтця поміжъ мальчиками изъ писма, изъ Українцівъ“⁴⁾.

В тім роді були й инші докази Качковського против кулішівки і народніх пересвідчень. Щоб доказати „єдинство“ українсько-руського народу з великоруським, він брав аналюгію з Сербів і Хорватів, Чехів і Моравян, чим дійсно міг досить успішно воювати з молодіжю, необізнаною з тими національними спорами,

1) О. Терлецький, Галицько-руське письменство 1848—1865 ст. 124.

2) Кореспонденцію громад передав Д. Танячкєвич до архіву „Просьвіти“.

3) Лист Лаврівського до Бudevолі з дати 24. XI 1863.

4) Тамже.

що тикали ся відрубности поодиноких словянських народів. Серби і Хорвати — один нарід, „тільки Німці написали дві історії і зробили два народи“. Те саме Чехи і Моравяни — одно, тільки „auf Geheiss des Ministeriums видано для Моравян граматику і знов два народи“... „Отъ черезъ такі бесіди, жалуєть ся Лаврівський, панує ненависть міжъ молодежою“. Справді, котрий ученик міг в тім часі не захитати ся або оспорювати такі докази, що ще нині по провінції в політично-народніх диспутах мають доказову силу ?

Крім сих аргументів „строго наукових“ були й инші, як понижуванє Шевченка і заперечуванє йому поетичного талану¹⁾, представляванє народовецької партії польонофільською²⁾ і т. д.

Такі інтриги і перепони з боку Качковського без сумніву знеохочували, лякали і деморалізували молодіж. Народовців-учеників слідили платні шпіони і доносили Качковському про їх поведєнє. У школі їх тероризував учитель руського язика Мійський. На нього часто нарікають наші громадяни, Лаврівський, Ясеницький, Заячківський, Константинович і инші. Сей пан мав казати одному ученикови, що „Москалі добре роблять, що заказують по українськи учити і мовити, бо вінъ такъ само зробивъ би у Галичині, коли би то отъ него залежало“³⁾. Він зборонював писати кулішівкою, дер зошити, а навіть відгрожував ся донести до Намісництва на непокірних „українців“⁴⁾. Не дивниця, що серед таких обставин „громада“ розвивала ся дуже слабо, що самі передовці попадали в зневіру і благали в Будеволі помочи: „братця тільки скоро поради! поради! Та не забувайте, що ми у великій нужді находимо ся“, кличе Лаврівський. В початку 1865 р. Юстин Константинович у листі з 30 марта доносить, що громада наслідком тяжких репресалій з боку Мійського і „старого покоління“ ледви животіє. Вона справді по відході Лаврівського і Заячківського заниділа.

1) „Качковський Лісікевича вище Тараса ставляє“ (лист Лаврівського з 24. XI 1863).

2) „отъ теперъ розказує поміжъ малими, що ми й усі „Метяне“ обіщали, що на весну за Поляківъ битись підємо“ (Лист з 1863 без дати).

3) Лист Ясеницького з 17 цвітня 1864.

4) Тамже.

Вже в перших хвилях свого побуту в Самборі Стебельський стає членом громади. Хто втягнув його в кружок, не можна напевне сказати. Мабуть рооголос про поетичний талант Стебельського спонукав Будеволю звернути ся до нього в сердечною дописю. Стебельський одушевив ся нею і відписуючи Танячкевичови признає ся, що „еще не поняв добре і основно великого духа України“, бо прочитав заледви кілька українських книжок¹⁾. Те саме говорить про Стебельського і Антін Лаврівський: „щира се душа і має вінъ у правді гадку, ідею велику нашу, Україну, плакає вінъ ю щиро у серці своїмъ, но що, коли вінъ нічо и нічо не знає нашъ нарідъ, не знає его пісні та обичаї“²⁾.

Авреоля поета, якою окружили товариші Стебельського, дивлячи ся на нього як на висше єство, одурила його вже на початку. Він пише свої листи поетичним, цвітистим стилем, яким писала тоді вся молодіж під впливом Будеволі. і з'ображає себе виїмковою істотою з незвичайно вразливою душею: „Душа моя то море... підниметця одна хвиля, ажъ ось і друга зашалє. Душа моя то величя картина“³⁾. Те пересвідченє, що його душа не аби яка, доводить його до того, що пописує ся образними фразами, метафорами, порівняннями при цілій своїй поетичности неприродними і натягненими, і представляє себе вже тоді — в 16 р. життя — гєнієм, що має сповнити великі задачі і перед яким цілий сьвіт має власти ниць. „Цілий образъ народного життя въ Самборі, це мерзенна, непонятна картина!“ — кличе з обуренєм. На його думку вся молодіж матеріалістична, незгідлива, годі з нею працювати! Самого себе характеризує Стебельський ідеальним, вельми читаним, поетом, скованим життєвою прозою: „Прочитавъ я до 1000 ділъ -- и виробивъ ся хаосъ у моімъ духу, якісь неясні, грубо по часті містичні мрії, відъ котрихъ я ще нині не свободенъ... Теорії високі філзофівъ, сні метафізичні Німців відгукуютця вічно у моєму серці... Я бачишь недоволенъ собою, недоволенъ світомъ, закований въ кайдани крайної прови вириваюсь часомъ духомъ и переливаюсь у горющі дитирамби. Жаль за тими гарними днями, за товъ молодецькою весною, що такъ рано

¹⁾ Лист з 1863 з XII.

²⁾ Лист з 1863 р. без дати.

³⁾ Лист з 27 I 1864.

погасла, такъ рано перешуміла, змела буйну цвѣтку яри¹⁾. Нещасний „16-літній старець“ нехтує холодну прозу і „живе в своїй ідеальній Україні“. Однак і в ній він довго жити не в силі. „Я Прометей дикий, шалений, понурій; я не можу бути тихимъ, смирно страдаючимъ мученикомъ! Часомъ лишъ надлетить золотая хвиля до бурного серця, лице заясніє... я тоді тихий, идиличній... Святая тая хвиля минетця борзо, и жаль ми потому її, жаль страшний, я плачу на віялімъ цвіті правдивої поези!“

Як бачимо, Стебельський мав уже тоді високе понятє про свої здібности. Він очевидно й сам не помічає фальшивого тону своєї сповіди, ані тої великої бляги про прочитаних 1000 філософїчних творів, із яких зрештою в цілій його філософії і в його писаннях ніде не видно ніякого слїду. В дійсности наш „закований Прометей“ не дає пїяких реальних доказів ані свого великого очитаня, ані надзвичайного поетичного талану. Вправді звертав ся він до Климковича в справі своїх наукових праць і хотїв поміщати в „Меті“ статї в поля філософії і естетики, але з того не вийшло нічого: чи то Стебельський скінчив на заяві, що хоче писати, або його статї так були „наукові“, що їх Климкович не помістив.

З того часу походить публіцистична статя Стебельського⁴⁾, одинокий доказ його „наукової“ діяльности. Він застановляє ся над руським патріотизмом і житем мабуть Галичини, бо в статї годї пізнати певно, про чий патріотизм він говорить. В руським патріотизмі розрізняє він три фази. Перша була тоді, коли ми жили мріями. Се був час неясних фантазій молодого духа, жите теперішністю. Наш патріотизм опирав ся на полеміці. Друга фаза патріотизму — жите бувальщиною. Русини обертали ся в країні рефлексії. Ся фаза тревати-ме ще довго, бо деякі „животні сили організма Руси“ ще не віджили. В третій фазі „ясно заговорить голос руського люду“ і станемо жити будучністю. Мета наша величя і ясна, як душа руська. Ми, Славяни, повинні утворити федерацію словянського духа. Покликом до праці над людом і до згоди кінчить автор свою „розправу“ про руський патріотизм.

¹⁾ Лист з 27 січня 1864.

²⁾ Лист з 10 III 1864.

³⁾ Лист до Климковича з дати 25 XII 1863.

⁴⁾ „Слово“ з 1864 р., ч. 1: „Руський патріотизм“.

Ся перша публіцистична стаття Стебельського — характерна для нього як на тепер так і на далі. Неясність, туманність, незнане обставин і при тім усім переконане про вартість своїх загальників, будуть його характеризувати в публіцистичній діяльності. Пізнійші його статі не будуть ліпші від „аналізи“ руського патріотизму. Свого погляду він ніколи не умотивує, свої мети не висловить ясно, бо очевидно й сам її не розуміє.

Українофільський патріотизм Стебельського в Самборі в дійсності був дуже непевний. Хоч він у своїх листах запевняє Бudevолю, що живе в „своїй ідеальній Україні“, що його душа „ясно, фанатично любляча душа Українця“, котрий „обнімає мученицьку голову України вінцем невянучої слави“, — всеж таки між товаришами уперто держить ся переконане, що Стебельський є в зносинах із Качковським і бере від нього грошеві субсидії. Щирість його українофільства підозріває сам Лаврівський, що Стебельського високо цінив, звав у листах „великою душою“ і певне не кидав на нього безпідставних підозрінь: „Уважайте на него (себ то Стебельського) щиро, щобъ вінъ не перекацапивъ ся, щобъ вінъ зъ великої думи на иньшу дорогу не вступивъ“¹⁾. На иньшій місці він просить Бudevолю, щоби Гайдабуру (громадянський псевдонім Стебельського) забрав до Львова, „бо тутъ у Самборі загибъ би“.

Що Стебельський хитав ся вже в початках своїх народовецьких змагань, се потрохи й не дивниця. Він улягав із одного боку пресії родичів, передовсім матери, а з другого Качковському, що цінив у нього поетичний талан і зовсім природно хотів з'єднати його для своєї партії. Коли заходи Качковського не вінчались скоро успіхом і Стебельський отягав ся з рішучим розривом із громадою, він припустив найсильнійший атак. Батько Володимира дістав урядове повідомлене, щоб наглядав за сином, бо він є „schon zweimal stark markiert“. Громадяни — Лаврівський в листі з 1864 р. — приписують сю подію Качковському. Наслідком того остереження налякані родичі присилували сина виступити з громади.

Здавалось би, що ся подія вельми вразила Стебельського. Він іде з журби пити, курить сильні папіроси, попадає в мелян-

¹⁾ Лист Лавр. до Бudev. з 24 XI 1863.

холою, так що товариші боять ся за його здоровле. Більше однак правдоподібне, що се нещасте було йому на руку, бо звільняло його від участі в громадянських сходинах. Його поведене з товаришами робить ся холодне, його кореспонденція рідша і тон її холодний. Підозріня за москвофільство виводять його з рівноваги, озлоблюють, але de facto він не збиває їх ніякими конкретними доказами, лише сарказмом: „Ви думаєте, що я перешувний Дідицькимъ. Думайте собі гараздъ — на те ви тільки вже видумали“... Найрізкішим тоном визначуєть ся лист писаний 3 липня 1865 до Бudevолі: „Кобимъ мавъ семинарський гуморъ, написавбимъ Тобі на одраду, чи не на одраду, трактатъ філософичній чи хвильософичній о людській пам'яті. Але жахаючись, щоби дещо не написати книжного, залишивъ я те, а лишъ прошу, прийми богослове кілька слівъ латинськихъ безъ перекрученя ихъ на руський (цуръ ми! що я казавъ) говоръ“. В тім тоні писаний увесь лист. „Нива“ се для Стебельського „якась Нива, що оратимуть зъ новимъ годомъ (1865) тоті самі, котрі досі ще ничъ не виорали“. Поклики Бudevолі для нього тепер „всілякі фантазії“.

На „Ниву“ сердив ся Стебельський за те, що там справлювано його стихи і, як можна догадувати ся, також і за те, що не так то дуже признавано йому „геніяльність“. „Буду мовчавъ, якъ приказавъ критикъ, що забавъ, щоби поет скинуєть свою шату, щоби сьпівавъ на ладъ, який його душі чужий, щоби промінявъ душу свою на чужую. Най той критикъ спитаєсь людей, що свої шислі въ славнихъ ділахъ поскладали, най вгляне въ літератури мудрійшихъ народівъ якъ ми... О ви Українці“...

Стебельський забажав показати, як то виглядає правдиво европейський і артистичний твір. Доносить нам, що пише повість „Шалена“, „въ ничімъ а ничімъ не народню; навіть те любе, гарне — брешешъ не приходить ні разъ“. Стихів від тепер писати не буде: „хйба вигрівєсь колись у моїй голові яке: А тьфу тобі — цуръ та пекъ“¹⁾.

Така їдка іронія і насмійшки над народньою мовою і поезією, по недавних заявах любови і привязаня до всього, що українське, на перший погляд видавались би незрозумілими і дивними, та вони вияснюють ся як перехід до його скорої метаморфози, до

¹⁾ Виписки з листу до Бudevолі з 28 II 1865, підписаного буквами: х у з.

москвофільської партії. „Українці“ не одушевлялись його поезіями, а навіть дозволяли собі їх справляти. *Inde irae*. Тимчасом староруси в особі Качковського і Дідицького цїнили його і ще й платили гроші.

Поки що в гімназії годї було маніфестувати ся і Стебельський лишає ся і на дальше українцем-громадянином. Товариші-громадяни довший час вірили в його народництво і уважали його навіть за підпору „хитаючого ся духа громади“¹⁾. Аж коли покинули гімназію два найщирші ученики-народолюбці, Лаврівський і Заячківський, Стебельський став поводити ся інакше і виявляти свої дійсні симпатії: „Панъ Стебельскій, повднавши ся зъ покровителями Руси, охолоднівъ і запитати го що, то виносить ся над другого і гордить другими гейби всі розуми посідавъ. Ми вже го навіть за ковака не поважаємо. Много такихъ находить ся, що за гроші і за славу виреклиби ся своєї святой віри і батьківщини“²⁾. Рік 1867 показав, що єї слова одного з молодших товаришів були справедливі.

В р. 1865 перериває Стебельський зносини з Бudevолєю, і тому нам незвісний час пробування його в Самборі аж до укінчення гімназії 1866 р. Певне лиш те, що зі своїм народолюбством у тім часі він рішучо попрощав ся.

Літературну діяльність зачав Стебельський дуже вчасно, бо вже в 1863 р. в „Меті“. Першим його твором був вірш „Панамъ“, погроза страшної пімсти люду за кривди, темряву, неволю, в котру пани закували простий нарід. Зростаюча сьвідомість поміж масами лякає панів, їм снять ся сьвячені ножі, різня і розлив крови. Автор утихомирює однак сам перепуджених панів:

Не бійте ся брата!
Ми не сини Робеспєра,
Не діти Мората,
Ми апостоли тишини...³⁾.

¹⁾ Лист Юстина Константиновича з д. 30 III 1865 до Бudevолї.

²⁾ Лист з 1865 р. (без дати) писаний Петром Ільковом, уч. VI кл. до Бudevолї.

³⁾ „Мета“ 1863, ст. 181—183.

Постулять люду — воля. Пани не хочуть відцурати ся свого поведеня, допускають ся безправств і самоволї, тому люд — навпаки попередньому запевненю про тишину — заграє їм „кровоаву драму“. Сам поет крайне обурений на панів, зве їх „каїнами, людоїдами, синами обману, клятими“, даючи волю настроєви, який у него тоді панував, як сам у листі згадує¹⁾.

Зайве говорити, що стихотвір нічим не замінний. Поетичні образи, звороти, метричну форму дав Стебельському Шевченко, передовсім „Посланіє“ і „До Основяненка“.

Те саме треба сказати і про „Думу“ поміщену в листі до Будеволі в 1863 р. і йому присвячену. Се досить наївний, Шевченковими фразами писаний плач над сумним станом України і Галичини. Виступає вже тут головна в будуччині прикмета стихотворів Стебельського — патос. Поет тужить передовсім за „золотою долею“ і „вороним коником“ :

Гине, брате, наша правда
 Нічновъ дрімотою —
 Попрошталась Україна
 Зъ долевъ золотою,
 Попрошались наші степи
 Зъ коникомъ воронимъ! —
 А відъ Сяна до Самари,
 Відъ Самари ажъ до Дону,
 А відъ Дону підъ Карпатъ —
 Бьють въ окуви яничари,
 Тисне насъ троїчний катъ!

Загально наш поет з невіреним у кращу будуччину: „Ми Прометей заковані в пута“. Щоб однак перед Будеволею заявити себе щиро віруючим у відроджене України, він кінчить категоричною заявою, що :

Буде воля! и устанешъ
 Мати Україно! —

¹⁾ „Покищо я зміривъ глибину української ідеї бувъ я цілою душею найчервоніший изъ червонихъ а Маратъ, Робесъпер, Дантонъ стояли на сірімъ ґрунті моєї душі въ яснімъ світлі демокрації“ (Лист з 1863 р. без дати).

И останешъ моя рідня
Галича руїно!

Стихи в тім роді в 60-тих роках вельми численні в Галичині. Писали їх майже всі галицькі поети. Навіть у Федьковича „Україна“ не викликала, відповідно до пануючого козакофільства сильніших вражінь. Його цікавила гарна українська дівчина, що пливе в човні в чорнобровим козаком. Правдивої України не знали ще тоді галицькі Русини, знали лиш ту, що її пізнали в романтичних віршах українських поетів.

Лише в тих перших і найвчасніших своїх стихотворах стоїть Стебельський на становищі загально українськім. Його гроби не лише там, де за дітьми люду „плачуть внуки Бескидами“, але також :

Де цілий степъ — то могила
Що козацький край закрїла¹⁾.

В пізнійших своїх патріотичних поезіях він говорить або виключно про Галичину, або оспівує панрусизм.

Вірш „Русь над все“²⁾ замітний хіба своєю тенденцією. Автор протиставляє личну любов висшій любові вітчизни і віддає першенство останній. Коли Полька Мальвіна вимагає від патріотичного Ярослава, аби для неї відцурав ся Руси, він відкидає в обуреннї її пропозицію :

Мильша мені як Мальвіна,
Від котрої в даль несусь,
Тая отців Рай-країна,
Мильша ми сьвятая Русь.

Звертаю увагу на сей погляд чи радше настрої молодого поета супроти Поляків. Він ярко зазначає шкідливість ближших зносин із ними, маніфестує себе горячим Русином.

По скіпченю гімназії в 1866 р. Стебельський стає слухачем філософії львівського університету і вразом — із горячого укра-

1) „Нива“ з 1865 р.: »Мої гроби«.

2) „Голос народный“ з 1866 р.

інофіла, що три роки тому назад присяг „за сьвяту Україну терпіти і сьпівати“ — передовиком москвофільської молодіжи. З запалом гідним ліпшої справи виявляє сьвітови свій „русскій“ патріотизм. Він стає головним співробітником русофільського органу „Боянь“¹⁾ і в запросинах до передплати пише шумну заяву, що видає цеголку до „храма одной святой Руси“.

Ще яркійше заманіфестував ся Стебельський, станувши в обороні Якова Головацького. Безпосереднім мотивом до виступу були два листи Куліша, писані до Головацького 1866 р. Сі листи не призначені до опублікованя помістило „Слово“ в ч. 44 (1867), а за ним передрукував „Боянь“ (ч. 10). В однім листі остерігає Куліш Галичан, аби не ділили ся на партії, аби тим успішнійше можна виступити против Поляків. Не повинні Галичани емігрувати до польського Королівства, бо тут, у себе, кождий руський звук має свою цїну. В другім листі говорить Куліш про кулішівку. Один „плекатель зі Львова“, як каже Куліш, доніс йому, що має тут виходити письмо в польсько-руським дусї і то кулішівкою. На сю вість послав Куліш до Головацького приватний лист, де „завітувавъ, що коли Ляхи печататимуть моєю правописею на ознаку нашого розмиру зъ великою Русею, коли наша фонетична правопись виставлятиметца не яко підмога народові до просьвіти, а яко знамено нашої руської розні, то я, пишучи по своєму, по українськи, печататиму етимологичнею старосьвітською ортографією“²⁾.

Сі листи без дозволу автора Головацький надрукував у „Слові“ ч. 44 як смертоносний удар для „сепаратистів“. Довідавши ся про те, Куліш посилає протест на руки Партицького, і сей за дозволом Куліша друкує його в „Правді“ (1867, ст. 72).

Куліш між р. 1861—1867 був на службі в Варшаві, він був директором комісії „внутреннихъ и духовныхъ дѣлъ“, що завідувала справами греко-уніятської єпархії холмської. На тім становищі він разом із Лебединцевим чимало причинив ся до обрусеня холмської Руси. Тим способом він хотів, як каже О. Маковей, вбити клина між Українців і Поляків. (Панько Олелькович Куліш,

¹⁾ Перших шість чисел сеї часописи вийшло під редакцією Стебельського (див. примітку до „Бояня“ в бібліографії Ів. Ем. Левіцького).

²⁾ „Русь“ з 1867 р., ч. 25.

ст. 35). Його тодішні погляди перехилили ся зовсім у сторону Росії; супроти Польщі він стояв неприхильно і уважав усякі зношини з Поляками за шкідливі. Нараз дістає зі Львова вість про польонофільську пропаганду між народовцями, про видаванє за польські гроші часописи і до того кулішівкою¹⁾. Затривожений такими фактами написав до Головацького приватний лист, де виявив готовість відректи ся кулішівки, коли нею мають послугувати ся Поляки „яко знаменом руської розні“. Така в коротці генега листів Куліша до Головацького.

Надрукованє Головацьким приватних листів спонукало Куліша до протесту. В обороні Головацького виступив Стебельський²⁾. Сам протест Куліша для Стебельського „юмористическое писанячко“, яке подрібно розбирати він не „росположень“. Та воно на його думку „можетъ служить доводомъ вздора и непрочности всякихъ покушеній народнаго сепаратизма“. Куліш нерозумно обидив Головацького і редактора „Слова“, бо не познайомив ся добре зі справою. Заяву його надрукував не Головацький, але патріотична молодіж, бо Куліш сам велів „внушать каждому поборнику русскаго элемента въ Галиціи основныя начала политики“, звісно, свої. Листи не змінені, лиш редактор опустил початок, а задержав ті місця, що говорили про кулішівку. Против неї виступає Стебельський найсильніше, як против причини всього нещастя: вона вносить у руський нарід Галичини розлад, ізза неї мабуть і Куліш „умышляе сепаратизмъ политической“. Тепер у Галичині зовсім не пора на „политически затѣи“. „Стало быть, мы сознали, что мы сыны 60-ти миллионнаго народа русскаго, народа святого и единого какъ Богъ! Стало быть, мы, русскіе граждане Австрій, хотимо трудить ся надъ духовнымъ объединеніемъ Славянскої націи, въ которой предѣлахъ солнцамъ не льзя западать“³⁾. Потім бере Стебельський в оборону „русскихъ ученыхъ и публицистовъ“ Зубрицького, Головацького, Наумовича і т. д., яких Куліш зовсім

¹⁾ Закиди, що має виходити часопись підпирана Поляками, відносили ся до »Руси«, яка виходила 1867 р. під редакцією К. Горбала, однак не за гроші польські, тільки з підмогою правительства. Вона виходила против »Слова«. (Огон. Ист. рус. лит. II 2, 672 і О. Маковей, Панько Омелькович Куліш, ст. 37).

²⁾ Мало се стати ся, як замічає »Діло« (1886, р. ч. 49) на приказ Дідницького.

³⁾ Боян з 1867 р., ч. 13.

не тикав. „Во имя Славянскаго генія“ вступає автор під знамя Кирила і Methodія, „подъ которымъ въ славянскої матушкѣ Москвѣ братали ся Ригеры съ Шафариками и Шафарики съ Погодиными, а молчали только Поляки и Кулишъ“. І знов тяжкі інвективи против кулішівки: як би її значіне розумів був Черкаський, то вона 1859 р. була би заведена в народніх школах, як тепер 1867 є в протоколах галицького сойму. З нею „кокетничаютъ“ польські гроші, нею пишуть доноси і „юмористическіи статьи мальчишки незнающіе филологіи“. В кінці автор запевняє Куліша, що нарід із відразою дивить ся на кулішівку, „любуеть на правописанію грамотъ вѣры своей“. Кулішівка, „это карикатурное исчадіе отца Духинскаго и матери ограниченности“.

Свою філіпіку против Куліша і кулішівки кінчить Стебельський рядом фраз незрозумілих, шумних, що в справю протесту нічим не вжуть ся; тут являє ся і дух „Маккіявеля“, і „результатъ органическаго развитія нашего і галиційскіи донъ-Кихоты“.

На маніфест Стебельського відповів основно в довшій статі Василь Білозерський, під псевдонімом „Русинь“¹⁾. Він переходить його гадка за гадкою і виказує всю безтактовність і поверховість сеї апології русофільства. Маніфест Стебельського невмісний вже з того огляду, що боронить нечесної справи. На думку Білозерського Куліш у своїх листах до Головацького, листах приватних, стояв саме в обороні „русскаго единства“, виступаючи против польонофільства галицьких українофілів, яким його налякав Головацький. Як би Стебельський умів судити річ не поверхово, то повинен би був похвалити Куліша, бо він саме заступав ся за ті „ідеали“, котрі визнавала його партія. Тимчасом він звернув увагу виключно на приватну справу публікації листів, і попавши в неприродний патос, дійшов до нелюгічностей і абсурдів. Першою такою неконсеквенцією є обвинувачуванє Куліша в „сепаратизмѣ“, коли він у дійсности був горячим прихильником обединеня. Стебельський раз викидає Куліша із серць Галичан, яко „плевателя на русскихъ плекателей“, то знов витає його в імени Галичан хлѣбом-сіллю Славян. Оборона Дідицьких, Головацьких, Зубрицьких і т. д. перед Кулішем зайва, бо він ані словечком про них не

¹⁾ „Отвѣтъ Бояну-Стебельскому«. Додаток до 14 ч. „Правди“ з р. 1867.

говорив. Незрозумілі всі патетичні оклики Стебельського. До них належить фраза про „славянську націю“, „въ которой предѣлахъ солищамъ нельзя западать“, торочене про вношенє в орґанізм народа (якого, незвісно) „демократическихъ началъ юга“, про духа Маккіявеля і т. д.

З основними аргументами виступив Білозерський на інвективи Стебельського против кулішівки. На думку Стебельського кулішівка з одного боку корисна і потрібна, о скільки пособляє розширеню і улєкшеню елементарної осьвіти, з другого одначе вона повне „ничтожество, несчадіє отца Духинскаго и матери ограниченности“. Стебельський ідучи за загалом галицьких москвофілів у минувшому і теперішньому уважає кулішівку польською інтригою. Щоб повчити його про значіне фонетичної правописи, Білозерський дає довший екскурс про неї. Звуки кожної мови улягали зміні і відповідно до того мусіла міняти ся і правопись, щоб їх представити письмом. Фонетика зовсім не є „несчадіє отца Духинскаго“, але власне вона була доказом глибокого знаня законів мови. Нею користували ся вже в найдавніших часах мужі вельми учені. Білозерський пригадує, що Данте і Петрарка писали фонетикою. В новіших часах вона здобула право горожанства в Сербії, завдяки Вукови Караджічови; нею пишуть і иньші Славяни, як Болгари, потрохи Чехи. Звісна вона і в Росії, де Лажечніков написав фонетикою свій роман „Басурмен“. Що до фонетичної правописи у нас, то Куліш її не винайшов, лише зреформував. Кулішівка ні чим не винна, що нею, як каже Стебельський, пишуть „мальчишки незнающіе филологіи“, або що вона подобає ся Полякам. Так само можна би обвинувачувати Стебельського, що „на етимологическомъ правописаніи“ винайшов славянську націю і пише дивоглядні статі.

Неуцтво Стебельського проявляє ся ярко в його погорді до народньої мови. Білозерський вірно звертає увагу на факт, що для Галичан народня мова має спеціально важне значіне, бо тут нарід — сила. Незнанє рідної мови на його думку причина застою Галичан на кождім полі, літературнім, суспільно-економічнім і просьвітнім. Вагу народньої мови признавали недавно тому і передові провідники москвофільського напрямку, головно Дідицький (в передмові до виданя стихотворів Федьковича 1862 р.). За як найширшою автономією народнього язика виступали такі учені як Макс Міллер і професор московського університету Юркевич.

Між творчою фантазією письменника і рідною мовою заходить тісна звязь. Доказом сего факт, що наші письменники, пишучи по російськи, творили річи слабі, коли їх українські твори високо артистичні. Навіть Гоголь, хоч писав виключно по великоруськи, не був задоволений морально і мав чуте, що не сповнив свого завдання і не приніс користи в тій мірі, в якій приносить рідне слово.

Славянофільство Стебельського, як виказує Білозерський, також дуже наївне і повне неясних загальників. По перше, воно багато давніше від братаня Шафариків з Погодіними; по друге таке величане славянофільства Стебельським дуже мізерне в порівнянню до того, як прегарно звеличив Шевченка славянське братерство в „Посланію Шафаріку“. Білозерський справедливо підносить сей вірш: „можно повѣритъ, что Шафарикъ почтилъ слезами „Посланіе“, ибо едва находится другое стихотворное произведение (кромѣ развѣ нѣкоторыхъ куплетовъ Slávy Dsega Коляра), гдѣ бы такъ поэтически, такъ образно, съ такимъ глубокимъ почувствованіемъ и сознаніемъ великой будущности, была выражена идея славянскаго возрожденія и единенія“. Дарма однак було би шукати у Стебельського зрозуміння Шевченкової поезії. З багатої на гуманні, високі ідеї творчости нашого Кобзаря він підносить виключно патріотичну її тенденцію і то невірно й односторонно. З автора вірша „Ляхам“ Стебельський робить полякожера:

Чи не кинеш ся великий, не розкажеш їм,
Где пропавша люду доля і народний дім,
Где широка люду пісня і свободи храм —
Чи во віки нам служити ворогам-ляхам?
Цур! они Тобі сьпівають, і на дні гребут
То послідню жменю костей, душу костей рвут.
Тую душу, що столітям проклинала їх,
Тую душу, що із люду гробів дорогих
Гайдамаків хороводи кликала і мечь
І червені луни тисла і віків нечечь.
І кайданів польских сором і страданя глуш,
Для племен сьвятої Руси, для крѣпацких душ¹⁾.

¹⁾ »Духови Тараса Шевченка«, Галичанин, 1867 р.

Поминаю артистичну вартість вірша, „поетичність“ таких образів як: тиснути печесть віків, глуш страданя, рвати душу костей і иньших нісенітниць. Такий „поменник“ Стебельського хіба не причинить ся до звеличання духа Шевченка, з якого він робить надто „общерусса“. Вірш доказує лиш те, що Стебельський зовсім не розумів і не знав його творів.

На „маніфесті“ не кінчать ся у Стебельського панславистично-русофільські мрії. Він висловлював їх частійше прозою і віршом, а навіть намагав ся написати повість, де мав розвинути ширше свої погляди на противенство двох відрубних сьвітів: західної Європи і „славянської нації“. Повість лишилася нескінченною¹⁾, але в надрукованім фрагменті автор замаркував сильно її провідну гадку. Заступником західно-європейської цивілізації зробив він Асса, розпусника, зблязованого героя тінглів; сьвіт славянський репрезентує Іванко, шіснацятилітній хлопець. Пересит і сплін Асса дає авторови нагоду до рефлексій на тему гнилі заходу: „Зъ-ôтки берется ôпъ, такий паразитъ загала? З гнилого духа цивілізації. До чого довела она, тая славна культура теперѣшности? Она звалила великій храмъ юности нашої, духомъ ироніи розбила она святощи сердца. И такъ кинься отъ сихъ миліонôвъ, що ихъ обнимаешъ горячою душею, кинься отъ того народа, котрому кровь свою даешъ, бо иѣмецкій мудрагель голоситъ, що твоій Богъ — глудôвъ сонъ, що твоя гадка — туманъ, що твоя душа — химера, ничо!... Дивѣтся, иде поезія съ клятвою розпуки, палится страстно, поки не спалить, поки не загине роздертая душа въ домѣ варятôвъ або въ пропасти грѣха. Дивѣтся, ничо-ничо не лишило ся, хибань туга за святою вѣрою молодости, хибань софизма розбитого духа, хибань тое Я. — Чи се не иронія? — Отже новои жизни мѣсто хоробливого титанизма — науки, глубокои науки мѣсто поверховного образования — псалмôвъ надѣи и мира мѣсто поезіи розпуки — здоровои философіи народа мѣсто теорій одиниць — генія, гей генія славянского, святого генія будущности, нехай огорне зболѣду душу миліонôвъ“. (Боянь ч. 3).

Наведений уступ апольогії славянського генія показує Стебельського знов із иньшого боку. Він не лише „син 60-ти міліоно-

¹⁾ »Упавшій ангель«, Боянь ч. 1—6.

вого руського народу“, але і прихильник виключної славянської науки з примішкою антикультурної тенденції взагалі. Одним поміхом пера засуджує він на смерть німецьку філософію, малює „страшні“ наслідки поезії. Не зістаєся нічого для теперішнього чоловіка крім — туги за вірою. Європейське образование поверховне, філософія нездорова лиш тому, що видумують її одиниці. Аж славянська наука і філософія, вже не одиниць, але народа, ущасливить людськість. Побіч властивих Стебельському неумотивованих парадоксів у роді тих, що німецький мудрагель уже тим самим, що філософує, велить йому відпекувати ся народу, який він полюбив буцім то цілим жаром своєї душі, він зі славянофільських ідей присвоїв собі і то лиш як неясний загальник, погляд на „гнієніє Европы“, висказаний у перше Шевірьовим 1841 р. в його статі „Взглядъ русскаго на образование Европы“¹⁾. Приятель Погодіна хоче рівнож замкнути ся китайським муром перед західною Европою. Захід на його думку „человѣкъ, носящій въ собѣ злой, заразительный недугъ“. Шевірьов говорить про гвиль заходу в добрій вірі. Він одушевлений славянофіл, гордий великою політичною і культурною ролею сходу, себ то у нього Росії. У нього Росія має свої „начала“: православє, царизм і почутє своєї народности. Погляд Шевірьова був прийнятий і голошений пізнійшими славянофілами російськими з ріжними модіфікаціями і поглибленєм. Однак брата Аксакови, Кирєєвський, Філіпов, Кошелев і иньші славянофіли 50-тих і 60 их років заступали ся за народність у науці і „русское возрѣніє“, за філософію, основану на народній підвалині²⁾; опираючись на глибокім знаню історії свого народу і народної великоруської творчости. З того матеріялу хотіли вони винайти нові „начала“ для житя своєї пації. Вони не говорили, яко люди вчені, розумні про славянський, але про великоруський нарид. При своїй нехити до західноєвропейської цивілізації, що впливала з глибоких, патріотичних причин, вони не вважали її поверховною, безвартною. Се були переважно люди гуманні, люббили горячо своє і шанували чуже. Деякі з них, прим. Самарін, хилили ся вельми толерантно до українських народних змагань,

¹⁾ »Москвитянинъ 1841, ч. 1, гл. Энгельгардтъ, Ист. русс. литер. XIX ст., т. I, ст. 523.

²⁾ Сего жадав передовсім, П. В. Кирєвскій в розвідці: »О необходимости новыхъ началъ для философіи«.

признавали нашому народови право до самостійного розвою, хоч із великоруського становища. Зрештою не всі славянофіли стояли за народню великоруську відрубність у суспільнім житю і літературі. Ліберальніші з них виступали против пересадної ексклюзивности. Константин Аксаков звертав увагу редакції „Русской Бесѣды“, що „русское воззрѣніе“ не якесь осібне, виключне, але воно зразом загальнолюдське.

Славянофільство Стебельського крайно вбоге на дійсні погляди, не самостійне, а до того ще войовниче, шовіністичне :

Ребята народа! Славянска свобода
И Богъ Славянскій — Руси кладь!
А Богъ и свобода святаго народа
Чертоги міра развалить.

Маємо тут і славянську свободу і славянського Бога і святий славянський нарід, що валить „чертоги міра“. В дальшій часті вірша поет апотеозує знану нам уже славянську науку і громить Европу (Боянь ч. 12). Щасливіше звеличив Стебельський „единство“ руського народу в знаній пісні „На погибель“ (Боянь ч. 2). Сей вірш був і є ще тепер широко знаний завдяки своему патосови, гарній формі, а передовсім музиці Вербицького; співають його часто на празниках. Дух пісні зовсім не руський. Се радше гимн німецьких буршів як настроєм так і кольоритом. Поет при склянці шампана в товаристві чорнобрової веселить ся і не на гаразд і свободу народу, звісно, загальноруського :

Гей за народъ чаша тая!
Я за народъ душу дамъ —
Що тамъ серцю до кордонѡвъ!
Сердце видить тільки людъ —
Пью до Руси миліонѡвъ,
Пью до Руси тамъ и тутъ.

Правда, безкордонна міліонова Русь може означати і Русь-Україну, але кінцеві слова вказують ясно русофільську тенденцію :

Отъ Урала до Вислока
На погибель врагамъ!

В новім освітленю являє ся славянофільство Стебельського пізнійше. В початку 70-тих років він був головним співробітником „Страхопуда“ і виступив тут із численними сатирично-політичними віршами на тему тодішніх відносин. Замість „славянської нації“ знаходимо вже славянське царство:

И зову васъ, о Венедовъ славныи сыны!
 Изъ пожара вашихъ храмовъ и изъ крови брата
 Выйдесть царство всеславянское — и то не мы,
 То есть міра евангелье, не указъ царата¹⁾).

Автор радить Галичанам „отжити въ геніи народа“, висміюючи при тім теорію про рутенський 3-мільоновий нарід:

И не кажите, что насъ мало —
 Мы не Рутены, а насъ счотъ:
 Отъ горъ Карпатъ до горъ Урала
 Еди на Русь, одинъ народъ²⁾).

Та й той „счот“ йому за малий, він шукає опори і в солідарности Славян, не всіх, бо Поляків мабуть виключає від того союзу. Метою тих плянів поета є скріплене сил Русинів у Галичині в боротьбі против Німців. На них Галичани завели ся; сервілістична політика Русинів не принесла жадних користий:

Когда терзала насъ обида,
 Мы йшли во Вѣну на поклонъ,
 Но честный Нѣмецъ, тотъ безъ стыда
 Оставилъ намъ мертвый законъ³⁾).

Тому то поет напминає, щоб Русини перестали „смотрити на своє „я“ сквозь Нѣмцовъ призма“ а звернули ся до Славян і у них шукали опори против „гегемонів“; тоді можуть спокійно сидіти і зносити напір ворогів:

¹⁾ „Перель Седаномъ будущности“, Страхопудъ з 1872 р. ч. 5.

²⁾ „Имя народный Страхопуда“, тамже ч. 1.

³⁾ „Имя народный Страхопуда“, тамже ч. 1.

И най сновъ о муръ насъ тиснуть, и най тиснуть насъ,
 Мы съ улыбкою витаймо испытанье націй,
 Бо послѣдній вовъ исторіи то борьба расъ,
 Кровьъ отцевъ то сѣмя для грядущихъ генерацій¹⁾).

Маємо перед собою знов наівну „рецепту“ на всі жаданя і потреби Русинів. Вийшовши з обжаловувань Русинів о сервілізм, бистроумний політик вертає властиво сам до нього, надавши тільки йому славянофільську шату. Русини мають сидіти спокійно і з усміхом зносити „испытаніе націй“; за них зробіть усе „солідарність славянська“.

Заявляючи часто свої симпатії для славянства, Стебельський рівночасно дивить ся ворожо на Поляків. Говорачи про злуку славянського сьвіта, він ніде про них не згадує, хоч виразно не елімінує їх із того союзу. Причиною того настрою Стебельського була агресивність Поляків. Уже з початком 60-тих років, із хвилею, коли пробудила ся між українським народом у Галичині сьвідомість своїх народних прав, Поляки сильно станули в опозиції. Молода народовецька партія в особі своїх представителів, Танячевича і Клишковича, мусіла міцно обстоювати за свої права і виказувати невірність і нещирість окликів на тему спільности інтересів, спільної історичної традиції, фраз про „нашу і вашу вольность“ і т. д. Наступив рішучий зворот у поведеню Поляків так, що вони заперечили навіть існуванє руського народу в Галичині. Вже 1861 р. протестує Дідицький против краківської часописи „Czas“. В віршу „Niema Rusi“, поміщенім в „Основи“ за р. 1861, він стає в обороні рідної мови, азбуки і українсько-руського народу :

A więc niema Rusi, bo jej niema w głowie
 Dziennikarżów polskich, ni w spolszczonym Lwowie!
 Niema ruskiej mowy, bo nawet jej zgłoski
 Zamienia polskimi hrabia Gołuchowski.
 Niema Rusi, niema! z książek ją wymażcie,
 Choć jest ruskich chłopów miljonów piętnaście.
 Niema Rusi, niema! choć jest i być musi
 Przeciw rządóm Polski wieczny protest Rusi²⁾).

¹⁾ „Передь Седаномъ будучности“.

²⁾ Ист. рускои лит. О. Огоновського, II, 1, ст. 105.

Стебельський у своїх пізніших віршах ударає майже в той сам тон, в тою хиба ріжницею, що не зазначає єдності українського народу з галицьким, як то зробив у 60-тих роках Дідицький, коли стояв на національній ґрунті, піддавшись впливови нових течій. Стебельський протестує, а навіть грозить Полякам, зазначаючи притім лояльність супроти Австрії:

И мы концесіи не просимъ,
 Бо нашъ то край и нашъ то домъ!
 Мы вѣрны Австріи престолу,
 Но гегемоновъ не стерпимъ,
 И видимъ палачей крамолу
 И грозны мы, хотя молчимъ!

На сьвятій землі Данила стоїть як упир сторожа Польщі.
 Але скований нарід протестує против її верховодства:

И вѣчно изъ его утробы
 Идетъ его къ Ляхамъ протестъ¹⁾.

В віршу „Єремієвъ жалъ Страхопуда“²⁾ він так само як Дідицький протестує против клича „ніема Руси“:

И лояльно викидаю Русь изъ черги націй:
 Хоть отъ рода въ родъ родились, Руси ніема — нѣтъ!

Йде однак багато дальше і вчисляє безправства Польщі на суспільно-культурнім і політичнім полі:

Никогда насъ мати-Польша не била въ кайданы,
 Никогда намъ єзуиты не спивали кровъ,
 Никогда намъ не ломали на церквахъ кресты,
 Никогда языкъ отчизны не гонили въ горы,
 Никогда на насъ шпіоны донось не неслы,
 Никогда не жгли азбуку нашу Агеноры і т. д.

1) »Имнь народный Страхопуда«, Страхопуд 1872, ч. 1.

2) Тамже, ч. 10.

Се було писано 1873 р.! Можна-б думати, що Польща зовсім не була для Стебельського ідеалом і оjczyzno-ю, як він її називає в пізнійших літах. Він протестує против ігнорованя прав Галичан навіть у польськїм стихотворі в тїм самім „Страхопуді“¹⁾. Вірш сей вельми гарний артистичною формою, якою його руські вірші зовсім не визначають ся. Заголовок його: „Niepocziwy“ :

I jeszcze pytasz, kto ja jestem?
 Nie słyszysz jeszcze mego bicia?
 Ja jestem skargą i protestem
 I pośród grobów wołam życia!
 I ty nie rzucaj mnie do trumny,
 Bo chociaż blady, jestem żywy,
 I choć helota, jestem dumny —
 Ja jestem Rusin niepocziwy.

I pytasz, gdzie ta Ruś w kajdanach?
 Wszak znasz mych ojców pięć stuleci!
 Więc patrz na Ruś we stu kurhanach,
 A poznasz ojców moich dzieci!
 I sługa-cham ja jeszcze żyję,
 Choć jestem jako lew bez grzywy,
 I choć mi jarzmo zgmiotło szyję,
 Oddecham, Rusin niepocziwy!

I widząc, żem nie trup, że śmiało
 Podwałam, wicherzę i nurtuję,
 Wyciągasz do mnie rękę śmiałą,
 A ja tej ręki nie całuję!
 Rzuciłeś mi pod nogi łaskę,
 A ja bez wiary w nowe dziwy
 Rozdarłem ci na twarzy maskę,
 I veto, Rusin niepocziwy!

I klnę się na pradziadów kości,
 I wołam ci z rozpaczy zgrzytem:

¹⁾ 1873 р., ч. 16.

Ja żądam całej mej wolności!
 Ja tu nie jestem parazytem!
 I ja na moich kniaziów ziemi
 Chcę wielki być i być szczęśliwy —
 Więc precz z łaskami, panie, twemi!
 Ja nie chcę, Rusin niepoczciwy!

I pośród głodu i lachmanów
 Ja milczę, dziecko dawnej sławy,
 Podobnie milczą skry wulkanów —
 O strzeż się, panie, spiącej lawy!
 Ja tobie żadnej ojców piędzi
 Nie oddam sam i jakom żywy,
 Protestem będę, zawsze, wszędzie,
 Ja, twardy Rusin niepoczciwy!

A jeśli prawdy już nie stanie,
 To z głośną skargą na mściciela
 Jak sęp ja skonam w własnej ranie
 Na świętej ziemi Daniela!
 I jeszcze przyjdę jako mara
 Ja niepoprawny, niegodziwy,
 Przedrzeźniać zgłoski Belzacara
 O ecce Rusin niepoczciwy!

Скільки в тім віршу щирого переконання, а скільки поетичної фрази, сам автор певно не був би в силі сказати. Деяке світло на його дійсні погляди кидає його „Проектъ къ примиренію“, поміщений у 1 ч. „Слова“ 1871 р. Відносини руських партій супроти Поляків у тім часі не були ліпші від пізнійших. Стебельський під впливом славянофільських кличів, може із посторонньої принуки, велить обом партіям, народовецькій і русофільській, голосити між Поляками „евангеліє“ славянської взаїмности. В Галичині наступить тоді факт величавого значіння для цілого Славянства, примиренє Поляків і „русскихъ“. Думку Куліша в 1867 р., щоб не пускати молодіжи за кордон, підхоплює Стебельський, та змінє її в користь свого проекту. Він потребує молодіжи для ширеня любови між Поляками. А рік опісля автор „примиренія“ лише звісні нам уже вірші в „Страхопуді“.

Таку саму недостачу послідовности і свого власного переконання бачимо і в відношеню Стебельського до народної партії. Нам знаний його „маніфест“ 1867 р. і численні пізнійші апотеози єдиного „руського“ народа. Змаганя українофільської партії він висьміяв і здавало би ся, рішучо відкинув усяку гадку про можливість порозуміння з нею. Та в „проєкті“ виступив він із зовсім иньшими поглядами. Від галицьких партій жадає толеранції, хоч сам був нетолерантним, і дозволяє великодушно існувати і ділати українофілам. Об'єдненє на його думку -- гадка блискуча, але може відбутися лиш при помочи морального централізму. Кинувши сей загальник, він, як звичайно, не розвиває його. На доказ своєї толерантности Стебельський хвалить змаганя українофілів: вони ділають у добрій вірі, що зможуть утворити окрему сім'ю в союзі славянських народів. Далі вияснює гєнезу українофільства, що на його думку не мало спершу національного підкладу. Навіть Шевченко ридав лиш над невідрадним положенєм кріпаків. Аж у новійших часах воно передовсім у Галичині „стало на почву народного подвига“. Він навіть радить пособляти розвоєви малоруської мови. Обі партії мають стреміти до близше неозначеної правди. Члени їх записують ся до обох існуючих просьвітних товариств — москвофіли до „Просьвіти“, „народовці“ до „Руской Ради“ і „Матиці“.

З бѣку українофільської партії ніхто не відповів Стебельському, бо справді не було на що відповідати. При неширїй прихильности до народної справи він у дійсности ігнорує принципальні точки пересьвідчень народовців; українську націю вони хочуть що йно утворити. Погляд на гєнезу українофільства говорить сам за себе; він тенденційний і невірний. Характеристичне при тім усім те, що сам автор, такий скорий до проєктів, не мав наміру поступати в його дусї. Таки того самого року він висьміяв у „Слові“¹⁾ всіх визначійших діячів-народовців. Рік потім він, як звісно, попрошав ся також із „моральним централізмом“, заявляючи знов про „єдинство“ руського народу від Карпат до Урала. З тої непостійности годї заключати про якісь сталі, тривкі пере-

¹⁾ »Слово« з 1871, ч. 79, 80, 84, 88, 90, 93 і т. д. „Фотографіи безъ головъ“.

свідчення у Стебельського. Писав, аби писати, або з дилетанства, або на приказ, без своїх власних поглядів на справу¹⁾.

В патріотичних віршах поета з пізнішого часу звенить один основний акорд — доля народу, спеціально галицького, колишня слава і теперішній занепад Галича. Уже 1867 р. він сумував над його розвалинами²⁾:

Рознав ся Галич, а розпуки стовъ
И звонъ окововъ и тяжка недоля
Співвали пѣсню на столѣтій сонъ.

Під впливом атмосфери витвореної „Буй-Туром“ Дідицького Стебельський жадує також за тими часами, коли то „брящала слава на святій землі и желѣзвѣ груды на борбу ишли“. На теперішній занепад має він вельми спасенне средство: поміч скелетів і духів:

. . . . . Збудишъ ся мати...
Иде спасенъе! Зъ Галича могилъ
Скелетовъ двигнешъ пута розбивати,
Закличешъ духовъ, сли не стане силъ.

Потім у нього висуваєть ся на перший план простий нарід, хоч згадує ще часи, коли Осмомисл „сидѣлъ на золотомъ престолѣ“. Люд величає він у більшім стиху³⁾, де згадуючи його кривди від Поляків: панщину, аренду церков, фізичні знущання і нужду, кінчить вірою в відродженє:

Переломиш ти окови
О безсмертний мій.

¹⁾ На поклик Стебельського до суспільности, щоб забирала голос у тій справі, появилась лиш одна допись із москвофільського табору в 6 ч. «Слова» 1871 р. Автор її модифікує погляди Стебельського о стільки, що нетолеранцію зваляє на «молодих». Вони перші повинні подати руку до згоди. Він звертає увагу і на фінансовий бік справи і радить зілляти фонди «Просьвіти» і «Матиці». Що до літературного питання в Галичині, про яке говорив і Стебельський загално, виступаючи за розвиток української мови, автор дописи вимагає доконче розширення в Галичині «общерусского» літературного языка. Популярна література може бути яка будь: «тверца або мягка», як він каже.

²⁾ «Червона Русь», Боян ч. 1.

³⁾ «До народа», „Другъ“, 1875 р.

Сам поет став великим прихильником простого люду і складає в імені цілої молоді генерації запевнене, що працювати-ме для Руси :

Кленемся вамъ отцы сѣды,
Що трудъ то нашимъ есть закономъ.
Мы хочемъ силою науки
Врагѣвъ насытыхъ побѣдити,
А кто спѣшить до храмѣвъ знанья,
То тѣлько тотъ есть Руси другъ,
Бо в Руси долгого конанья
Осталось лишъ оружье — духъ¹⁾.

Довгі „славословія“ на честь народу виписав поет у віршу „Русь“²⁾, де підносить передовсім його заслуги коло збереження народної мови :

О кто тогда изъ попела и сѣти
Русскіи звуки, якъ глубоки перлы
Вынѣсь подъ стрѣхи бѣдныи, некрыты,
Щобы въ неволѣ они не завмерли?

Сучасне положенє народу в Галичині настроєм поета дуже песимістично. Він бачить на землі „русского генія“ з надломаними крильми³⁾, мару чорної розпуки. Понад нами літає чорнокрилий вампір зради, нарід лячно глядить за синами-ренегатами :

А сыны чоломъ мѣдянымъ
Ворогамъ поклоны клоняють!
А сыны на тактъ тиранамъ
Похороны Руси звоняють!
А сыны князѣвъ правнуки,
Якъ рабове службу служатъ,
И съ тиранами ся дружать,
И ковають Руси руки.

¹⁾ „З новымъ годомъ“, тамже.

²⁾ „Другъ“ 1874, ч. 1. Вірш сей був готовий вже 1872 р. і виголошено його годі на деклямаційнім вечері.

³⁾ „До генія Руси“, Другъ 1875.

З поетичної творчости Стебельського пізнали ми до тепер його політично-патріотичні вірші в звязку з публіцистичними статтями, що тикали ся його відносин до національного питання в Галичині, славянофільства, в кінці до польського питання. Мало в тих творах оригінальної думки самого поета, повно противорічностей. Поетична їх вартість — мінімальна. Лиш там, де обставини самі спонукували вдарити в сильніший тон, там і він здобуваєть ся на силу і патос — але в польськїм язиці. Признати треба, що його інтересувала ще тоді доля свого рідного народу і він відкликував ся на питання сучасних собі подій досить живо. В своїм таборі грав визначну ролю поміж молодого генерацією¹⁾ яко публіцист і поет. Цікаво однак, що серед того розгару поетичної діяльности в користь москвофільської партії його обвинувачувано о ярку дволичність, — о скілько справедливо, не беру ся рішати. Закидувано йому, що він є автором з'їдливих „Листів з Холма“, друкваних у гумористичній часописи „Szczutka“, досить вульгарних насмішок на тему користюлюбности Русинів. Цілий комізм тих листів лежав у перекручуваню і карикатурованю руського язика. Стебельський заперечив тим поголокам (Слово 1874, ч. 91). Як однак при тім усїм вияснити собі те, що в редакції „Szczutka“, де сі листи поміщувано, не було крім Стебельського жадного иншого співробітника, що володїв би руською мовою і знав галицько-руські відносини?

(Конець буде).

Юліян Чайківський.

---

¹⁾ Стебельський брав участь і в політичних виступах своєї партії. На засіданю «Русскої Ради» з 29 цвітня 1873 р. він виголошує довшу різку промову. Закидає в ній недостачу цивільної відваги у руської суспільности, говорить із сарказмом про центральне правительство і його значіне для Славян, обурюєть ся на централізм Німців — погляди знані нам із його віршів. Галичанам радить ширити народню просвіту, бо народ темний і здеморалізований (гляди зміст сеї промови: Слово 1873, ч. 49).

Наукові листки.

I. Геологія місяця і її значінє для геології землі.

Про склад і вигляд нутра нашої землі, а спеціально про склад і вигляд барісфери¹⁾, яка виповняє осередок нашого гльобу, ведеться від первопочину геологічної науки завзята полеміка, що має вже за собою дуже богату літературу. Річ природна, що в питаню про склад і вид нутра землі мусять бути суперечні погляди, бо висновки учених узяті не в безпосередній обсервації, але до заключень доходить ся дорогою посередною, при помочи наукового апарату, яким розпоряджає теоретична фізика і обсервації перемін на самій поверхні землі, якими займаєть ся геологія.

Про внутрішній стан землі маємо ось які суперечні гадки :

1. Мор²⁾ висловлює гадку, що земля є цілковито застиглим тілом.
2. Земля є твердим тілом, у яким в виді віддільних басенів містять ся плинна маса³⁾.

---

¹⁾ Називаєть ся так длятого, що в нутрі землі нагромаджені найтяжші матеріяли, як можна догадувати ся зі специфічного тягару землі, який виносить 5·5.

²⁾ Mohr, Geschichte der Erde, 1865.

³⁾ Сю гадку заступають передовсім фізики і денкі геологи англійські та німецькі, а власне Гопкінс, Гельмгольц, Вертгайм, Грін (Green), а остатніми часами льорд Кельвін і Дж. Дарвін.

3. Земля складаєть ся в твердої кори, плинного ядра та посереднього магматичного¹⁾ паса. Сеї гадки боронить французський геолог Ляво (Lasault).

4. Земля складаєть ся в твердої кори, газового ядра і трьох посередніх пасів²⁾.

5. Попередню гадку поправляє Вельдріх³⁾ о стільки, що земля складаєть ся в сімох пасів: 1. Газовий центр. 2) Пас газів індивідуальних із критичною температурою⁴⁾. 3. Пас газів перехідних, т. є таких, що можуть замінити ся на тіло плинне. 4. Пас плинної маси. 5. Пас магми плястичної. 6) Пас магми еластичної. 7. Тверда кора. До сеї гадки з певними незначними модифікаціями прилучають ся такі геологи, як Зіс (Suess) і Ляппаран (Lapparent).

Всі ті так ріжнородні погляди про центр землі виходять із космогонічної теорії Канта і Ляпляса⁵⁾, а суперечности їх висновків походять лише з ріжного способу представлення еволюції землі в стадії стиснення і витворюваня твердої кори; всі вони одначе зводять ся до двох суперечних поглядів, що дають підставу двом суперечним теоріям: 1. Теорія фізична опираючи ся на математичних даних, представляє собі процес стигнення і твердіння землі так, що вправді земля остигала з верху і творила кору, але ся кора під впливом внутрішніх забурень западала ся, топила

¹⁾ Магма, се тіло з високою температурою, яке під великим тисненем захоує вправді сталий вид, але при зменшеню тисненя здібне перейти в плинний стан. Із сеї гіпогетичної магми має походити вулканічна лява.

²⁾ Zöppritz, Rundschau über die Mittel und Wege zur besseren Kenntniss vom inneren Zustand der Erde zu gelangen. Verhandlungen des I. geogr. Tages. Berlin, 1882.

³⁾ Weldrich, Rundschau über das Erdinnere betreffende Tatsachen, 1898.

⁴⁾ Критична температура для даного тіла є тоді, коли се тіло переходить із плинного стану в газовий. Критична температура для води при тисненю одной атмосфери є 100 Ц. Вона підвиснаєть ся, коли тиснене збільшаєть ся.

⁵⁾ Теорія, як деякі хочуть гіпотеза Канта і Ляпляса мабуть усім звісна. Приймає вона первісний мраковинний стан нашої планетарної системи. Сей мраковинний стан під впливом космічного зимна перейшов у дальшій стадії розвою в планетарну систему, яка представляєть ся схематично так: 1. Середне ядро (сонце). 2. Планети, які спершу відірвавши ся від ядра творили перстені (обручі), а потім скупчили ся в плинні кулі, які кружать коло головного ядра (сонця).

ся в плинній масі і матеріали тяжші, труднійші до стоплення, громадили ся в центрі, так що ядро робило ся тверде. 2) Геологічна теорія приймає плинне, зглядно газове ядро землі. Перша приймає напрям стигнення і твердіння від центра до поверхні, друга від поверхні до центра. Геологи опирають ся на геотермічний градієнт¹⁾, даліше на вульканічних і сейсмічних явищах (трясенях землі), та приймають кору не досить грубу, найвисше до 50 км.; фізики натомісь закидають, що як би так було, то в плинній масі потворили би ся струї, а сі спричинювали би хвилюване кори, зрештою тонка кора не утримала би тягару гір.

Є ще третя теорія, яку заступає російський геолог Мушкетов. Вона досить опортуністична і стараєть ся погодити обі висше наведені теорії, та приймає напрям твердіння і стигнення землі від центра до поверхні і від поверхні до центра. Мушкетов опираєть ся на тім, що в нутрі землі таке велике тисненє (числить ся його міліонами атмосфер), що жадне тіло, хоч би при як високій температурі, не може бути в газовім або плиннім стані, а лише в сталім, тим більше, що в центрі землі нагромаджені мабуть найтяжші, металічні первні, яких критична температура вже на поверхні під тисненєм одної атмосфери дуже висока, а ще росте незвичайно при збільшеню тиснення. Навіть центр сонця повинен би по сій теорії бути твердий і сталий.

Зареєструвавши всі ті теорії і полеміку між геологами та фізиками, астрономи Леві (Loewy) і Пюісо (Puisseux)²⁾ предкладають париській академії наук свої спостереження над поверхнею місяця, звертаючи увагу на фотографічні знімки нашого сателіта, поміщені в видавництві „Atlaslunaire“ і доходять до висновку, що старанні обсервації поверхні місяця можуть дати ключ до розв'язання ось яких питань: 1. Якими дорогами переходить планетарне тіло з плинного стану в сталий? 2. До якої стадії остигнення дійшли вже земля і місяць?

¹⁾ Великим атутом геологічної теорії є т зв. геотермічний градієнт, який стверджує, що меньше більше на кожних 30—40 м. у глиб землі температура підносить ся о 1° С.

²⁾ Loewy und Puisseux, Untersuchung der Mondphotographien. Betrachtungen über den Gang der Erstarrung im Innern eines Planeten. Naturwiss. Rundschau. 1905, Nr. 16.

„На місяці, на яким не можемо безпосередно добачити, чи має він геотермічний градієнт і чи в його зверхніх матеріях заходять різниці специфічного тягару, фотографія виказує декілька подробиць, які мабуть потверджують, що стигнене і ствердіне сього сателіта ішло в напрямі від поверхні до осередка“ — ось як зачинають свій реферат д. Леві і Пюїзе. Найголовніше спостережене, яке зараз же кидається в очі при обсервації поверхні місяця, те, що різниця висоти поодиноких її рівнів на місяці більша як на землі. Це можна пояснити приймаючи ряд виливів магми в перших фазах еволюції місяця. Ті виливи магми змінили $\frac{2}{5}$ частини видимої, до нас зверненої поверхні місяця на неперервні рівнини, т. зв. „моря“, а на їх берегах лишилися сліди первісної будови. Сі „моря“ мусіли з природи річи перемістити первісний вид берегів, себ то вид місячних гір. Тут жерело дислокацій, як перерване Апеннінів і Кавказу, як також сформоване Альп і Аріяднуса¹⁾.

Як згадано, Леві і Пюїзе дійшли до заключення, що процес стигнення мав напрям від поверхні до центра. Сей процес представляють вони собі так: пливна маса, стигнувши на поверхні, утворила тонку кору. Рівночасно внутрішня магма корчилася і уступала в напрямі до осередка, полишаючи між собою і корою пусту прогалину, яка зараз же наповняла ся газами. Ті гази були досить еластичні і стиснені великим тисненем не дозволяли западати ся корі. Внутрі магми могли повставати струї, але вони не викликали жадних більших забурень (хвильовань) кори, бо сему перешкаджали еластичні гази. Пізнійше з незвісних ближше причин зросла вибухова енергія місяця і під її впливом розпадала ся кора та в місцях найменшого опору вилвала ся магма і заливала великі простори, даючи привід до дислокацій і трансформацій місячних гір, як то видно на фотографіях. В полярних околицях, де остуджуване було інтензивнійше, кора ставала грубшою; для того там бачимо лишень незначні виливи магми і невеликі дислокації. В зворотниковім поясі кора була тоньша, опір слабший, для того вибухи магми сильнійші; там утворили ся т. зв. місячні „моря“. Останки первісної будови місяця полишені на бере-

¹⁾ Назви місячних гір.

гах кожного моря, дають нам поняття про силу тих пертурбацій Маґма стигла на поверхні, потім знов під впливом центральної сили розпадала ся, а на її поверхню виливав ся свіжий поклад маґми. Таких чергових виливів бачимо на фотографіях 5. Тим виливам відповідає 5 ріжних, відділених від себе немов ступнями верстов ріжної грубости, що сягає до кількох тисяч метрів. Колиб ствердіне місяця зачало ся від центра, як того хочуть прихильники фізичної теорії, то ми бачили-б останній рівень, а вибухові сили не мали би спромоги виступити і полишити тревалі сліди дислокацій на поверхні місяця.

„Отже — кінчать Леві і Пюісо, — нам здаєть ся, що студія нашого сателіта мусить утвердити геологів у їх прихильности до теорії тонкої кори та переконати їх, що перехід у сталий стан іще не зовсім покінчений на місяці, а на землі ще далекий до кінця“. Спостереження Леві і Пюісо дуже важні для питання про центр землі, та всеж вони не остатнє слово в тій квестії. Як можна надіятися, викличуть вони живу дискусію.

А. Х.

II. Вавилон і новий завіт.

Незалежно від гомону, якого наробив у Німеччині проф. Деліч своїми відчитами на тему „Bibel und Babel“, поступає чим раз далі праця над поглибленем і розширенем нашого знаня на полі старинних вірувань та релігійних понять. Для дослідників стає чим раз яснійше, що все житє культурних народів передньої Азії та тих, що жили довкола Середземного моря, від тисячів літ було звязане численними нитками, і що зрозуміне часткових його явищ неможливе без зрозуміня цілости.

Дуже важним здобутком наукового досліду треба вважати сформулований у-перве берлінським асиріологом проф. Вінклером факт істнованя тзв. орієнтального світогляду, якого не сьміє ігнорувати ніхто, що має діло з виploдами орієнтальної літератури, а особливо історіографії. Сей світогляд, як доказає Вінклер, оснований на астрології, себ то на вірі в неастанний звязок тіл і явищ небесних із житєм поодинокого чоловіка і народів. Із сеї віри виросла вся вавилоно-ассирійська мітольоґія, та не лише вона одна; можна сказати, що нема мітольоґії, яка-б у більшій або меншій мірі не опирала ся на тім віруваню, не з'обра-

жала в собі явищ небесних. Одначе спеціально в Вавилоні витворився цілий ряд астрологічно-мітичних представлень, що розійшлися відси далі на захід — пригадаємо лише 12 образів зодіяка в формі 12 фігур та мітологічне представлення бога сонця Мардука як короля, що перейшовши точку свого найбільшого блиску гине, щоб потім знов воскреснути і увільнити себе й увесь світ від ворожої переваги.

Отсей образ набирає з часом чим раз більше красок і деталей. З огляду на факт, що д. 25 грудня, в часі зимового переселення, сонце сходить із знаку панни, повстала у Вавилонян віра, що „король спаситель“ мусить бути сином панни, чистої дівчини. Життя того короля, то ряд чудес, творених для заемоги страждущим людям, та заравом ненастанна боротьба з ворожою силою, князем тьми; нарешті князь тьми перемагає, короля спасителя висмивають, а потім карають смертю, але в день нового року (у Вавилонян рік починав ся в цвітні) він воскресає. Весь отсей круг вірувань був з давен давна розповсюджений у надевфратських краях. Вірено, що народжене „короля спасителя“ мусять заповідати чудесні знаки на небі і так само його смерть мусить зазначувати ся незвичайною пертурбацією в природі; перед новим роком обходжено празник, що символізував муки і смерть „короля спасителя“ і ще з римських часів маємо свідощтво, що в Персії що року відбував ся празник „саккей“, підчас якого невольника або злочинця засудженого на смерть одягано в царську порфіру, саджано на престолі і осьміювано, а потім карано смертю.

З того чисто мітологічного круга ідей виростали деякі дуже конкретні факти. Вавилонська віра в „короля спасителя“, себ то в сонце, що що року підіймається з упадку, осягає найбільшу силу, робить добро людям, слабне й занемає, щоб знов піднятися, породила віру в особистих королів-спасителів, що час від часу являють ся для підмоги поневоленому людству і зазнають такої самої долі. Найярійшим виплодом сеї ідеї була віра Жидів у прихід Месії, віра, що в зароді жила давно у Жидів так як і у всіх народів причасних до вавилонської культури (пор. єгипетську віру в Осіріса, сирійську в Мітру, грецьку в Діоніоса, Аттіса), але набрала життя і форм без сумніву аж на вавилонському ґрунті (книга Давііла і апокріфічна книга Еноха). Інтересним виплодом тої віри була прии. недорож сирійського шага Тірідата з товаришами до Риму в році народження Нерона, в якому ті астрологи

на підставі небесних знаків бачили майбутнього спасителя світа; про сю подорож згадують римські історики Светоній та Діон Кассій; про те, щоб се була копія євангельської звістки про прихід трьох волхвів зі сходу до дитини-Ісуса, не може бути ані мови.

Сим астрологічним світоглядом просякла наскрізь уся старинна історіографія, яка без його розуміння являєть ся нерав абсурдною або дитячо наивною. Проф. Вінклер виказує сліди впливу того світогляду на описах життя Олександра Македонського і інших великих людей старинної історії, на концепціях історичних початків Риму і т. и. Найяскравіше свідчать про вплив тої живої віри деякі написи вавилонських царів. І так Саргон, основатель Вавилону, пише про себе: „Моя мати була панною, мій батько невідомий, а брат мого батька живе в горах... Іштар (богиня любови) полюбила мене“. Інший, пізніший вавилонський володар Гудеа говорить у гимні до богині Га-тум-дуг: „Я не мав матери — ти моя мати; я не мав батька — ти мій батько; в святих місцях ти вродила мене“. А тепер прочитаємо, що писали малоазійські міста на вість про смерть Августа на каменях присвячених його памяті: „Провидіне, що кермує все в нашому житті, розбудило завзяте і змагане і надало найкращу оздобу нашому життю через те, що віслало нам Августа, якого наповнило чеснотами для людської уподоби (въ человекѣхъ благоволеніе!) і послало його нам і нашим потомкам як спасителя, що має усунути всяку війну і все привести до ладу. День уродин сего бога стався початком радісного посольства (ευαγγέλιον) для всього світа“.

Отсі і тим подібні факти дали привід кільком німецьким ученим до цікавих розвідок¹⁾, у яких, особливо в трьох останніх із цитованих низше, ставить ся питання, на скільки наше свята Письмо нового заповіта стоїть під впливом свого старо-орієнтального астрологічного світогляду, або іншими словами, на скільки факти оповідані про Ісуса Христа і аналогічні з представленими висше деталями вавилонської мітології, можна вважати історією, а на

¹⁾ Hugo Winkler, Die Weltanschauung des Alten Orients. Leipzig, E. Pfeiffer, 1904; Zimmern und Winkler, Die Keilinschriften und das Alte Testament, Berlin 1903; Gunkel, Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments, Göttingen 1903; A. Jeremias, Babylonisches im Neuen Testament, Leipzig 1905; P. Fiebig, Babel und das Neue Testament, Tübingen 1905.

скільки справді мітологією. Єрміяс, по званю протестантський пастор, силкуєть ся вибристи в трудного положеня таким твердженням, що ті деталі вавилонської мітології в житю Ісуса зробили ся справді фактами і що подібність між євангельськими оповіданнями і мітологічними деталями — тільки формальна. На се вірно завважує Фібіх, що рав ся подібність доходила до того, що справді стала ся фактом, то вжеж вона не формальна, а зовсім есенціоньна. Та чи справді вавилонські мітологічні деталі стали ся фактами на особі Ісуса? Бодай що до одного, а власне що до затьміня сонця при його смерти, ми можемо сказати напевно, що се не був факт, а легенда. Сполученє Ісусової особи з сонцем у сьому випадку вказує напрям, у якім треба шукати далі. Уставленє різдва Ісусового на д. 25 грудня, не основанє на євангеліях, але приняте старою церквою, показує, що тоді ще живо відчувано звязок Ісуса з мітологічним „сонячним королем“. Потожсамленє Ісуса з „агнцем“ у Апокаліпсі вказує на теж саме: в часі Ісусового життя сонце стояло в знаку барана. Число 12 апостолів відповідає числу 12 знаків зодіяка; що більше, майже кожного апостола не важко ідентифікувати з одним із тих знаків. Особливо інтересна тут фігура „князя апостолів“ сьв. Петра, який відповідає першому з 12-ти римських богів, Янусови, якого емблемами були — ключі і півень. Сьв. Тома зоветь ся в євангелії „близнець“ — знак близнят у зодіяку по вавилонськи зоветь ся *tu â m u*. Іван і Яков по євангеліям були сини Зеведея, а Зеведей, по вавилонськи *Zatbatan*, значив планету Юпітера. Отжеж ті сини Зеведея в євангеліях зовуть ся *Βοαῦνηρες, ὁ δ' ἐστὶν υἱὸς Βροντῆς* — сини громові; неясне прозвище *Βοαῦνηρες* відповідає жидівському *bnê Nerig*, сини вавилонського бога Нерґаля. Яков син Альфея — а Альфей, по вавилонськи *alru*, знач. бик, знак бика в зодіяку, і назва Мардука-Зевеса. Навіть число 70 або 72 учеників відповідає вавилонському числу 72 тижнів, із яких складав ся рік (по 5 день кожний), а також понятю заселеного сьвіта, в якім живе 70 народів.

Особливо багато слідів вавилонського чи орієнтального астрологічного сьвітогляду бачимо в листах ап. Павла та в Апокаліпсі, але не можна сказати, щоб їх не було і в самій стилізації євангелій, і в самих висловах Ісусових. Коли він називає себе „сином чоловічим“, коли говорить про „врата адова“, які не переможуть його, або про 12 легіонів ангелів або про 12 престолів,

на яких засядуть його апостоли; коли каже: „нечистий дух блукає сухими місцями“, або „я бачив Сатану, що падав у нив як блискавка“, то все те вислови утерті в жидівських апокаліпсах, які черпали повними пригорщами з вавилонської ритуальної та магічної літератури. Сих кілька прикладів нехай послужить вказівкою, на які цікаві шляхи наводять дослідників нові відкриття на старих культурних кладовищах.

I. Ф.

III. Біологічні виводи на услугах соціології.

В „Prawd-i“ варшавській читаємо під висше поданим титулом цікаву статтю, яку подаємо в скороченю.

В розвитку органічних істот панує нерозривна звязь і залежність, почавши від найнижших органічних творів, а скінчивши на чоловіці. Стежене причинових звязків біологічних явищ доводить нас до біологічних виводів, які дають ся приложити до соціологічних дослідів. Ось ті виводи.

1. Безперечний біологічний закон каже, що всяке галапасництво потягає за собою заник тілесної організації галапаса.

Галапасництву в житю звівірів відповідає клясове або національне упривілейоване в суспільному житю. Всі грабівничі народи, усталивши державний порядок, із за свого упривілейованого становища дегенерують ся, і врешті мусять уступити начальне місце поневоленім і перед тим давленим клясам і народам.

2. Приспособлюване органічної істоти до умов бутя конечно для захованя її роду, і навцаки неприспособлюване заповідає загладу.

Таким неприспособленем до умов бутя в суспільному житю є суспільне назадництво, над яким історія переходить до денного порядку.

3. Складифікувавши ріжнородність органів у органічному житю і їх діяльність, бачимо, що при всій своїй ріжнородности призначене їх зводить ся до двох категорій: до захованя індивідуума при житю і до розплоджуваня (регенерації) роду — *tertium non datur*.

Уся галановитість людини обертаєть ся в тім самім колесі, вся суспільна діяльність людини має ті самі ціхи.

4. Природний добір, який запевнює жите сильнішим, а вбиває слабші істоти, витворив у людини інтензивне психічне жите яким не живе жаден звівр. Се й є оруже людини в боротьбі за істнованє.

5. Міжклітинний і міжканевий поділ праці в організмах, як також міжіндивідуальний поділ праці в звіврячих кольоніях є жерелом корелятивного і громадного співділання і співзалежности, які тим більше проявляють ся, чим доскональший організм і громада.

Поділ праці в суспільному житю є також жерелом співділання і співзалежности, яких субективним виразом є почутє солідарности.

6. Плідність роду ростє в міру окружаючих його вишучих чинників (заяць, крілик). В суспільному житю поневолені класи і народи виказують більшу плідність, як пануючі класи і народи.

7. Змаганє до реґенерації, викликанє половим інстинктом, обмеженє лише фізичною неможливістю. Половий інстинкт ненаситний і домінує над інстинктом захованя самого себе. Його продукт — дуже численне потомство, яке розмноживши ся викликає емуляцію і так звану боротьбу за істнованє, коли засобів виживленя не стане для всіх. В таких обставинах виступає в боротьбі за істнованє безоглядний еґоїзм, але рівночасно така боротьба лишає при житю лиш індивідуа найздібнійші до рабунку і розбою.

У чоловіка половий інстинкт домінує також над інстинктом захованя самого себе. Тож коли в причини перелюдненя повстає застій у визисканю і підбиваню природи, люди звертають ся одні против одних і виявляють експанзивні змаганя на всіх полях людського жита. В такій експанзивній боротьбі народи, держави, класи, одиниці бажають відсунути оліні одних, заселити та опанувати сьвіт лишє на свій виключно ужиток. Тут жерело орґій безоглядних еґоїзмів. Реґульованє і лагодженє тих орґій, се задача культури, яка виказує утопійність і безпідставність боротьби для самої боротьби. Брак реґульованя і лагодженя орґій еґоїзмів, се сьвідоцтво культурної немочи держави, народа, класи, одиниці.

8. Незвичайне розмноженє і брак поживи спонукує звіврів до міґрації (руді щурі прийшли в Азії і виперли наших щурів сірих, лемінґи і багато иньших прикладів). Такі самі мотиви мають міґрації людий. Тож головна причина „народних вандрівок“ давних войовничих, і теперішніх зарібкових, се брак поживи і надмірне розмноженє.

9. Тільки такі агрегати індивідів, серед яких можна констатувати співділанє і співзалежність, можна вважати за зввірячу суспільність. Під сю категорію не підпадають випадкові згромадження, яких імпульсом є означена ціль (н. пр. терла селедців, осетрів і багатьох иньших риб).

Стада висших ссавців виказують почин до суспільного жита. Більшість стад зввірячих, особливо антропоморфних малп, виказує полігамічного самця з самицями і потомством. Сей факт робить правдоподібним здогад, що первопочином суспільного жита була примітивна родина. Етимольогія слова „нарид“ сама виказує, що повстав він у дорозі розмноження роду. За сим промовляють іще иньші обставини. В родинному житю бачимо всі принципіяльні прикмети суспільного жита, а власне: 1. Власть, що має жерело в нерівновазі сил, у фізичній перевазі старших над молодшими. 2. Поділ праці, опертий на різницю пола і віку. 3. Деякий ступінь симпатії, якої жерело — звязок крови і симбіоза (спільне пожитє). 4. Солідарність зворушень, афектів і волі з причини деякої орґанічної ідентичности членів родини, а жерело сеї ідентичности — дідичність. Отже первісна родина, механічний витвір полового інстинкту, се найперша школа суспільного жита, його первопочин. Народна солідарність, як пізнійший розвиток родинної солідарности, слабша і уступає під напором клясової солідарности, але родинні звязки про те трівають далі. Коли рвуть ся звязки родинні, слабшає родинна солідарність, тоді настає цілковитий розклад суспільного жита.

А. Х.

Кельж і Єжа.

(Із робітницького соціально-демократичного руху
в Німеччині).

В двох організаціях розвивається робітницький соціально-демократичний рух у Німеччині: в політичній, якою є соціально-демократична партія, і в фаховій, якою є фахові робітницькі спілки¹⁾.

¹⁾ По організаційному статуту, прийнятому власне на з'їзді в Єні, підставу організації соціально-демократичної партії Німеччини творить для кожного парламентарного виборчого округу Соціально-демократичне Товариство, до якого обов'язаний належати кождий член партії, який живе в тім виборчій окрузі. Соціально-демократичні Товариства лучать ся в окружні і краєві організації, які підлягають партійному зарядови.

Фахова організація виглядає в загальних рисах так: Робітники одного фаху зорганізовані в даній місцевості в спілку (Gewerkschaft), всі спілки одної місцевості без різниці фахів творять спілковий картель (Gewerkschaftskartell), всі спілки одного фаху з цілої держави зорганізовані в центральний союз (Centralverband), а найвисшою управою так зорганізованих спілок є генеральна комісія (Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands), зложена з 11 членів і вибрана на загальних конгресах, які відбувають ся в міру потреби, одначе найменше що три роки. До помочи генеральній комісії служить виділ спілок (Gewerkschaftsausschuss), до якого управа кожного центрального союзу, що платить правильно вкладки до генеральної комісії, висилає одного репрезентанта. До організації належать також робітницькі секретаріати в різних місцевостях і центральний робітницький секретаріат у Берліні. Головна задача секретаріатів — уділяти членам організації правної поради і правного заступництва у справах, які впливають із відносин праці до капіталу.

Отсю організацію називають звичайно центральною в противенстві до льокальної, яку репрезентує „Вільний Союз німецьких фахових робітницьких

Діяльність отсех спілок розтягаєть ся тільки на фахові робітницькі справи, а виключена з них „політика“, чи, говорячи докладнійше, участь у виборах до законодатних та адміністраційних інституцій, до чого властиво зводить ся „політика“ в рамках легальности. Одначе парламентарна діяльність не виключена тут із принципіяльного становища, як се робить пр. „Confédération Générale du Travail“ („загальна конфедерація праці“) у Франції, робітницькі спілки в Еспанії і загалом робітницькі організації з анархістичним світоглядом, які стоять на тім, що парламентарна діяльність не доведе робітницької кляси до здійснення її ідеалів, а тільки її деморалізує. Фахові робітницькі спілки в Німеччині признають потребу парламентарної діяльності і загалом ідентифікують ся з німецькою соціально-демократичною партією¹⁾, тільки

спілок“. В обі ті організації входять головню соціально-демократичні елементи, тільки „Вільний Союз“ більше радикальний і хилить ся до „анархо-соціалізму“ Фрідеберга.

Крім сих двох організацій є в Німеччині також иньші фахові робітницькі організації, пр. християнські і т. п.

Як соціально-демократична партія, так і фахові робітницькі спілки Німеччини представляють добре зорганізовану й богату на матеріяльні засоби армію. Сила соціально-демократичної партії, її три мільони голосів при виборах до німецького парламенту в 1903 р., її над 80 послів у тім парламенті, все те загально звісне. За те меньше звісна сила фахових робітницьких спілок і тому подаємо про се декілька цифр. І так з кінцем 1904 р. мали спілки 1,116.723 членів (між ними 53.525 жінок), зорганізованих у 63 центральних союзів; річний дохід тих союзів виносив 20,190.630 марок, річний розхід 17,738.756 марок, стан каси 16,109.903 марок. Який поступ зробила організація за останнє десятилітє, побачимо, коли візьмемо на увагу, що в 1894 р. мала вона 246.494 членів (між ними 5.251 жінок), зорганізованих у 54 центральних союзів, та що річний дохід виносив у 41 союзів 2,685.564 марок, річний розхід у 44 союзів 2,135.606 марок, стан каси 1,319.295 марок. Кождий центральний союз має звичайно свій власний орган.

Окрему касу має генеральна комісія, яка за час від 1 цвітня 1902 р. до 31 марта 1905 р. мала 435.457.12 марок доходу, а 281.529.53 марок розходу. З діяльності генеральної комісії згадаємо видаване трьох органів: „Korrespondenzblatt der Gewerkschaften Deutschlands“, „L' Operaio Italiano“ для італійських робітників, що приходять на заробітки до Німеччини, і „Oświata“ для польських робітників.

¹⁾ „Sozialdemokratie und Gewerkschaften sind eins und sie werden auch eins bleiben“, — заявив один із предсідателів конгресу в Кельні, Бемельбург, замикаючи конгрес; в одній і другій організації працюють ті самі люди, пр. делегатами і референтами на конгресі в Кельні було 8 соціально-демократичних послів до німецького парламенту.

виключають „політику“ із своєї організації, лишаючи її соціально-демократичній партії. Таким чином становище фахових робітницьких спілок у справах, що відносять ся до еманципаційного руху новочасного пролетаріату, буде рівночасно цінним причинком до характеристики німецької соціальної демократії.

Кельн і Єна, — в Кельні відбув ся в днях 22 — 27 мая б. р. конгрес фахових робітницьких спілок, на яким 208 делегатів заступало 1,199.899 зорганізованих робітників, у Єні радив від 17 — 23 вересня б. р. щорічний з'їзд німецької соціально-демократичної партії, який мав 308 учасників; у Кельні і в Єні домінували над усіма нарадами такі важні для міжнароднього робітницького руху справи, як генеральний страйк і сьвято першого мая.

Ідея генерального страйку, яка до недавна мала прихильників тільки в анархістичних кругах, підбила собі в останніх часах усе, що справді революційне в робітницькім сьвіті. З сям мусіла числити ся також міжнародня соціальна демократія, і коли всі попередні міжнародні соціально-демократичні конгреси переходили над генеральним страйком просто до денного порядку, то конгрес в Амстердамі (14—20 серпня 1904 р.) мусів уже заняти иньше становище і після довгої й горячої дискусії прийняв резолюцію, в якій виправді „остерігає робітників „аби не дали себе зловити пропаганді анархістів за генеральним страйком“, але все таки признає, що „можливо, що страйк, розтягнений на поодинокі галузи продукції, важні для господарського житя, або на велике число галузей продукції, буде крайнім способом до переведеня значних суспільних змін або до ставленя опору реакційним замахам на права робітників“¹⁾. Далі осіню 1904 р. вибух генеральний страйк у Італії, який вимусив у правительства заяву, — якої зрештою правительство, як звичайно, не додержало, — що підчас страйків не буде уживане військo, а далі прийшли звісні події в Росії, масові страйки робітників по цілій Росії, завдяки яким ті події перемінили ся на справжню народню революцію. Всего того не могла ігнорувати соціальна демократія, коли не хотіла, аби її престиж у робітницької класи понизив ся.

¹⁾ Текст амстердамської резолюції в справі генерального страйку, як і загалом близші дані про генеральний страйк vide в статі „З сучасного соціального руху“ розділ „II. Міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі“, ЛНВ. 1904, кв. XII, стор. 80—100 (науковий відділ).

І хоч німецька соціально-демократія давнішими роками найбільше з усіх соціально-демократичних партій ігнорувала генеральний страйк, то в останніх часах і тут дещо змінило ся. Справу генерального страйку порушив іше на конгресі в Дрезні (1903 р.) др. Рафаель Фрідеберґ, один із старших членів партії. Потім прийшла маніфестація „Вільного Союзу німецьких фахових робітницьких спілок“ — кількатисячні збори (3 серпня 1904 р.), на яких Фрідеберґ виголосив свій реферат „Parlamentarismus und Generalstreik“, акцентуючи в нім просто анархістичні принципи, далі після амстердамського конгресу дебата на з'їзді в Бремі (1904 р.), а в останнім році вся соціально-демократична преса в Німеччині просто переповнена дискусією на тему генерального страйку. В тій дискусії доказуєть ся вправді, що генеральний страйк в анархістичнім розуміню неможливий, а можливий він тільки в розуміню амстердамської резолюції, але вже сама дискусія, се найліпший доказ живучости й актуальности ідеї генерального страйку. На означенє генерального страйку в розуміню амстердамської резолюції винайдено в Німеччині навіть спеціальний термін: „політичний масовий страйк“, а про актуальність справи свідчить найліпше те, що і в Кельні і в Єні поставлено ту справу в програму нарад.

В Кельні реферував про „становище фахових робітницьких спілок до генерального страйку“ Бемельбург із Гамбурґа, делегат центрального союзу мулярів, член соціально-демократичної фракції в німецькім парламенті, „битий і досвідний політик“, як його характеризує Кавтський у статі „Der Kongress von Köln“¹⁾.

В своїм рефераті Бемельбург на вступі зазначає, що хоч усі інтернаціональні конгреси від 1889 р. займали ся справою генерального страйку, в Німеччині того питання аж до найновішого часу майже зовсім не рушано, очевидно тому, бо була думка, що генеральний страйк, як його пропагують головно у Франції, Бельгії, Голяндії, для нас не надаєть ся до дискусії. Але від року наступила в Німеччині зміна... і навіть останній з'їзд соціально-демократичної партії посвятив тому питаню кілька годин. З'їзд вправді не пішов за жаданєм внескодавців, аби поставити те питання на денний порядок найблизшого з'їзду, тільки полишив се до

1) „Die Neue Zeit“, ч. 36 в 3 червня 1905.

рішення партійному зарядови, який певне в найблизших роках не буде тим займатися¹⁾, але все таки не виключено, що з'їзд швидше чи пізніше мусить тою справою зайняти ся і тому й ми мусіли тепер зайняти становище, аби не наразити ся на небезпеку, що пізніше мусіли-б піддати ся ухвалам, прийнятим на иньшій місці²⁾.

По таким вступі, який уже досить зраджує симпатії референта до генерального страйку, Бемельбург вазначує, що є різні роди генерального страйку: анархістичний генеральний страйк, генеральний страйк Фрідеберга, різні поняття про генеральний страйк за границею, далі політичний масовий страйк і в кінці — страйк задля солідарности.

Далі референт критикує в кількох словах анархістичний генеральний страйк, як він представлений у брошурі Арнольда Ролера п. н. „Der soziale Generalstreik“²⁾, конклюдуючи: „Се такий вискок нерозуму (blühender Unsinn), втім, що написано, видно стільки незнання, що загалом годі про те дискутувати. Пропаганду таких думок я вважаю дуже небезпечною для робітницького руху“.

Висказавши свій жаль по причині амстердамської резолюції, „бо вже нині бачимо, що як раз в анархістичних кругах панує думка, що се вже концесія анархістичному страйкови“³⁾, і перейшовши деякі генеральні страйки в Європі, Бемельбург кінчить свої висновки: „По всім тим мусимо собі сказати, що про політичний ма-

¹⁾ „Битий і досвідний політик“ або не знав іще, що справа буде обговорена на з'їзді в Гні, як уже згадано вище, і помилив ся, або знаючи про се, хотів таким пророкованем виробити відповідний настрій на конгресі.

²⁾ Der soziale Generalstreik von Arnold Roller (псевдонім), Berlin 1905; отся брошура була сконфіскована, її видавець був засуджений на 6 місяців в'язниці, а одного робітника, в якого знайдено кілька примірників, засуджено „за розширюванє“ на 2 місяці в'язниці.

³⁾ Не внаише!.. Адаже на амстердамській конгресі жоресіст Брінн говорив виразно: „Коли соціялісти замкнуть ся перед сею ідеєю, то анархісти здобудуть вплив на робітницький рух“. А на конгресі французьких марксістів („тедистів“) у Лілі в серпні 1904 р. делегатка Сорі заявила: „Коли ми вичеркнемо загальний страйковіз нашої тактики, то робітники стануть що раз більше опускати нас і переходити в табор анархізму“. — Кавтський у згаданій статі „Der Kongress von Köln“ стараєть ся вправді доказати, що амстердамська резолюція не робить ніяких концесій анархізмови, але тут міродатний не текст резолюції, в яким може собі й не бути концесій, а фактичні обставини, під натиском яких прийнято амстердамську резолюцію.

совий страйк можна вправді дискутувати, але треба дуже по-важно подумати, чи ужити його. В німецькім руху фахових робітницьких спілок маємо постарати ся, аби дискусія зникла і аби рішене лишити будучности, даній хвилі. Всі знаємо, скільки коштувало труду, що спілки дійшли до такого стану. Се не праця одного року, також не праця одного десятилітя, ні, тут криєть ся важка праця трьох, чотирьох десятиліть. Величезні жертви покладено, аби досягнути теперішній стан організації і величезні жертви коштувати-ме, аби організацію піднести на ще висший ступінь могутости. А щоб далі викінчувати наші організації, до сего потребуємо супокою в робітницькім руху. А тут наші літерати пишуть і пишуть... Літерати можуть робити, що хочуть, але робітницькому рухови не роблять вони доброї прислуги. Ті, що так легко говорять нині про політичний масовий страйк, не мають по найбільшій частині ніякого понятя про практичний робітницький рух. Де має Фрідеберг практичні досвідки в робітницькім руху? Чи знає він, скільки коштувало труду, аби вибудувати організації, чи знає, яких треба способів, аби організації довести до такого ступня, на яким мусимо їх мати? А зміцнене і викінчене організацій, се найліпша зброя против реакції. Чим сильніші будуть організації робітницьких спілок, чим більше виховаємо робітників у класовій свідомости, тим більше виостримо нашу зброю против реакції. Ніхто, думаю, не бажає більше як я, аби виборче право було ще далі розширюване для робітників, але коли-б реакція мала колись намір погіршити виборче право, тоді докладно порадимо ся, що робити, і вжиємо способів, які вважати-мемо добрими й відповідними. А коли реакція все таки відбере нам виборче право, — чи думаєте, що тоді зібемо ся в пантелику? Ні, ще не зараз. І коли-б реакція відібрала нам навіть право коаліції, то й тоді ми ще не збиті в пантелику. Нині в робітницькій класі запустила корінь думка, що їй дієть ся кривда, робітники знають, які їх людські права, і ніяка реакція не в силі видерти народови ту думку. І коли-б нас хотіли так стоптати, тоді знайдемо иньші способи, аби успішніше вести боротьбу з реакцією. Коли будемо старати ся, аби робітницькі організації ставали що раз сильніші, аби робітників виховувати на класово свідомих борців, то можемо спокійно дивити ся в будучність; тоді як треба буде колись бороти ся, будемо

на своїм місці і робітницька кляса — сему ніхто не зможе перешкодити — побідить, осягне ціль, яку собі назначила“.

В дискусії над снм рефератом Бемельбурга більшість бесідників станула по стороні референта, а й ті, що станули в опозиції против нього, не протиставили йому нічого принципіального, тільки „ратували ситуацію“ ріжними формальностями, що резолюція Бемельбурга противить ся амстердамській резолюції, що прийнявши її, конгрес міг би опісля знайти ся в колізії з евентуальною ухвалою з'їзду соціально-демократичної партії і т. п. В результаті конгрес голосами всіх делегатів против сімох прийняв резолюцію Генеральної комісії такого змісту :

„Пятий конгрес німецьких робітницьких спілок уважає конечним обовязком спілок старати ся всіми силами про поліпшенє всіх законів, на яких опираєть ся їх істнованє і без яких вони не можуть сповнити своєї задачі, і з усею рішучістю поборювати всі проби обрізання істнующих народніх прав.

„Також тактика на випадок боротьби такого рода має, як і всяка иньша тактика, приміняти ся до кождоразових відносин.

„Конгрес осуджує тому всі проби, аби пропагандою політичного масового страйку означити певну тактику і поручає організованим робітникам виступити енергічно против таких проб.

„Генеральний страйк, як його репрезентують анархісти і люди без усякого досьвіду на полі економічної боротьби, вважає конгрес неможливим до дискусії і остерігає робітницьку клясу, аби прийманєм і ширенєм таких ідей не дала здержати себе від щоденної праці в цілі скріплення робітницьких організацій“.

В Єні про „політичний масовий страйк і соціальну демократію“ реферував Бебель. Хід думок у його рефераті такий :

Рівночасно зі зростом соціальної демократії росте також страх перед нею у всіх буржуазійних партій. Якийсь час думали в правительственных кругах, що соціальну демократію буде можна приєднати соціальними реформами, але ся думка завела : соціальна демократія голосувала в парламенті за добрими соціальними реформами, але все таки оставала непримиримою. Се заставило буржуазійні партії подумати про способи оборони на випадок, коли-б соціальна демократія одержала в законодатних інституціях більшість. Аби запобігти сему, треба обмежити загальне право голосованя. Ся думка прийняла ся у всіх буржуазійних партій, від консерватистів до лібералів, так що в рішаючій хвилі ніхто крім

соціальної демократії не стане в обороні загального виборчого права. Ліберали зі страху перед соціальною демократією стають консерватистами, а центрум виступає в обороні загального виборчого права тільки там, де те право запевнює йому більшість; коли-ж показується небезпека, що більшість перейде в руки соціальної демократії, тоді центрум стає ворогом загального права голосованя¹⁾. Значить, прийде хвиля, коли загальне виборче право буде загрожене і треба буде стати в його обороні.

Далі референт зазначає велику вагу парламентарної діяльності і звертається против Фрідеберга та його товаришів, які виступають против парламентаризму. „Там у Росії кипить страшна боротьба в першій лінії за здобуте політичних прав, аби одержати новочасну державну систему. І наші товариші в радістю йдуть на барикади, мушени й жєнщини жертвують своє найвисше, своє життя, аби в кінці вибороти новочасну державу!“ — кличе референт до тих, котрі радять понехати парламентарну діяльність. Сказано з емпазою, тільки не зовсім вірно, бо рішучо величезна більшість тих, що клали і кладуть свої голови в боротьбі в царатом, не робить сего в імя ідеалу новочасної держави.

В дальших виводах референт розглядає становище міжнародних конгресів у тій справі, виказуючи, що вони виступали тільки

---

¹⁾ При нагоді завважимо, що не тільки центрум стоїть на таких становищах, а також деякі соціальні демократи. Приміром звісний російський марксист Плєханов заявив на другім з'їзді російської соціально-демократичної робітницької партії: „Як свою особисту думку скажу, що навіть на принцип загального виборчого права треба дивити ся з точки погляду вказаного мною основного принципу демократії (т. є *salus populi suprema lex*). Гіпотетично мислимий випадок, коли ми, соціальні демократи, заявили-б ся против загального виборчого права. Буржуазія італійських республік відбирала колись політичні права особам, що належали до дворянства. Революційний пролетаріят міг би обмежити політичні права висших клас, як колись висші класи обмежували його політичні права. Про догідність такої міри можна-б було судити тільки з точки погляду правила: *salus revolutionis suprema lex*. І на ту точку погляду ми повинні би також стати при питаню про довготу парламенту. Коли-б у пориві революційного ентузіазму нарід вибрав дуже гарний парламент — свого рода *chambre introuvable* — то нам треба би старати ся зробити його довгим парламентом, а коли-б вибори показали ся невдачними, то нам треба би старати ся розігнати його не за два роки, а коли можна, за два тижні“. (Див. Второй очередной съездъ Росс. Соц.-Дем. Рабочей Партіи. Изданіе Центрального Ком. стор. 169).

проти анархістичного генерального страйку, і полемізує з одного боку з Фрідебергом, який пропонує генеральний страйк в анархістичнім розуміню, а з другого боку з провідниками фахових робітницьких спілок і загалом із усіма тими, що виступають також проти масового політичного страйку. Референт кладе великий натиск на те, що при масовім політичнім страйку задля оборони загального виборчого права не ходить про ніякі утопії, про зруйнованє буржуазійного ладу, тільки про зовсім реальні права, а в тій боротьбі робітницькій класі певне товаришати-муть симпатії і деяких буржуазійних кругів, а при тім легше боронити якогось права, як бороти ся за нове. Отже при добрій організації і широкім освідомленю має політичний масовий страйк у разі замаху на загальне виборче право мусів би влати ся.

Сю думку висловлює також резолюція, яку Бебель предложив в'їздови до ухвали :

„I. З огляду на стремліне пануючих клас і властей не допустити робітницької класи до правного впливу на публичний хід справ у суспільнім житю, або, о скільки вона через своїх заступників у парламентарних інституціях такий вплив уже здобула, видерти їй його і таким чином робітницьку класу політично й економічно позбавити права і вчинити безсилою,

„в'їзд уважає потрібним заявити, що конечний обовязок усеї робітницької класи всіми способами, які має в руках, виступити проти кожного замаху на свої людські і горожанські права і все домагати ся повної рівноправности.

„Особливо досвід навчив, що пануючі партії аж геть до буржуазійної лівци є ворогами загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права, що вони його тільки толерують, але старають ся враз знести або погіршити, коли думають, що через нього їх панованє у небезпеці. Звідси їх опір проти розширення загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права на поодинокі держави (Прусію і т. д.) і навіть погіршенє існуючих відсталих виборчих законів зі страху навіть перед таким малим впливом робітницької класи в парламентарних інституціях.

„Приміри на се рабунки виборчого права жадною панованя та безмірно трусливою буржуазією і загвождженим маломіщанством у Саксонії і в т. зв. республіках Гамбурзі й Любеці, а також погіршенє громадських виборів у різних німецьких державах (Баден,

Саксонія, Саксен-Майнінген) та місцевостях (Кіль, Дрезно, Фірт, Хемніц і т. д.) репрезентантами різних буржуазійних партій.

„Але з огляду, що як раз загальне, рівне, безпосереднє і тайне виборче право є умовою нормального політичного розвитку суспільного життя, як повна свобода коаліції є умовою економічного піднесення робітницької класи,

„дальше з огляду, що робітницька класа постійним зростом свого числа, своєю інтелігенцією і своєю працею для економічного і соціального життя цілого народу, як також матеріальними й фізичними жертвами, які мусять приносити для військової оборони краю, творить головний фактор у новочасній суспільности, — мусять вона домагатися не тільки задержання, але також розширення загального, рівного, безпосереднього і тайного права для всіх репрезентаційних тіл у душі соціально-демократичної програми і задоволення повної свободи коаліції.

„Тому з'їзд заявляє, що власне в випадку такого замаху на загальне, рівне, безпосереднє і тайне виборче право або на право коаліції обов'язок усеї робітницької класи — вжити з натиском для оборони кожного способу, який покажеться відповідним.

„Одним із найуспішніших способів боротьби, аби відперти такий політичний злочин на робітницькій класі або здобути собі важне основне право для свого визволення, уважає з'їзд у данім випадку як найширше примінене масового понехання праці.

„Та щоби примінене того способу боротьби було можливе і як найуспішніше, на се конче потрібне як найбільше розширене політичної і фахової організації робітницької класи та безнастанне поучуванє та освідомлюванє мас робітницькою пресою та устною й письменною агітацією.

„Та агітація мусять пояснювати вагу і конечність політичних прав робітницької класи, особливо загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права і повної свободи коаліції, вказуючи на класовий характер держави й суспільности і на щоденні надужитя, яких допускають ся на робітницькій класі пануючі класи і власти завдяки своему виключному посіданю політичної власти.

„Кождий партійний товариш обов'язаний, коли для його фаху існує фахова організація або може бути заложена, вступити до неї й підпирати цілі фахових робітницьких спілок. Але кождий

класово свідомий член фахової робітницької спілки має також обов'язок вступити до політичної організації своєї класи — до соціальної демократії — і працювати для розширення соціально-демократичної преси.

„II. З'їзд поручає партійному зарядови постарати ся о видане брошури, в якій були-б умотивовані жаданя, поставлені в отсій резолюції. Серед усеї німецької робітницької класи треба з'організувати масове розширенє тої брошури“.

В дискусії над рефератом і резолюцією Бебеля бесідники розділили ся на два табори. Одні (Бернштайн, Роза Люксембург, Лібкнехт, Ельм і и.) стали на боці референта, иньші висували різні аргументи contra. І так Гайне вказував на велику небезпеку, яка гровить робітницькій класі з боку держави на випадок масового страйку, тим більше, що мабуть годі буде вдержати масу в рамках легальности. Давід виводив у дусі своєї статі „Die Eroberung der politischen Macht“¹⁾, що перше треба мати за собою більшість населеня держави, а тоді здобудеть ся все. Бемельбург боронив ся перед закидами з приводу свого реферату й резолюції в Кельні, заявляючи, що він не противний дискусії про політичний масовий страйк, тільки не вважає за відповідне, аби з гори означувати, що на замах на загальне виборче право соціална демократія відповість масовим страйком. Забув, видно, слова свого власного реферату в Кельні: „В німецькім руху фахових робітницьких спілок маємо постарати ся, аби дискусія зникла“. Роберт Шмідт, однодумець Бемельбурга, вказував на те, що Бебель зі своєю резолюцією став на половині дороги, бо коли масовий страйк має бути добрий до відпертя замаху на загальне виборче право або на свободу коаліції, то так само можна ним повалити існуючий устрій і що Бебель, коли-б хотів бути консеквентний, мусів би стати на становищі Фрідеберга.

Сам Фрідеберг не міг промовити в обороні своїх поглядів. Виборче Товариство третього виборчого округу в Берліні, до якого

---

¹⁾ „Socialistische Monatshefte“, 1904, 1. Heft, стор. 9—18; 2. Heft, стор. 114—120; 3. Heft, стор. 199—207. Отся статя интересна тим, що подає багато фактичного матеріялу, як німецька соціална демократія що раз більше вирікала ся своєї революційности.

він належить, не вибрало його делегатом на з'їзд, а сам з'їзд за-здалегідь порішив, що голос може дістати тільки делегат, хоч на давніших з'їздах практикувало ся инакше. За сею ухвалою з'їзду побивали ся найбільше Бебель і Зінгер. Таким чином удало ся недопустити Фрідеберга до голосу.

В кінці резолюцію Бебеля прийнято 238 голосами против 14 при 2 абстіненціях.

Тепер перейдім до справи святкування першого мая.

Генеральна комісія фахових робітницьких спілок Німеччини, виступаючи против генерального страйку у всіх його формах, за-думала рівночасно виступити против святкування першого мая ці-лоденним понеханєм праці, бо-ж таке святковане першого мая не є нічим иньшим, як лиш однодневним генеральним страйком, який серед обставин може стати прольоґом соціальної революції. Так розуміли свято першого мая ті, що в перве відсвяткували його в 1886 р. великими страйками в Чікаґо та иньших державах Пів-нічної Америки, страйками, за які буржуазія пімстила ся повіше-нєм п'ятох найгарнійших пропаґаторів руху; так розуміють свято першого мая всі справді революційні робітники. Соціальна демо-кратія занастила вправді той революційний, бовний характер першого мая, але задержала форму святкування, цілоденний страйк. Та форма стала не вигідною для урядників фахових робітницьких спілок і вони виступили против неї на конгресі в Кельні. Реферу-вав про ту справу Роберт Шмідт, учасник руху „молодих“ з 90-их років XIX в., які закидали партії брак революційности, а тепер член генеральної комісії, управитель центрального робітницького секретаріату, член соціально-демократичної фракції в німецькім парламенті. Він предкладає конгресови таку резолюцію:

„Конгрес німецьких робітницьких спілок бачить у маєвім святі повну значіня маніфестацію робітників усіх країв задля жаданя 8-годинного робучого дня, як також задля пропаґанди важних соціально-політичних задач.

„У тій пропаґанді конгрес бачить рівночасно один із важних способів усунути національні противенства, щоб іще тісніше за-тягнути приязний звязок, який лучить робітників усього культур-ного світа. Та маніфестація міжнароднього пролетаріату виїде тим більше імпонуючо, коли маєве свято з виключенем усіх чу-жих його характерови почитань буде так аранжоване, що робіт-ники загально мати-муть змогу брати в нім участь.

„Не можемо замкнути очі на факт, що сьвято, обходжене понеханєм праці, обіймає тільки малу часть робітників, а великі фахові групи мусять дати спокій понеханю праці. Не в понеханю праці лежить вартість маєвого сьвята, тільки в масовій демонстрації, у якій усі робітники без перешкоди можуть брати участь, аби піднести свій голос за найважнішими соціально-політичними жаданями. Понеханє праці значить виключенє широких робітницьких мас від маєвого сьвята, через що терпить одноцільний характер демонстрації.

„Тому робітницькі спілки думають, що сьвято вечером першого мая зискало би на значіню, бо так була-б захована одноцільність маніфестації, а сьвято не повинно ділити ся на маніфестацію робітницьких спілок і окремі починаня політичної партії, воно належить до робітників як до цілости.

„А що тому нашому поглядови противлять ся постанови міжнароднього конгресу в Амстердамі і конгресу соціально-демократичної партії в Бремї¹⁾, то робітницькі спілки задовольють ся заявою свого принципіального становища, не змінюючи нічого в дотеперішній формі маєвого сьвята, доки обовязують постанови міжнароднього конгресу, бо йти в супереч із постановами міжнароднього конгресу було-б тільки дальшим ослабленєм маніфестації“.

Дискусія над рефератом і резолюцією Шмідта виказала більшу ріжнородність, як дискусія над рефератом Бемельбурґа про генеральний страйк. На конгресі знайшло ся чимало бесідників, противних перенешю сьвяткованя першого мая на вечір. Та в їх виводах не було нічого нового, коли референт і особливо прихильники його резолюції наговорили багато дечого, чого доси ніхто не чув публично з уст соціального демократа і що тим самим дуже характеристичне для сучасної німецької соціальної демократії.

Сам референт Шмідт оперував головно двома аргументами: По перше перенесенє сьвята на вечір першого мая уможливить усім робіткам участь у сьвятї, — і се був аргумент для „товпи“, якій дороге маєве сьвято; по друге, сьвяткованє першого мая цілоденним понеханєм праці, коли-б його консеквентно переводити, наразить каси робітницьких спілок на непотрібні видатки, а самі

---

¹⁾ Оба конгреси ухвалили сьвяткувати першого мая понеханєм праці, де се можливе без шкоди для робітницьких інтересів.

спілки на непотрібну боротьбу з капіталістами, чого можна дуже добре уникнути переносячи сьвято на вечір, — і се був властивий аргумент, аргумент високого урядника робітницьких спілок, в якого інтересі лежить як найповніша каса і як найбільший супокій.

Та коли Шмідт аргументував іще досить спокійно, то дальша дискусія виказала просто озлоблене на соціяльну демократію, яка своїми ухвалами сьвяткувати першого мая понеханем праці хоче нарушити спокій і каси робітницьких спілок. Ось кілька цвітоків із тої дискусії:

Брінгман із Гамбурга, делегат союзу теслів Німеччини: „Як члени робітницьких спілок маємо всі причини запитати із чисто спілкового становища: Яку користь принесло доси спілкам маєве сьвято? Тверджено, що маєве сьвято є успішним агітаційним способом для спілок. Виправді Бемельбургі уже на останнім партійнім конгресі доказав, що воно не так, але те твердження й доси не затихло. Всіх, що так говорять, просив би я, аби подали сюди хоч одного члена спілки, якого приеднано для спілки через маєве сьвято. По моїм досьвідам понехане праці на першого мая мало доси такий вплив у спілках, як чуже тіло в людськім організмі. Правда, доси ми не займали против того ніякого становища, а вважали своїм обовязком підпирати постанови інтернаціональних конгресів і соціяльно-демократичної партії. Але тепер на останнім інтернаціональнім конгресі порішено завізвати з як найбільшим натиском робітницькі спілки всіх країв, щоб старали ся сьвяткувати першого мая понеханем праці. Против того мусимо заняти становище заявити без викрутів і консеквентно, що маєве сьвято, сьвятковане в якій будь формі, не є способом акції робітницьких спілок, а за те понехане праці на першого мая в програмі спілок, се спосіб спілкам як найбільше пошкодити“.

Мілер із Гамбурга, делегат союзу моряків у Німеччині: „Настрій у робітницькій пресі, справозданя про сегорічне маєве сьвято, дебати партійного конгресу в Бремі і будучі дебати міжнароднього конгресу в Штутгарті змушують нас заняти становище в тій квестії. Против певних виводів у Бремі, які є лайкою на цілий ряд провідників спілок, треба рішучо застерегти ся¹⁾).

¹⁾ Се відносить ся до уваги Бебеля про „gehobene Existenzen“, т. є., що дехто з робітницької верстви, поліпшивши свою екзистенцію, стратив ро-

З сего місця треба також сказати дуже виразне слово на адресу найближшого міжнародного конгресу. Треба раз заговорити про склад і голосованє на міжнародних конгресах, бо так є тепер, що делегації й заступники найменших націй мають як-раз таку саму вагу, як заступники великих країв із сильними організаціями на економічнім і політичнім полі“.

Ляймпетерс із Бохума, делегат союзу робітників у копальнях і гутах: „Я рішучо заперечую, щоб амстердамська резолюція вязала нас. Делегати робітницьких спілок, які там були, не були делеговані конгресом спілок. Коли амстердамську ухвалу признаємо обовязковою, то мусимо також признати обовязковими ухвали иньших міжнародних конгресів і німецьких партійних конгресів. Куди се заведе? Зрештою на міжнародних конгресах рішають Англічани, Ботокуди і Хінці, що ми в Німеччині маємо робити“.

Мимоходом кажучи, гарне ті панове дають свідощтво своїй „міжнародній солідарности“, про яку так радо деклямують при кожній святочній нагоді. Багато можна числити на ту солідарність!...

В результаті референт узяв назад свою резолюцію, що вчинили також автори иньших резолюцій, задовольючи ся самою дебатом, а предсідатель конгресу Бемельбург на закінченє дебати заявив згідно з конгресом, що поки що робітницькі спілки обовязує амстердамська резолюція, але конгрес бажає собі, аби на найближшій інтернаціональній конгресі докладно обговорено ту справу.

На з'їзді в Єні реферував про масве свято Ріхард Фішер і його реферат був із конечности відповідю на реферат і резолюцію Шмідта.

зуміне для робітницьких інтересів і думає, що тим самим поліщила ся також екзистенція робітницької класи. Тількиж та увага вірна не лише для урядників робітницьких спілок, але й для багатьох иньших провідників соціальної демократії, які із того, що їх матеріяльні відносини завдяки становищу в партії поправили ся, що правительство дає їм трохи свободи зборів, слова, друку, поводить ся чемно з їх особою, вносять, що підніс ся добробут робітницької класи загалом, що правительство загалом шанує свободу особи, зборів, слова, друку, хоч із простими робітниками поводить ся власти все однаково безцеремонно і в народніх низинах усе безпросьвітна нужда...

Референт старався перше всего пояснити деякі різниці між соціальною демократією і фаховими робітницькими спілками, виказуючи, що щоденна боротьба, яку ведуть спілки, мусить їм з природи річи закривати по часті ширші горизонти, та що тут власне мусить бути корективною політична організація, яка знов мусить мати на оці дальші цілі. Референт клав велику вагу на дотеперішній спосіб святкування першого мая, доказував цифрами, що матеріальні страти, які випливають із того, що за святковане першого мая деякі робітники втрачають роботу, не такі дуже великі, аби зі страху перед ними переносити святковане на вечір, виказував, що становище Шмідта є відступленем від здобутої боєвої лінії, кроком назад в історії святкування першого мая, а при тім у цілім своїм рефераті клав великий натиск на потребу єдності між партією і фаховими робітницькими спілками. В кінці поставив резолюцію, на яку, як заявив, згодила ся також генеральна комісія фахових робітницьких спілок Німеччини:

„Маєве свято, се демонстрація, порішена міжнародніми робітницькими конгресами для підпертя класових домагань і класової боротьби пролетаріату, як також для підпираня світового мира, демонстрація, якої успішне й гідне переведенє є спільною задачею всіх політично й фахово зорганізованих робітників. Як таку класову демонстрацію поборюють її підприємці й буржуазійні правительства, але сей опір не може бути для робітницької класи причиною відступити від переведеня маєвого свята. Згідно з міжнародніми робітницькими конгресами в Парижі 1889, Брісселі 1891, Ціріху 1893, Лондоні 1896, Парижі 1900 й Амстердамі 1904 р. німецька соціальна демократія вважає загальне понеханє праці найгіднішою формою свята. Тому з'їзд вкладає на робітників і робітницькі організації обовязок попри иньші мавіфестації виступати також за загальним понеханєм праці на першого мая і скрізь, де можна понехати працю, понехати її“.

Хоч отсю резолюцію прийнято одностайно, то все таки голосоване попередила пристрасна дискусія, до якої привід дав Роберт Шмідт, виступивши у своїй промові против Фішерової критики фахових робітницьких спілок, а далі зачепивши при тій нагоді „Die Neue Zeit“ за її критику спілок і загалом цілий табір марксистів, на що ті знов відповідали і т. д. Та для нашої теми цікава хіба заява Шмідта, що генеральна комісія фахових робітницьких спілок не хоче тільки нельояльним способом робити

зміни у маєвим сьвяті, але не відступає від наміру старати ся о зміну через інтернаціональний конгрес і за згодою партії. Значить, єдність у справі маєвого сьвята тільки тимчасова.

Зі справ загального значіння, обговорюваних на з'їзді в Єні, згадаємо ще про революцію в справі милітаризму. Як звісно, з'їзд у Бремї (1904 р.) перейшов над тою справою до денного порядку, змивши порядно внескодавцєви Лібкнехтови голову за його єретичність супротив старої, добре випробованої тактики. На з'їзді в Єні справа виринула знов у формі резолюції:

„Знаючи, що милітаризм і маринізм є найсильнішою підпорою нині пануючих клас, що він далі своїми ворожими культурі тенденціями і стремліннями вбиває всяке свобідне і живе житє і, що більше, синів народу, забраних у свою службу, робить знарядами без своєї волі, є конче пожаданим виступити против сего із правильною, пляново веденою агітацією. Першою задачею вважаєть ся, кожного року перед бранкою до війська або до маринарки відбувати публичні збори, на яких молоді люди, що евентуально мають стати вояками, спеціально були-б осьвідомлювані про свої т. зв. „права“ в війську, далі в тім часі треба-б роздавати листки того самого змісту і вказувати їм, аби із т. зв. „права жалоби“ робили як найбільший ужиток. Аж через таке осьвідомлюване молоді люди побачуть, як начальство виконує службові приписи, і дістануть відразу перед милітаризмом“.

Потребу ухваленя тої резолюції мотивував Лібкнехт, вказуючи на розширенє антимилітаристичної пропаганди в иньших краях Європи та виказуючи потребу такої агітації і в Німеччині, тим більше, що партія стоїть перед квестією політичного масового страйку, який певне доведе до конфлікту між державною властю і пролетаріатом.

Та показало ся, що й найліпша аргументація мусить уступити перед авторитетом. І коли Бебель заявив, що перша часть резолюції має небезпечний характер, бо при антимилітаристичній пропаганді легко можна попасти в конфлікт із параграфами, і тому треба її відкинути, з'їзд пішов за Бебелем і прийняв резолюцію в такій формі: „З'їзд ухвалює, аби партійний заряд старав ся, щоб кожного року перед бранкою до війська і т. д.“ — т. є. виключив принципіальну антимилітаристичну пропаганду, заявляючи ся тільки за осьвідомлюванем про права й

обовязки вояка, чому не може бути противна навіть чесна військова управа“.

Розглядаючи ухвали в Кельні і в Єні мусимо запитати: де-ж та єдність між соціально-демократичною партією і фаховими спілками, про яку на обох конгресах у сьвяточних промовах так багато говорило ся?

„Щоб далі викінчувати наші організації, до сего потребуємо супокою в робітницькім руху“, — ось програма фахових робітницьких спілок, проголошена їх делегатами на конгресі в Кельні. Для того супокою виступаєть ся не лише против соціального генерального страйку, збуваючи його зарозумілою фразою: „як його репрезентують анархісти і люди без усякого досвіду на полі економічної боротьби“, але також против політичного масового страйку, прийнятого власною партією. Для того супокою покидаєть ся дотеперішній спосіб сьвяткування першого мая, уступаючи із здобутої вже позиції, аби лише не нарушити повних кас, хоч перший май був доси гордістю соціальної демократії. Для того супокою замикаєть ся очи на всі небезпеки, які грозять еманципаційному рухови робітницької класи, вколисуючи наївну масу, яка привикла вірити в мудрість і непомильність своїх провідників, дешевими й демагогічними фразами á la „ще не кінець нашої латини“, які являють ся одинокою відповідю провідників спілок на всі пекучі питання робітницького руху. Для того супокою прогнало-б ся радо за ліси й за гори всяку дискусію про генеральний страйк, хоч у сьвяточні хвилі парадуеть ся в ролі єдиного оборонця свободи слова.

Супокій, що раз більший супокій, і повні, що раз повнійші каси, — ось ідеал тих урядників робітницького руху.

Супокій, хоч класові противенства що раз більше заострюють ся, хоч у Росії лютує народня революція, хоч страйки по великих містах Північної Америки приймають характер лютих горожанських війн, хоч у самій Німеччині реакція все більшає, хоч у цілім цивілізованім сьвітї кінчить ся вже період тишини і стоїмо перед періодом соціального перевороту.

Повні каси, хоч англійські Trade-Union-и зі своїми повними касами відносять у боротьбі з капіталом погром за погромом, упокоренє за упокоренєм і в обороні дотеперішного стану посідання що раз більше понижують ся, хоч у самій Німеччині робітницькі спілки зі своєю дисципліною і своїми касами програють в остан-

ніх літах страйк за страйком, хоч із другого боку скрізь бачимо, що в боротьбі праці з капіталом дають перемогу робітникам не їх каси, а їх революційність, відвага, саможертва.

О скільки-ж висше стоїть пр. французька „Confédération Générale du Travail“, яка вправді не може похвалити ся такою дисципліною і такими касами, як німецькі спілки, але за те, коли німецькі спілки жаждуть спокою і всіх благ дожидають від законодатної праці парламенту, вона на з'їзді в Буржі (в осени 1904 р.) ухвалює з днем 1 мая 1906 р. перевести в діло 8-годинний робучий день — тим способом, що від того дня члени її почнуть працювати тільки по 8 годин денно, а коли-б підприємці сему противили ся, відповісти революційним генеральним страйком з усіма його консеквенціями. День 1 мая 1906 р. вже недалеко, а події звязані з ним приберуть тим поважнійший характер, що до ухвали в Буржі прилучили ся також робітницькі спілки романської Швайцарії; а одначе німецькі спілки сліпі на все те, що діється в сусідних країнах і мимо своєї інтернаціональності, якою так чванять ся при всяких нагодах, жаждуть тільки супокою і повних кас.

Правда, з'їзд у Єні пішов у розрив із ухвалами в Кельні, ухвалив сьвяткувати першого мая цілоденним страйком і прийняв революцію в справі політичного масового страйку.

Але коли прийде до переведеня тих ухвал у житє, тоді рішає не політична організація, тільки фахова, бо в однім і в другім випадку треба зупинити працю, а коли фахові організації праці не застановлять, то хто буде страйкувати?

Значить, аби ухвали з'їзду в Єні могли бути переведені в житє, на се треба справжньої єдності між соціально-демократичною партією і фаховими спілками, а чи та справжня єдність існує, се видно найліпше із ухвал обох конгресів. Правда, ту єдність проклямовано на обох конгресах по кілька разів, але на ділі її нема, а за те є не тільки різниці, а просто взаїмне озлобленє між жадними спокою урядниками спілок і більше революційними партійними теоретиками. Яким духом дишуть одні на других, на се в їх пресі назбирав би багато примірів, із яких ми наведемо бодай один, цитат із статі Оттона Гюе, члена соціально-демократичної фракції в німецькім парламенті й урядника центрального союзу копальняних робітників, поміщеної в „Bergarbeiter-Zeitung“ :

„В Росії кипить боротьба за народню свободу. Ми все дивували ся, чому наші теоретичні генеральні страйкарі не йдуть чим скорше до Росії, аби там збирати практичні досвіди боротьби й разом бороти ся. В Росії робітники проливають кров, чомуж не спішать на місце боротьби теоретики, особливо родом із Росії або Польщі, які тепер у Німеччині, Франції і Швейцарії пишуть „революційні“ статі. Хто проявляє такий надмір „революційної“ енергії, як наші систематичні пропагандисти генерального страйку, для того пора взяти практичну участь у російській боротьбі за свободу, замість із літнього відлиху вести дискусію про генеральний страйк. Пробувати має більшу вартість як студіювати.

І загалом хто слідить за соціально-демократичним рухом у Німеччині, той бачить, що серед самого руху йде боротьба за провід між зарядом соціально-демократичної партії і генеральною комісією фахових робітницьких спілок і що генеральна комісія з року на рік близша побіди. Правда, з'їзд у Єні робить вражінє, що генеральна комісія сим разом іще улягла, але коли придивимо ся близше ухвалам з'їзду в Єні, то побачимо, що вони не означують ніякого поступу в робітницькім руху.

Резолюція про святкованє першого мая боронить тільки дотеперішної опозиції против становища генеральної комісії, яка в додатку заповіла, що буде старати ся перевести свою думку в житє на міжнародніх конгресах, — отже вона не тільки не означає поступу, але дає наглядний доказ занепаду революційного духа серед соціальної демократії.

А резолюція про політичний масовий страйк?

Два чинники заставили партію ухвалити її: погроза правительственных кругів відібрати загальне виборче право і анархістична пропаганда соціального генерального страйку. Погороза правительственных кругів домагала ся відповіді, а анархістичній пропаганді соціального генерального страйку треба було протиставити політичний масовий страйк, аби вдержати у своїх рядах масу, незадоволену дотеперішною тактикою.

І власне ухвалою резолюції про політичний масовий страйк з'їзд у Єні ствердив, які маловартні ті успіхи на полі парламентарної діяльності, коли одним почерком пера, одним законом можна партію позбавити їх, і як мало респекту має правительство перед революційністю тої маси, перед якою виступає в подібних

погрозами. Правда, ті погрози доказують, що зріст соціально-демократичних голосів і соціально-демократичних мандатів починає бути йому не вигідний і воно шукає способу його спинити, але вони доказують також, що правительство дуже добре знає, що за тими голосами не стоїть готовість боронити своїх прав із нараженням своєї особи до останньої каплі крові, бо коли-б за тими голосами стояла та готовість, то правительство не зважувало-б ся без потреби на таку провокацію трьох мільонів населення. Отсю фактичну безсильність соціальної демократії знає не лише правительство, але й на самім з'їзді підносили ся в дискусії над рефератом і резолюцією Бебеля сумніви, чи зможе партія політичним масовим страйком побідити. Цілі десятиліття вчила соціальна демократія робітників, що все їх спасене у виборчій картці, аби в кінці признати повну безуспішність парламентарної діяльності і заявити робітникам: Як не поможете політичним масовим страйком, то всі наші парламентарні здобутки пропали. Чи се не найострійша критика парламентарної діяльності і як найбільше признанє для безпосередної акції — генерального страйку?

„Як найширше приміненє масового понеханя праці“, т. є., говорячи прийтим терміном, генеральний страйк, се вже не *Generalblödsinn*, як до недавна голосила соціальна демократія, тільки „один з найуспішніших способів боротьби“. Так каже Бебель, а за ним цілий з'їзд німецької соціальної демократії. Але чи се значить зміна партійної тактики, покиненє парламентарнаму і перехід на шлях безпосередної акції на економічнім полі? О, ні, на се треба-б бути консеквентним, треба-б віднести ся критично до власної кількадесятилітньої праці, треба би признати ся до власних помилок, а на се і Бебель і ціла соціальна демократія занадто заkostenїла в своїм догматизмі.

І тому резолюція про політичний масовий страйк не принесе користи соціальній демократії. Умірковані елєменти, які були їй противні, не можуть бути очевидно нею задоволені, а тих революційних елєментів, які незадоволені дотеперішною тактикою і нових шукають доріг, вона не в силі задоволити. Коли в робітницьких кругах панує незадоволенє з дотеперішної тактики соціальної демократії, то се тому, що та тактика не веде до визволеня робітницької класи. А тимчасом резолюція Бебеля рекомендує масовий страйк тільки на випадок, коли-б відібрано загальне виборче

право, т. є унеможливлено теперішню тактику. Коли-ж справді вдасться масовим страйком відперти замах на загальне виборче право, то тоді партія вернеться знов до теперішньої тактики, до парламентарної діяльності. Чи може такий стан річий задоволити тих, що бачуть безплідність теперішньої тактики і нових шукають доріг?

Політичний масовий страйк не тільки не пошкодить пропаганді соціального генерального страйку, але навпаки pomoже їй. Коли „як найширше приміненє масового спиненя праці“ має бути одним із найуспішнійших способів боротьби“, коли ходить про відперте замаху на загальне виборче право, то чому сей спосіб боротьби не має бути успішний у боротьбі за визволенє робітницької класи взагалі? До сего логічного виводу мусить дійти кожний, хто тільки без упередженя роздумає над сею квестією. А далі, коли генеральний страйк є успішним способом боротьби, то чому не ужити його для зруйнованя існуючих порядків, а тільки для уможливленя соціальної демократії брати участь в буржуазійних парламентах? І коли наражати ся на все те, що принесе з собою масовий страйк, то чи не ліпше, просто чи не практичніше наражати ся задля певного визволеня, як задля задержаня status quo?

Одним словом, коли резолюція Бебеля має для робітницького руху яке додатне значінє, то тільки як аргумент за соціальним генеральним страйком. Для самої-ж соціальної демократії вона не означає ніякої зміни в тактиці, ніякого поступу. Як доси так і на далі головна річ — парламентарна діяльність, якій має бути підчинене все инше.

І тому тільки, що не означає вона переходу на новий шлях, міг її з'їзд прийати такою більшістю голосів, тому тільки може в нею примирити ся генеральна комісія фахових робітницьких спілок. Є се загалом одна з тих соціально-демократичних резолюцій, на які лиш тому годять ся і маркєїсти і ревізіоністи, бо вони нічого нового не говорять і кожний може їх розуміти по своїому.

Загалом оба сегорічні соціально-демократичні конгреси в Німеччині не виказали ніякого справжнього поступу в робітницькім руху, хіба поступ у зрості соціально-демократичних голосів, членів спілок, читачів соціально-демократичної і фахової преси та партійних і фахових кас.

М. Лозинський.

Мадярська свобода.

Не раз, не два доводить ся нам читати великі похвали на мадярську свободу. І пишуть про неї не лиш Мадяри, або їх прихильники та приятелі, як от хоч би наші найблизші сусіди і також приятелі, Поляки (не даром же зложено приповідку: Polak, Węgier dwa bratanki, czy do szabli, czy do szklanki!)¹⁾, але й такі далекі від Мадярів люди, як Росвяни, а навіть — *quis teneatis* — представителі народів, тиснених Мадярами в Угорщині. приміром, Русни!

Якже можна пояснити таку неприродну появу? Дуже просто: або інтересом, або незнанем угорських відносин.

Коли за угорською свободою кричать Поляки, то в тім їх інтерес. Угорщина й Галичина визначають ся тим, що в них полишило ся багато стародавніх пережитків із середньовіччя в різних інституціях та публичнім житю обох країн. Надто і тут і там ведуть у всім перед шляхтичі, зорганізовані в сильний блок, який не легко розбити, бо вся сила моральна й матеріальна, політична й економічна в руках шляхти і добровільно шляхтичі не випустять її ніколи. Зміни в політичнім житю одної країни вплинули би — хоч посередно — на зміни в другій країні. Зломане політичної переваги шляхти в Угорщині потягло би за собою зломане переваги Мадярів над немадярськими народами. Се очевидно відбило

---

¹⁾ Найновіше братанє Мадярів із Поляками заініціювали студенти; незабаром мають приїхати до Львова будапештенські студенти університету і задокументувати свої польські симпатії зложенєм вінця на памятнику А. Міцкевича.

ся б на цілій Австрії, а в першій лінії на Галичині, де прийшло би також до зломаня сили шляхти і панованя Поляків над Русинами. Підпирати отже Мадярів у всім, що не колідує сильно з польськими інтересами і намірами, лежить в інтересі Поляків, бо підпирючи Мадярів вони посередно піддержують і себе. І навпаки. Мадярські інтереси вимагають піддержувати Поляків, бо се виїде їм самим на користь. Поляки не даром отже вихваляють мадярську свободу.

Вихвалюване мадярської свободи иньшими народами лежить у незнаню краю і його відносин, що я й попробую вказати.

Візьмім лише остатні події з угорських політичних справ. На чолі правительства стає Феєрварій. Коли він служив перше довгі літа як міністер гонведів, був таким самим мадярським патріотом, як Андраші, Апоні і т. д. Тоді належав він до ліберальної соймової більшости. Колиж став міністром-президентом із упадком ліберальної партії проти волі теперішньої соймової більшости, його проголошено манекеном „віденської камарилі“, яка стремить до того, аби здавити „мадярську свободу“ і ин. Якже він погрозив соймовій більшости заведенєм загального голосованя, його проголошено народнім зрадником, а на чолі найбільших крикунів проти Феєрварія і Відня стає — хто? Банфі, той самий Банфі, що переводив кроваві угорські вибори, не менше славні від галицьких, при помочи війська сировадженого з Галичини, і проти якого писано тоді сяжневі статі в обороні такої самої „мадярської свободи“, як і нинішня. В сути річи ні Феєрварій, ні Банфі не змінили ся протягом кількох літ; не змінили ся й усякі иньші пани, в роді Кошута, Юста, Зічія і т. д. Змінила ся лише політична шахівниця і розпочала ся на ній трохи відмінна політична гра, якої вислідом остаточно буде, що на місце А, В, С стануть верховодити в краю Х, Y, Z, ні трохи не ліпші від попередніх.

Цісар кличе на авдієнцію пятох представників соймової мадярської коаліції і замісь дебатувати з ними, відчитує їм програму і відпускає їх. Мадяри, які були певні, що мрії, висловлені в голосній брошурі Цайзіга про великодержавне становище Угорщини (в якій і Банфі умачав свої руки) ось-ось сповняться і що цісар як раз прикликав їх нарадити ся над справою збільшеня мадярського гльоба, розумієть ся, образили ся. Се-ж нарушенє „мадярської свободи“. І знов ріжні газетярі закричали про „мадярську свободу“.

Я не буду вдавати ся в оцінку мотивів, задля яких Феєрварій удавав чи дійсно думав завести в Угорщині загальне голосоване¹⁾, та чи прийняте цісарем представників малярської коаліції могло і повинно було бути інакшим, — за те бодай кількома словами завначу погляди прихильників „малярської свободи“ на обі справи.

Що до першого, то безсумнівна річ — так говорять ті прихильники — що як у Австрії Кербер зробив союз із соціялістами, так в Угорщині Феєрварій — для поборювання національних стремлїнь. Тому то угорські соціялісти уряджують тепер демонстрації проти „народних провідників“ та дуть і топчуть у болоті народні угорські відзнаки. В хвилі, коли „цілий народ“ угорський (?) єднає ся в боротьбі з віденською камарилею і бюрократією, соціялісти на даний знак роблять дїверзію і розбивають народню єдність. Їх поступуване буцім то тим поганійше, що скоалїзовані сторонництва не противні (!) в засаді заведеню загального голосованя; вони лише противні, аби клїка, що стоїть на услугах віденської камарилі, уживала справи загального голосованя до поборювання народнього руху. Те, що нині дїється на Угорщині, не зміцняє лояльности до династїї і так само не зміцнить його вдячність соціялістів за заведенє загального голосованя. А угорська аристократія, примушена вибирати між патріотизмом і лояльністю і рівночасно загрожена в своїм суспільнім стані посіданя, стала вже виразно в боротьбі між королем і народом (sic!) по стороні народнього руху.

А про другу справу от що читаємо „в найбільшій і найповажнійшій“ (очевидно) органі України (Дїло, ч. 206):

„Про вражїне і наслідки, які викликала відправа малярських провідників на малярській суспільности, доносять з Будапешту: Політична атмосфера душна. Всї верстви суспільности без ріжниці сторонництв відчувають заподїяну зневагу. Вже певно й

¹⁾ Найновїйші звістки говорять, що Феєрварій задумє таки серіозно завести загальне голосованє в Угорщині, розбити через те коаліцію, яка вдає прихильність до загального голосованя, а в дійности противить ся йому, і витворити через те нову ситуацію, з якої лекше можна буде знайти вихід, як із дотеперїшньої.

у Відні пізнали, що горда відправа заступників більшости не тільки не осягла ціли, а викликала просто противний наслідок. Ніколи сила і певність себе коаліції не була більша як тепер; ніколи віра в оконечний успіх її політики сильніша. Додати до сего, що тепер ростуть і ряди коаліції, і вже тепер можна бути приготвленим на те, що скликані на д. 3 жовтня збори всіх тих, що згоджують ся з поглядами коаліції, ледво помістять послів, котрі зголосять ся на нараду і піддадуть ся її постановам. Тепер глядають моторів віденської пригоди і певно, що їх найдуть; а обуренє на них є так велике, що ніяке урядове становище не може бути так сильне, щоби его не повалити. Кождий чесний чоловік мусить признати, що провідники коаліції ужили всіх своїх сил і впливу, щоби обуренє малярської суспільности удержати в границях законів. Всі нині відчувають, що успокоєнє може лише в таким разі наступити, коли чим скорше стане ся щось такого, що може причинити ся до успокоєня. Всі перегороди між сторонництвами упали, всі ріжниці політичних поглядів щезли; єдиним серцем і єдиною душею находить ся ціла Угорщина в однім таборі. Всеж таки не щезла давна надія на можливість мирного полагодження кризи“.

Гадаю, що досить сих цитатів, аби кождий, що хоч трошки думає, побачив, які баламуцтва городять люди, що мусять щось написати, а не знають того, про що пишуть. „Народній рух“, „народні стремління і бажаня“, „народні провідники“, „цілий народ“ і т. д., се все має бути ідентичне не лише з численними, що правда, малярськими шовіністами (вся інтелігенція малярська, крайно шовіністично виховувана, дає їй головний контінгент найбільше шовіністичному сторонництву незалежности), але з цілим малярським народом, а навіть із усіми народами Угорщини, давленими свобідним малярством не згірше, як недержавні народи в абсолютній Росії; та кілько-б то було крику, як би приміром в угорськїм соїмі зважив ся хто зробити таке порівнанє Угорщини з Росією! Його видав би зараз соїм судам одноголосно і засуджено би його на довголітню вязницю „за підбурюванє проти державної нації“ (шайже всі політичні процеси в Угорщині стоять на сїй формулці!), хоч остаточно тут нема ані нічого образливого, ані неправдивого. Се не було б одначе дивне, бо такий припис „малярської свободи“.

І хто в дійсности криється під тим „народом“, „народнім рухом“ і т. д.? Відповідь на се дістав би легко, хто зайшов би до залі засідань угорського сойму. На цілій землі нема ні більше шляхетського, ні більше аристократичного, ні більше шовіністичного сойму, як угорський (навіть галицький мусить уступити йому першенства). Там мабуть що другий посол, то або граф, або барон. Там видніють візитові карти таких графів: Тіса, Старай, Батяні, Чаки, Чіракі, Лоняй, Куен-Гедерварій, Сапарі, Андраші, Апоні, Зічі, Шенборн, Каролі, Сечені, Фестетіч, Мататіч-Кеглевіч, Пеячевіч, Ердеді, Телекі і т. д. та таких баронів: Етвеш, Феєрварій, Банфі, Пронай, Каш, Буріян, Фейліч і т. д. Деякі з них засідають у соймі з цілою своєю родиною по мечу (приміром Андраші, Каролі, Сапарі, Зічі — кілька їх є, то або члени сойму, або палати панів), а вже не згадую про те, що посольська гідність переходить усе з батька на сина... За те в попереднім соймі (за міністерства Сейля) засідав аж один — мужик, розуміється, мадярський, бо приміром руські мужики волять вибирати на своїх послів мадярських графів, як у Галичині польських; а чи засідає тепер у новім соймі також із один мужик — не знаю, але як би не засідав ні один, то не було б дива. Хиба сойми для мужиків?

І оттакий сойм делегує своїх репрезентантів до переговорів із королем, як репрезентантів народа (навіть мадярського, не згадуючи про иньші народи)! Чи ж се не сьміх? І хто знає угорські відносини, чи буде балакати про якусь zagrożену „мадярську свободу“? Тому то належить уважати зовсім справедливими слова німецького посла Лехера, wypowiedжені в віденським парламенті при дискусії над бесідою Гавча, що Угорщина — се шляхотська республіка, в якій король є лише ліпшим графом; та шляхотська республіка неужиточна вже для новітної держави і тому треба вважати виборчу реформу в Угорщині за патріотичну річ.

Як виглядає „мадярська свобода“ на практиці особливо для нешляхтичів і для не-Мадярів, про те можна томи списати, таї списано їх уже. Поступуване Мадярів зі Словаками, Сербами, Румунами, навіть Німцями, почавши від Колляра, Штура, Гая і ин. та скінчивши нинішніми днями, досить відоме сьвітови (з виїмком одних газетярів). Не минає року, аби в Угорщині не переведено кількох „політичних“ процесів і не засуджено на кримінал і високу грошеву кару (рівночасно) кількох сьмільчаків, що письменно

або устно, „підбурювали“ немадярські нації проти мадярської¹⁾. Навіть учені зазнають переслідування, коли з'являть ся в Угорщині і не заосмотрять ся в „зелізни листи“ яких високо поставлених осіб, як се було недавно ще з одним професором університета з Бреслява (Вайґандом), що хотів студіювати румунські діялекти в Семигороді, або з тодішнім краківським професором (Бодуеном де Куртенé), що хотів студіювати словацькі діялекти; їх арештовано і вислано з границь держави як злочинців, хоч вони нічого незаконного не робили в „свобідній мадярській державі“. До чогож можуть дійти мадярські шовіністи, се покажеть ся найліпше з дрібного, але незвичайно характеристичного факту з остатніх часів. Коли репрезентанти коаліції вернули з Відня від цїсаря, студенти університету зробили їм овацію, а соціалісти урядили контр демонстрацію. При тім поштуркали ся одні з другими. На другий день появилася у ректора будапештєнського університету депутація від студентів із домаганєм, аби зараз прогнав усіх студентів, що признають ся до соціалізму! Ректор вправді бажаня не сповнив, але чи се не характеристичне і чи не гарних горожан треба ждати з тих молодих людей, які вже тепер починають так воювати за „мадярську свободу“?

До вінка „мадярської свободи“ мушу й я додати свій листочок.

В 1902 р. минуло 100 літ від уродин Юрія Гуци (Венелїна), угорського Русина, що дав пошн до національного розбудження Болгарів. Сї роковини обходили урочисто деякі Росіяни та Болгари. З тої нагоди подав я в „Записках“ (1902, кн. 3, Miscellaneous, ст. 4 - 6) маленьку замітку про Гуцу п. н. „Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венелїна)“. В замітці написав я між иньшим таке: „Брат Юрія, Іван, живе у Великій Тибаві як 84-літній старець, але в найбільшій біді, бо сам не годен уже робити, а син його також дуже бідний чоловік. Сей Іван говорив часто о Балтовичови: „Ой могли би ся пани змилувати і дати нам яку помоч, кедь Юрко такий славний бив чоловік“. Моя замітка звернула на себе може більшу увагу, як заслугувала; її перекла-

¹⁾ Аби читачі мали понятє, за що засуджують мадярські суди, досить буде навести, що минулого року засуджено словацького посла на рік в'язниці і на 1000 корон кари за те, що при виборчій агітації зважив ся сказати: »Словаки! не вибирайте на послів Мадярів, але чесних людей!«

дено на російську й болгарську мову, а наслідком того було, що для Івана Гуци зложено в Одесі 200 корон, а в болгарськiм Собранію був поставлений внесок визначити йому досмертну пенсію. Чи той внесок перейшов і чи признано що Гуці, не знаю; за те 200 корон із Олеси за посередництвом проф. М. Грушевського вислано на Угорщину на руки одного пароха в часі, коли я пробував із причини хвороби далеко на півдні, а той доручив гроші старому бідакови.

Здавалось би, що такий чисто гуманітарний поступок не може викликати ні в кiм нічого більше, крім співчуття. Та Мадяри дивлять ся на такі річи инакше.

Вертаючи з півдня, я забажав відвідати одного свого знайомого на Угорській Русі і повідомив його про те. Якеж було мое здивованє, коли я дістав від нього таке письмо:

„А тепер у Вашій особистій справі хочу Вам те сказати, аби Ви чим скорше вибрали ся з Угорщини, а особливо аби Ви не показували ся в нашій околиці, на Угорській Русі, коли не хочете мати великі неприємности з угорськими властями. З якої причини могли би Вас постигнути неприємности, оповім Вам пізнійше. О. Ж. списав до тепер уже два протоколи про свої зносини з Вами“.

Природна річ, що мене сильно зацікавив сей лист і я написав зараз другий з просьбою, повідомити мене, чим я провинив ся проти „мадярської свободи“ та що мені таке грозить. На се дістав я 14. VII. 1903, таку відповідь:

„Коло 20-го січня с. р. появила ся в газеті „Magyarország“ (Мадярщина = Угорщина) обширна стаття безіменного автора, в якій він в нагоди, що брат Юрія Венеліна дістав гроші з Росії, подав широку біографію Венеліна¹⁾, при чім зазначив, який з нього був твердий Москаль. Та не досить того; автор написав, що Ви такий самий Москаль і як московський емісар ходите по Угорській Русі і робите тут московську пропаганду, а навіть підпираєте її грішми, як на се вказують гроші вислані брату Венеліна. Наслідком сеї статі правительство наказало старості Балайтію перевести слідство. Балайтій поїхав на сам перед до Великої Тибави і там списав протокол, хто й кілько

¹⁾ Там була перекладена й моя замітка.

гроший дав брату Венеліна. Дізнавши ся, що гроші передав йому о. Ж., поїхав до нього до С. і стягнув із нього протокол, хто, на що і як зібрав сі гроші. Се було 27-го січня (1903). Дня 17 марта появил ся у о. Ж. другий раз Балайтій і списав другий протокол про те: хто Ви, кілька разів були Ви на Угорщині і в нього, що Ви тут робили, де й коли познайомив ся він із Вами? При тім порадив йому повідомити Вас, аби Ви не ходили по Угорщині, а спеціально по Угорській Русі". Пізнійше я довідав ся, що мене велено було арештувати, коли лише появлю ся на Угорщині і мене дійсно арештовано в однім селі, але з иньшої причини, а не наслідком сього розпорядження тай зараз випущено по зняттю протоколу.

Таким чином внавансував я на Москаля і московського пропагандиста, що силпе грішми та став загрожувати „мадярській свободі“. Тай біднаж та свобода, коли вона дрожить перед такими як я пропагандистами, тай перед такими сумами, жертвуваними бідному селянинови, який певне й не розуміє ні пропаганди, ні панславізму, ні загалом ніяких ізмів та ідей, що підкопували би Мадярска!

Так, в Угорщині дійсно є свобода: для панів — робити, що їм подобаєть ся, для мужиків — слухати панських розпорядків, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати в голоду!

Про побут мужиків і про економічні відносини між ними був я зібрав підчас своїх мандрівок по Угорщині значне число інтересних записів; на жаль, більшість із них пропала; та все ще й з тих, які переховали ся, можна не одно довідати ся. Я наведу тут два такі оповідання; перше записане 1896 р. в північній Угорщині (не далеко від Мункача) в Бережській столиці, друге 1903 р. в південній Угорщині в Арадській столиці (не далеко Сербії). Оповідання, як видно, походять із двох протилежних точок та в неоднакових культур: з під пустих Карпат та в урожайної банатської землі; але настрої обох оповідань дуже однаковий, а се найліпше доказує, що гнете угорський народ (без огляду на нації) і що варить ся між ним. Стан той дуже піднесений і більше як десять літ не можна буде його протягти без ґрунтовних реформ; без них не поможе ні та ославлена „мадярська свобода“, ні „мадярська армія“, задля якої нароблено теперішного заколоту в Угорщині.

Перше оповіданє записане в селі Стройні. В нїм відповідає мені мій оповідач на питанє, як йому живеть ся, такими словами¹⁾:

...Но, йа живу так, шчо за горáзд ни знау. Живу ізга рук. Та киб сам жиу ізга рук, най би було. Йи чéтверо дьити ў мени. Ізга рук уплáчьюу ўсьáку дань. Вадь коби зарóбок ўсе буў, найби було й отó. Айбо ни йи зарóпку ўсе, а ў зимі нигда ни йи йогó туй, хибá тко свóйї волї ма́йи... айбо тóму ни йи бидї. Зéмлы тóлько ни мау, шчо нигди ўйти с хижи вон. Йиннум корóвицьу маў і на утý плачьу три срибérны ў лыто пасовóго. Но, киб лем отó, за отó ўже м ни казáў, айбо платї за бóку по золотóму на кóждойи лыто. Ай тóго ни дóста: вармéтьшину платї і идї робї шпитальны! Типéрь продáўйим й тоту корóвицьу, бо мўсьйим... І за оту корóвицьу кўпййим хлыба, бо ны в ўтки... Типéрь сьа на дрўгу і ни надьу, бо ны зашчо купити і ни кўплу! Ни маў мóй ньáньо нич і йа ни мау!... Іде йарь, óддики ўже вéсна... Та минї йинно, йак йарь, так зимá, бо нигди йаровáти. Истинна прáуда. Тóлько ми но йинно лыпши, шчо типлó, та йи зарóбок: а ў зимі ни зарóпку, ничóго ни йи, ни нышчóго жити Чéрез лыто тóлько би чоловік заробйў, шчо було би дагде на зиму перебути йакі тижны — айбо прийдé óсьинь, таї би й дўшу ўзбалї ш чоловіка!... Ушїтко бируть, кибї лем найшли, і ни звїдауть, ож йак йа буду в дьитми, їж жонóў... І на йиден обїд ни лышать! І то ни хóчи слўхати, шчо йа кáжу, ож ббйте сьа Бóга, шчо йа в дьитми ўчиньу? Смиї сьа й слўхати ни хóчи! Ци минї лехкó було корóву продавати типéрь? Читвэро дьити, ў зимі молока ни було, типéрь була би сьа отелїла, айбо мўсьйим продати, бо дóўжен бўйим, та на хлыб. Лéдвом тóлько оптьáх, шчо купййим кóблик киндирицьи. Таї отó хотыли ўзватї, ай йа кáжу: Ни дам, йа в дьитми в голоду ни поўмирау!... Кáжи: Заробйў нсь на паньськóм, ў грóўфа, дўтки, шчось дрóва рїзáў! — Заробйўим! Плачьу ўсе, кóльком гóден, ай нирáз им ни гóден. Бо йде вилигден, шчо обїх собї хоть пáску купйў, таї на дьити сорочини! — Пришóў бирóў в нотáрушом. Булó двї вїка киндирицьи, отó засеквеструвáли у мени, ож кидь ни дам до 14 ньныў три срибérных, то

¹⁾ Се оповіданє було надруковане в передмові до «Етногр. Збїрника» т. III, ст. XV—XVI, але що те виданє занадто спеціалньне і незвісне в ширших кружках, то передруковую тут його ще раз.

продадуть. Лиші́йм буў собі на козú на йини́у; пйáтку бу́йм лиши́у; тай прійшоў нотáруш, тай узвáу у нья і киндири́цьу!... Такий ту сьвіт, йак праўда йстинна.

Друге оповіданє записане в селі Семлаку, де Русинів лиш невеличка горстка. Воно звучить:

Перше б́ило на Семлаку добрі, кед на́ши правосла́уни кресті́яни, Русна́ци, прійшли до Семла́ка, во шарі́скої столи́ци, з Верлі́ха, Дубо́ви, Бехері́ова, а і с Ці́гли, іс Польáнок, із Мерошóва. А прóшто óни прійшли? Тя́шки рóки б́или. А не́ лем с тих сьіл прійшли, але а і з вéце. Óні чьúли, же на мадья́рскім кра́йу йе́ льі́пше. За́ то прійшли ту, же́би мо́гли жи́ти, ай не лем до Семла́ка, але так ході́лі правосла́уни кресті́яни Русна́ци, йак то́ти мури́янки хóдьат, кет през йéдну кúпку мури́янок віс перéйде, так сьа мури́янки росходжа́йут, ка́жда мури́янка свй́й мішок не́се, так і óни свóйї лы́тки на хербе́ты не́сли в гирня́цкóго кра́йу на мадья́рскій. Кóтрий де за́шол, та там óстал; кóтрий на Семла́ку, котрий на Натла́ку, котрий на Варйáшу, кóтрий на Кетвéу і на В́индзі і на Це́нци і на Бато́ны і на Перéку. Так сьа поросході́ли акура́т, йак і то́ти мури́янки, кет през них віс перéйде. А не́ йе́ ай та́ке село́, йак Пэ́рек. На Пэ́реку б́ило колі́сі барз добрі́, бо дістали́ от паві́у велі́ку полегóту то́уди. Бу́ли пúсти зéмлы, так йім да́ли на ви́плат, а не́ барз іші́ то́уди хоты́ли, же то йе́ іші́ недóбрі; а тэ́пер так сьа Бо́гу мо́льат, ай за́ тим хóдьат, ке́ би йім пан́ Біг бил на помóчі, ра́ди би б́или, ке́ би сьа мо́гли зас до кúпки вй́йти. Б́ила б́іда на кресті́яні́у правосла́уних Русна́кі́у, бо кет посході́ли на мадья́рскій край, та́ки б́или, йак тот за́йац ў лы́сы: хто не хоты́л, лем то́г сьа на́ ным не пошнóтил. Так сьа трапі́ли і по пйáтме ў йéдны хй́жі бивáли. То то́удній б́ило, кет тя́шкій рíк бил. Так óни тэ́пер хóтьат да́йак йншак на́ край вй́йти, бо жлы́ б́ило то́удній, кет сьа поросході́ли, а тэ́пер йе́ іше́ гй́рше. Во то́удній б́ило льóда мéньше, зéмлы вéцей б́ило, а тэ́пер сьа льóда наспорíло, а панóве зéмлы поодб́ира́ли. На та́кі пúсьты́, де гóдни дві́ ма́ли сéла б́ити, а там жи́ють тэ́пер по дво́ме, по тры́оме панóве; а му́сьят худóбни льóде роб́ити на по́ли да́рмо. Пй́де роб́ити по шти́рацать грайца́рній на́ ден, а о свóйім хлы́бі. Най сой́ ка́ждий порахú́е, ци́ б́уде худóбний, ци́ б́уде пан, ци́ та́кий члóвек, што мат пйáтэ́ро ды́тій áбо четвэ́ро, а він не мат борóзди зéмлы йéдно́й та́ко́й, же́би хо́ лем тй́уко мал свóйóго, же́ би сьа мй́г в.....и, áни тй́уко не́ мат свóйóго. Не́ мат хй́жи, не́ мат

вѣмльї. От пїў пляцу платит трицят срібла арѣнди. Де він потим гóден вижити зо 40 крайцари, што їх дїстане на напсам? І то най собї кáждий іші раз порахуйе, же жїст на рано за дѣсьят грайцари і жїст на полудне за дѣсьят і на вечерїу за дѣсьят, то уш сут трицят грайцарий; уж му не остало в його напсаму лем 10 грайцарий. Кїуко йому трѣба робити, жеби собї кўпил йѣден мѣтер пшеници? Ныж він заробит на мѣтер пшеници, його дыти із голóду помрут! А і тóго іші рад би худóбний члóвек бил, лем кѣдби іші мал кáждий ден напсам на 40 крайцарий. Але кѣт сьа трафит так, ай йак йѣст, же не лем йѣден, áбо двóме пїшли робити по 40 кр., лем кѣ' би мали де. Але ай по два тїжны сьа не трафит, лем сьа так трафит, йак шлїпі кўрі бóбок зѣрна найти. Не йѣден áні не двóме плачють пїльа свóйїх дытїй, што їм не майут што дати їїсти. Уж йѣдно шест рóкїу, йак сьа трапїят і найвѣкше пáньство прóсьят, што векшóго уж не йѣст, так сьа їм прóсьят, майут óни вѣмльї дост, а не гóдни нїйак раз вїстати. Уш йакїй чьас прихóдит, же уж сьа бóдут так росходжáти, йак сьа тóуди росхóдили. Пїшол би не лем йѣден, áні не двóме пїд другóго крáля, áле кѣт сперáйут, не хóтьят пустїти, нáзад їйх вертáйут. Уш так їм прихóдит, же сьа йѣден на другóго знѣсе; заробити не гóден, красти не слибїдно, бо йѣ закавáно, так уш сут на ты дразьы, же лем тóто зрóbїят, же бóде на сїлу йѣден од другóго брал. Уж їм так допїло, што г вó дни, на полудне, мўсит пїти ўзáти, бо сой так мїслит, же му ўшїтко йѣдно; йак му пїльа дытїй в голóду гмѣрти, так му ў криминарї бїти, бо там ходз лем їїсти дáдут. А дыти кѣд дóма помрут в голóду, та не бóде видыти. А на улїци му не слибїдно гмѣртóму бїти, лем го мўсит варóска дати поховати. Так льóде бесыдўйут, же льїпше не бóде, ныж на пѣред жлы не бóде. Так льóде чекáйут, йак кáньи дóжлжьу чѣкат, жеби сьа дáйак уж обернуло, áбо дáка колѣра, áбо дака вїйна, бо уж не гóдни с тьа-гóби терпїти. І так повїдáйут, же льїпше не бóде, ныж най-йасьнїший а старий царь жїти бóде. Так повїдáйут, же йак най-йасьнїший царь Бóгу дўха дáдут, та усѣ сьа мўсит дáйак їншак обернути. Але зá то лем най їйх пан Бїх трїмат до їйх чьасу; áле їйх просїме с каждой стрáни, йак од вихóду, так од запáду, кѣби сьа змилувáли а дáку полегóту дáли, жеби зме їм дьаку-вáли. На йѣдного сьа рїхтувáли так йак на пáна Бóга, же тот їм дáйáку полегóту даст, але што сьа стáло? Бóгу дўха дал. А іше

сьа чьуду́йт льуде вели́ким чьудо́м, кед його жéна породíла, прéці полегóта бíла, бо худóбним льудьам порцiйáа пропáла, а на тóго, што сьа так рихтовáли, так Бóгу дýха дал, а ни йáко́й полегóти не йéст пó ним. Так ўсе льуде прóсьят Бóга, кé' би він жил, та било лы́пше бíло. А так йé жы́, што уже гiрше на сьвiтi не мóже бiти“.

Коли Феєрварiй буде мати на стiльки полiтичного розуму, що заграє тепер своїм противникам на струну суспiльних реформ i переведе їх у жите, тодi нi коалiцiй, нi теперiшнiм лiбералам не допоможуть нiякi крики та шовiнiстичнi фрази про „мадярську свободу“, бо народ змете їх iз лица землi, що й слiду по них не останеть ся. Та чи буде мати Феєрварiй той розум i силу i волю забрати ся до таких реформ?

Володимир Гнатюк.

Літературні жовтні.

І. Нова історія російської літератури.

Берлінський професор Ол. Брікнер, Львовянин родом, автор блискучо написаної і Поляками з захватом прийнятої історії польської літератури (німецьке видане вийшло 1903, польське значно доповнене 1904 р. в двох томах), випустив отсе в світ накладом тої самої фірми Амелянга, яка видала польську літературу, також історію російської літератури¹⁾. Признаю ся, що читавши перед тим праці сього автора про першовчителів Славян Константина й Методія і крепкі слова, сипані там автором на весь православний світ та його некультурність, я з деяким недовірем вижидав сеї книжки, боячи ся, чи не почне в ній автор широко мотивувати ті свої негати́вні погляди. Тим приємні́йше було моє розчароване, коли я по виході книжки прочитав її і переконав ся, що історія розвою російської літератури, особливо від часу тзв. європеїзації Росії, а найпаче в ХІХ віці, змальована в ній дуже об'єктивно, зовсім без того косо́го погляду, до якого привчили нас Поляки, коли лише брали ся говорити про „руський“ світ і його духове житє. Скажу ще більше: що до загального пляну, прозорости розкладу, тверезости критичного осуду та глибини вникнення в предмет отся праця видаєть ся мені кращою, ніж історія польської літератури того самого автора.

Праця проф. Брікнера складаєть ся з 19 розділів, із яких старій, до-Петрівській літературі присвячений лиш один (33

---

¹⁾ Dr. A. Brückner, Geschichte der russischen Litteratur. Leipzig, 1905; стор. 507 великої 8-ки, ціна опр. 10 коп.

стор.), XVIII-му вікови два (80 стор.), а решта займаєть ся XIX-им віком. По одному розділові присьвячено коріфеям нової „російської“ літератури Пушкіну, Гоголю, Белінському, Толстому, Достоевському, Салтикову-Щедрину; в звязку з більшими літературними групами трактовано Лермонтова, Герцена, Тургенєва й Гончарова, белетристів народників; окремо схарактеризовано російську драму та новішу лірику; кінчить книгу розділ про наймолодших новелістів, між якими найвиднійше місце займає Чехов, коли натомісь значіне Горького та Андрєєва редукуєть ся досить значно супроти того, як роздұла їх імена рекляма. Задля сього нова книга проф. Брікнера буде цікава й для Росіян, які не вважаючи на стоси журнальних статей та монографій і підручників усе ще не мають суцільної, однотомової історії своєї літератури, доведеної до останніх днів. Остатня проба в тім роді була зроблена перед 20 роками — також по німецьки, балтійським Німцем Райнгольдом, та якаж бідна, бліда, школярська була ся проба супроти майстерного способу викладу проф. Брікнера!

Правда, і нова праця не без хиб, та вони по часті лежали в пляні виданя. Стара література представлена дуже побіжно, а при тім автор, який при літературі XVIII—XIX в. пильно перестерігає національної основи, отже виключає українську літературу від свого представлення, при давнійших періодах немов забуває про сю розумну засаду, і спокійно робить київську літературу XII—XIV в. початком російської літератури. Не зовсім відповідним, хоч загалом дотепним треба назвати спарованє нашого Івана Вишенського з російським расколовчителем протопопом Аввакумом. Що до самих початків руської цивілізації, то й тут автор стоїть на застарілім становищі тзв. норманізму і тим самим представляє ту староруську літературу та культуру як річ зовсім чужу руському народови, механічно прищеплену до руського пня і переховану тут майже без ніякого збогаченя. Так само що до перших просвітителів Славян, Константина й Методія, автор держить ся свого сторонничого погляду і відмовляє їх діяльності всякої історичної вартости; навпаки, в тім, що стара Русь прийняла богослуженє на церковно-славянській мові, досить близькій до староруської, проф. Брікнер бачить велике нещастє, бо при тім досить було навчити ся сяк-так читати, щоб мати доступ до сьвященничого стану; досить було бути начитаним у невеличкім зрештою засобі церковно-славянських, переважно богослужебних та лі-

тургічних книг, щоб здобути собі назву мудрця, книжника та філософа. Односторонність цих поглядів, зрештою нічим ближше не мотивованих, ясна для кожного, хто хоч троха ближше знайомий з дійсним станом річей; хоч як неприємно стрічати такі осуди в книзі подиктованій звичайно глибоким знанєм предмету та дозрілістю критичного суду, то все таки треба сказати, що на представлене пізнійших віків вони не кидають тіни.

Виключаючи від свого представлення всякі біо- та бібліографічні дрібниці проф. Брікнер дуже часто натомість користується порівняною методою, при чім йому стає в пригоді його велика начитаність у новочасних і старих літературах західноєвропейських народів і та певність та заразом поміркованість естетичного суду, якої ми не раз бажали-б були більше в його історії польської літератури, прим. у представленю Г. Сенкевича.

Для характеристики Брікнерового розуміння російської літератури наведемо тут кіпцевий уступ його праці. Схарактеризувавши сучасне положене російської інтелігенції та її головних представників Горького та Андрєєва, автор пише:

„Так далі не можна жити! Отсе одноголосний поклик, що лунає сьогодні від Петербурґа до Ялти і від Варшави до Тіфліса. Лікарі й адвокати, апікарі та урядники залізниць, робітники і студенти, урядники і вчителі, радні міські та земці, репрезентанти літератури та преси, з одиноким виємком „виходкових письменників“ („ретирадників“) у „Московских Відомостях“, яким підбасовують деякі професори звичайним „бурчанєм“, як мовляв Щедрин, — усе повторяє той сам оклик.

Навіть цілковиті небіжчики будять ся. Духовенство, зовсім обезсилене ще від Петра В., наприкривши собі ролю поліційних органів, не хоче підлягати коменді штабових офіцерів, гузарських генералів та професорів, явних або маскованих атеїстів, матеріалістів, містиків. Його теперішнього „командира“, гідного його попередників, тав. „оберпрокурора“ — титул нічим не гірший від „великого інквізитора“ — змалював Л. Толстой у своїм „Відродженю“ в фігурі Топорова; що правда, се звеличане викусила цензура. Навіть ся заціпеніла церква домагаєть ся самостійности, духовної голови, відновлення патріархату. Розумієть ся, Топоров не хоче ані чути про се!

Якже змінили ся часи! Ще пятьдесят літ тому Добролюбов писав вірші на смерть миколаївських достойників, тішачи ся, як

один за одним падали стовпи невинної системи. Його сини і внуки давно перестали задовольняти ся терпливим ожиданем натурального розкладового процесу, але прискорюють його часто дуже основним і неласкавим способом. Де поділи ся часи, коли молодіж московського університету з окриками підносила Каткова на руках! Сьогодні вже професори моск. університету протестують проти того, щоб університетський герб проституовано, містячи його далі на чолі Катковського дневника (Моск. Вѣдомостей). І коли ще недавно заклиняно уряд, аби набрав довіря до суспільности, то тепер навіть лікарі зібрані для поборюваня холери заявляють, що суспільність утратила всяке довіре до поліції та бюрократії, розуміючи в тих двох словах усе російське правительство.

В епічно непорушній Росії все, здаєть ся, мусить повторятися. Коли читаєш програми, послання та памятні письма з рр. 1855 та 1856, писані Погодіним, славянофілами і т. и., то так і хотілось би передрукувати їх сьогодні без зміни, такі вони немов навмисно прикресні до 1905 року. І поневолі питаєш себе: чи й сьогоднішній рух по часті так само не згубить ся в піску, як рух із 1801 та 1855? Рік 1855 дав одначе значні здобутки, яких не вважаючи на бурчанє „ретирадників“ годі вже було відібрати, і від р. 1905 можемо напевно надіятися хоч і не всього, то многого. Цензура мусить упасти, щоб не говорило ся про пресу та про прилюдну опінію в Росії так, як колись говорило ся про школи в Неапольськїм королівстві, що їх терплять як доми терпимости. Мусить щезнути також адміністраційна самоволя, щоб знов ріжних Амфітеатрових за один фелетон не заслалли Бог зна куди. І так будуть усунені ще ріжні колючі дроти, щоб лишити вольне місце для громадського руху. Поперед усього буде надана свобода думки і сумління, тоб то те, чого перед 100 літами даремно домагав ся Радіщев, а перед пів столітем славянофіли.

Що дійшло нарешті до того, за се треба подякувати й літературі, не вважаючи на те, що її плямили своїми іменами екс-Поляк Булгарин, екс-Англїчанин Катков та екс-Жид Грінгмут, не вважаючи на Руніча, Дм. Толстого та Будиловича, не вважаючи на всіх обскурантів, ренеґатів та зрадників. Вонаж успішно причиняла ся до розбудженя самопізнаня і самопочутя Росіян; сим вичерпуєть ся її довга, важка мандрівка, встелена безлічю жертв. Із зовсім несамостійної, механїчно наслідуваної, тільки для розривки, як „конфекти і лімонада“ призначеної іграшки дотепу вона зробила

ся слугою правди та просвіти, будителькою сумління, вказувала ідеали розвою вже в таку пору, коли всяке думане поза межами офіційного шаблону було остро заборонене. Вона йшла своєю дорогою і показала ся дозрілою для великої задачі, що стояла перед нею; сьогодні її значіне виблискує далеко поза границі Росії. „Довготерпіне“ російського народа увінчало ся здвигненем світової держави. Завзята витревалість і високий полет російського духа витворили літературу світового значіня. Нехай лише вона буде й на далі вірною гуманним та естетичним традиціям своєї славної минувшини. Світ не може вже обходити ся без неї“.

Пишемо ті слова в хвилі, коли вість про остаточний упадок російського автократизму, найтяжшого ворога також російської літератури, радісним подихом колише серцями всеї цивілізованої людськості. І ми певні, що той подих нової свободи буде початком нової, світлішої ери російської літератури.

Ів. Франко.

Хрожіка і бібліографія.

I. З громадського життя.

Перше вольне слово на Україні. Серед страшенної боротьби між поступовими елементами і реакцією, що супроводить остатні хвили конання російського бюрократичного автократизму, залунало нарешті перше свободне українське слово. В ч. 285 „Кієвських откликовъ“ з д. 7. XI появилася стаття д. Єфремова п. з. „Чи буде суд?“ у якій достойно, сильно і горячо запротестовано проти безглузких антижидівських вибриків, якими злочинні, а також безтямні руки осквернили перші свободи на Україні. Нехай же справді чесне і мужеське слово буде щасливою першою ластівкою, що віщує весну нового духового життя на Україні! *І. Ф.*

Свій до свого. Принцип гарний і навіть подіктований самою природою. Та не слід доводити його до ексцесу, до абсурда і робити з нього покривку для сплетень та брехень. Ось прим. у ч. 230 „Руслана“ знаходимо чи редакційну, чи передруковану статейку „Рідний промисл“, і в ній

прилюдно повторену історію, яка від давна не сходить із язиків різних львівських „патріотів-промисловців“, буцім то „Наук. Тов. ім. Шевченка віддало столярські роботи Полякови Пругарови, хочай Русин столяр п. Оприск вносив значно дешевшу оферту“. Тим часом справа ся, нам добре звістна, в дійсности виглядала зовсім инакше. Ходило о уряджене книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка — двох кімнат і виставових вікон. Оферти на сю невеличку роботу внесли Спілка столярська у Львові, до якої належать, скільки знаємо, Поляки й Русини, і Русин п. Оприск. Комітет, що завідував справою книгарні, прийняв оферту Спілки ось із яких причин: 1) вона була нязва, а не значно дорожша від оферти п. Оприска; 2) Спілка не жадала ніякого задатку ані виплати перед відданем роботи, а Русин жадав значного задатку (майже третину ціни) і тижневої виплати дальших сум; 3) Спілка згодила ся заплатити значну конвенціональну кару, коли б роботи не виконала на час, Русин не хотів пристати на се. Для то-

вариства одначе було се дуже важне, бо дорогий льокаль був винаймлений, персонал книгарняний був плачений і кожний день проволоки значно збільшав кошти і без того ризиковного підприємства. Тому комітет був змушений прийняти оферту Спілки, хоч за п. Оприском вставляв ся п. В. Нагірний — власне в імя принципу „свій до свого“ (се одначе не перешкодило п. Нагірному, голові „Зорі“ та одному з директорів „Нар. Торговлі“ допустити до того, що будови дожив „Нар. Торговлі“ в Тернополі й Самборі вів Поляк Масловеткі, а навіть кльозети в домі „Нар. Торговлі“ у Львові вів Поляк чи Чех — див. про се „Діло“ ч. 226). Та в сферах наших „промислових патріотів“ справа п. Оприска була мов камінець кинений у ставок, по яким розходять ся чим раз більші водяні круги. А про те майже рівночасно з сим інцидентом ішла в Наук. Товаристві иньша справа на тім самім тлі. Коли товариство задумало отворити свою переплетню, повстали против него рука в руку з Поляками також переплетники Русини, члени „Зорі“ і також „промислові патріоти“ при оказії. Одного з них, що був членом Наук. тов., виділ мусів виключити з тов. за завзяту агітацію против Тов. ; другий, маючи з тов. рід контракту на переплетничі роботи, не завагав ся виточити товариству процес на зовсім фантастичні претензії, процес, який мав певну тїнь оправданя хіба в тім, що деякі давнійші члени виділу та завідателі товариства з надто великим довірем трактували сього пана. Процес, зрештою без-

надійний для нього, закінчило товариство угодою, в якій не понесло ніякої страти, з вїмком хіба тої, що одному з своїх членів і реформаторів і промислових патріотів заплатило около 800 кор. адвокатського гонорара. Так виглядає принцип „свій до свого“ з відворотного боку, якого не хоче бачити (хоч добре бачить) той бездонний цинїзм, який розпаношив ся тепер у нашій щоденній пресі. Та майтеж панове крихту сорому! Не робіть із патріотичних окликів покривки до покриваня купи гною! Цинїзм певно сам собою ще не злочин і не підпадає під карні параграфи, але він вертять у носі і викликає обуренє.

І. Ф.

Дві рівноправности. Як Росіяни допомагають Полякам добити ся рівноправности в Росії, видно з отсього факту. Студенти варшавського університету не польської народности зібрали ся на вічу і ухвалили покинути варшавський університет, подавши такі мотиви свого поступка: „Мы, студенты и фармацевты варшавскаго университета, подавшие 10 октября коллективное требование о переводѣ насъ въ русскіе, нами выбранные университеты, представляемъ слѣдующій мотивъ нашего требования. Мы всѣ, признавая за каждой народностью право свободного самоопредѣленія и требования національной школы, не считаемъ возможнымъ оставаться дальше въ варшавскомъ университетѣ и такимъ образомъ препятствовать, преобладающему большинству студентовъ, которые поставили требование націонализации высшего учебнаго заведения въ Варшавѣ. Кроме этого мы по-

становили хлопотать о допущеніи въ засѣданія совѣта двухъ делегативъ, нами уполномоченныхъ (одного русскаго и одного еврея), которые бы представили совѣту подробныя выясненія въ дѣлѣ уступленія студентовъ изъ Варшавы". Так само студенты варшавської політехніки, зібравшись на віче в числі 134 душ, „приняли принципіальное рѣшеніе, признающее справедливыми требованія Поляковъ относительно преподаваній на польскомъ языкѣ и постановили выѣхать изъ Варшавы, дабы своимъ присутствіемъ не препятствовать исполненію тѣхъ требованій". Як відносять ся на томість Поляки до заснованя українського університету у Львові, се доволі знана справа, обговорювана і в часописах і в соймі і в парламенті. Майже рівночасно з ухвалою російських студентів у Варшаві поставив у львівськім соймі посол Е. Олесницький внесенє на заснованє української гімназії в Бережанах, та на знесенє закона, що робить залежним засновуванє українських шкіл від ухвали сойму, хоч у цілій Австрії залежить ся справа від міністерства. Про сі внесеня написав ось що „Kurjer Warszawski“, той самий, що похвалив варшавських російських студентів за їх поступок: „З руського клубу вийшли два внесеня. Перше на заснованє руської гімназії в Бережанах. З огляду на се, що торік сойм ухвалив нову гімназію руську в Станіславові, клуб не може навіть думати, аби сойм згодив ся на те внесенє, що має укрити (!) ціль: сотворити нове питанє, острє і болюче, яке давало би руським послам нагоду

до дальшої агітації у нутрі, а на зверх до жалоб на польську „гакату“. Друге внесенє домагаєть ся зміни закона про викладову мову в середніх школах у тім напрямі, щоби викладова мова залежала від процентового числа учеників або націй. Се внесенє змагає до вкороченя автономії сойму, права рішаня про викладову мову в школах. Оба внесеня надто проворі і соймовій більшости не остає ніщо иньше, як лиш відслонити укриті цілі, бо зі злою вірою диспути нема“. Так пишуть і поступають ті, що борють ся „za naszą i waszą wolność“.

В.

Нова москвофільська „драма“. Звісне москвофільське „Общество им. Мих. Качковского“, що побіч Білоуса в Коломиї рікрічно збогачує кількома новими брошурками нашу т. зв. лубочну літературу, видало в останніх днях нове „сочиненіє“ п. з. „Самостійная Украина. Образокъ спеничний въ однімъ дѣйствію. Написалъ Иванъ Гореславичъ. Львсвъ, 1905“. Ст. 48, 8⁰. (Изданія Общ. им. Мих. Качковского ч. 351). Хто знає т. зв. москвофільську „літературу“ в Галичині, бодай останні її публікації, той певно зрозуміє, що кожда поява нового „сочиненія“ творить у москвофільськім „письменстві“ мало що не нову епоху. Тому ніхто не буде на нас сердити ся за те, що подамо хоч кілька заміток про нову „появу“ в москвофільській драматичній „літературі“. Зміст „драми“ такий:

Пяний громадський писар заточуєть ся в громадській канцелярії і раз у раз повтаряє слова „Ой, ненько моя Україно!...“

Приходить сільський учитель (по термінології автора „драми“ — „русько-українській Українець“) і оба починають українську „політику“ (що то за „політика“ — про те пізнійше). Незабаром входить громадський віт („твердий Руськи“) і приносить шапку писаря, яку знайшов у рові при дорозі, що веде в коршми до громадського уряду. На заміти віта, що писар п'яний, кленеться він „на свою неньку Україну“, що нічого не пив, а за ним обстає також учитель. Починається „наукова“ дискусія між п'яним громадським писарем і вітом на тему, чи є на світі Україна і чи вона в Галичині. Коли п'яний писар не може переконати „твердого“ віта, зачинає зі злости співати захриплим голосом пісню „Не пора, не пора, не пора!“ Під звуки ненависної пісні віт виходить із громадської канцелярії, погрозивши перед тим писареві, що як буде дальше пити, то вилетить із села „на Україну“. По його відході писар і учитель продовжують свою українську „політику“, а то як би недопустити в селі до заснованя читальні „Общества им. М. Качковського“, а заложити натомість читальню „Прогресу“. Щоб забрати ся до такої роботи, мусять найперше змобілізувати всіх „русько-українських Українцевъ“ у селі. При обчислюваню на пальцях показало ся, що всіх їх у селі є аж 7 (писар, учитель, жінка писаря, служниця учителя Пазя, син-гімназіяет писаря Федь і два поторичні сільські піяки, парубки Андрух і Гриць). Щоб підбадьорити себе на дусі, деклямує писар „поезію“, яку зложив і пере-

слав йому в листі його син зі школи:

„А теперь намъ бѣды нема,
 Бо за нами Польша сама,
 Троши ѓтъ ней будемъ брати,
 Панѡвъ по рукахъ лизати...
 Счастлива для насъ година —
 Ще не вмерла Украина!“

Та ось приходять п'яні до нестяму згадані висше два парубки Андрух і Гриць. Учитель починає викладати їм історію української літератури, яку п'яниці раз у раз перебивають своїми п'яницькими дотепами (тут автор — простак по простацьки накинув ся устами одного з тих п'яниць на українську письменницю Лесю Українку, і тій лайці на невинну людину присвятив аж одну цілу сцену). До громадської канцелярії приходять віт із Максимом і *viribus unitis* підіймають формальний хрестовий похід проти України, Українців і фонетики... За ними приходять дяк і починає ні сідо ні пало довжезну фільольогічну дискусію, чи має вживати ся слова „пан“ чи „господинъ“ (розумієть ся, „фільольогія“ говорить у користь „господина“). Їхню розмову перебиває якийсь Яків і починає зовсім серіозно доказувати зібраним селянам, що поява на світі Українців і фонетики означає... близький конець світа!... (sic!). Віт, дяк і Яків ухваляють ратувати село від тої небезпеки і засновують читальню на статутах „Общества им. Мих. Качковського“. Під час самого акту заснованя приходять між громадою і групою „русько-українських Українцевъ“ до суперечки і селяни в кінці викидають їх за двері. Аби пімстити ся за таку обиду „цілої України“,

громадський писар заявляє перед цілою громадою, що він, як „русько-українській Українець“ зриває в донькою віта, в якою мав незабаром одружити ся. Коли селяни вже викинули „Україну“ за двері, починають співати побідну пісню „Миръ вамъ брата“; та в тій хвилі зачули під вікном голоси „Не пора!“ і до громадської канцелярії влетів град каменя. Селяни вибігають із хати, б'ють „Україну“ і вертають потім „побідно“ до гром. канцелярії. „Драма“ кінчить ся таким висновком :

Яків: Я кажу, що то не жарти. Ісусь Христось предсказаль, що сынъ противъ отця повстане, братъ противъ брата.

Віт: Дивѣтъ же люди, якая то украинская наука!

Такими наивно-глупими елюкубраціями тупої москвофільської голови „просьвічує“ „Общество им. Мих. Качковского“ своїх членів, такі дурниці читає що найменше 8.000 селян, які в членами того шахрайського товариства! А треба зазначити, що Виділ „Общества“ зложений з людей, що покінчили університетські студії, в докторів прав, священників і емеритованих гімназійних учителів. Тільки одно дивно: яким чолом можуть наші москвофіли устами дра В. Дудикевича висловляти в „Галичанин-і“ бажане до Виділу „Общества“, аби своїми нужденними виданнями йшов „просьвічати“ закордонних українських селян?...

Кр.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка виходять у Львові що два місяці під ре-

дакцією Михайла Грушевського. Рік XIV. Кн. V. Т. LXVII. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8^о. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Матеріали до історії української літературної мови, подав Володимир Перетц (3 факсімільні рукописи). Ст. 1—32. — 2) Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Русі, тепер і давнійше, подав С. Томашівський. I. Ст. 1—18. — 3) Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности, розбір мотивів зв'язаних з його іменем, написав Зенон Кузеля, I—V (далі буде). Ст. 1—62. — 4) Miscellanea: а) Де був Демян тисяцьким (причинок до історії урядів в Галичині першої полов. XIII в.), под. І. Крип'якевич; б) Апокріф про Сивілю, под. Я. Гординський; в) До галицько-угорських відносин 1878—9 р., под. Т. Ревакович. Ст. 1—8. — 5) Наукова хроніка: а) Дневник Велевіцького як жерело до української історії, Ф. Срібного; б) Угорське шкільництво і Русини, С. Томашівського. Ст. 1—13. — 6) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—68.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Другий квартал: май-серпень. Вип. III. Ч. 23. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 18, 8^о. Ціна 30 сот.

Іван Кревецький. Корифеї російської критики і українське письменство. I. В. Г. Белінський. (Відбитка з Літ. Наук. Вістника). У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8^о. Ціна 50 сот.

Орест Авдикович. Моя популярність та інші оповідання. (Літературно-Наукова Бібліотека. Серія I. Ч. 91). Львів, 1905. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 176, 8°. Ціна 2·60 кор. Зміст: 1) Моя популярність. Ст. 3—8. — 2) Галя. Ст. 9—36. — 3) Біциклістка. Ст. 37—51. — 4) Марійка. Ст. 52—75. — 5) Отсей шматок дороги. Ст. 76—89. — 6) На рибі. Ст. 90—101. — 7) Парасоль до направи. Ст. 102—113. — 8) Відлюдок. Ст. 114—125. — 9) По дорозі. Ст. 126—133. — 10) Така... дурна справа. Ст. 134—139. — 11) Чудесна сосна. Ст. 140—162. — 12) Морфіна. Ст. 163—172. — Д. Авдикович не новик уже в нашій літературі, хоч довгий час мовчав чомусь. Ся мовчанка не вийшла одначе йому на зло: оповідання, зібрані в отсій книжці, вказують, що він має белетристичний талант та що той талант починає дозрівати, заокруглювати ся, кондензувати ся. Легкий гумор, делікатна сатира, деяка алегоричність, отсе ціхи найновійшої його збірки. При тім стиль його простий і ясний, мова чиста, малюнки типів живі й реальні. Через усе те збірку належить зачислити до добрих набуток нашої літератури. *В.*

Л. Толстой. Севастопольські оповідання. Переклав Володимир Герасимович. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. II. Ч. 112—113). Львів, 1905. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 204, 16°. Ціна 1·20 кор. — Белетристичні твори Л. Толстого знайшли вже давно признане куль-

турного світа, тому й поперекладані на різні європейські мови. „Видавнича Спілка“ стараєть ся помалу познайомити з ними й нашу публіку, а видавши отсю книжечку, мала на увазі не тільки літературну вартість твору, але й інтерес нашої публіки до воєнних подій, викликаних російсько-япанською війною. В отсій книжечці змальовані сцени з облоги Севастополя в часі російсько-французької війни. Її прочитає кождий з інтересом, а особливо ті, що служили при війську. Через те ся книжечка надаєть ся особливо для „Січій“, подібно як „Оповідання“ Гаршина, та „Записки“ Крутя. *В.*

А. Кримський. Андрій Лаговський. Повість. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII+252, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) До читачів. Ст. V—VII. — 2) Не порозуміють ся. (Із життя істериків). Ст. 1—48. — 3) Туапсе. Ст. 49—252. — Відомий орієнталіст, проф. А. Кримський у Москві, побіч своїх фахових занять присвячує не мало часу й нашій белетристиці і то в не малим успіхом. Хто читав збірку його віршів, видану „Видавничою Спілкою“ п. н. „Пальмове гилля“, на того мусіла вона зробити сильне й нестерте вражіння, той мусів пізнати, що автор — справді поет, а не простий римотворець. Тепер видав проф. А. Кримський більшу повість під повншим титулом. Повість перенята горячою моральною проповіддю, але надаєть ся лише старшим до читання. Висилає її Видавнича Спілка за спеціальними замовленнями. *В.*

Тарась Шевченко. Думки та писни кобзаря. (Видавництво

„Викъ“. Ч. 49). У Києви, 1905. Коштомъ книгари „Кіев. Старины“. Зъ друкарни Н. А. Гирича. Ст. 114, мал. 8°.

Багаття. Український альманахъ. Упорядкувавъ Ив. Лыпа. Выданья О. Л. С. Одесса, 1905. Друкарня Штаба Одесскаго военного Округа. Ст. 265+III, вел. 8°. Ціна 1·20 руб. — Літературна діяльність наших письменників у Росії концентруєть ся від якогось часу в альманахах, що появляють ся неперіодично в різних містах України. Не вважаючи на те можна добачити в нашій літературі деякий застій, який одначе легко пояснити. Більш відомі письменники мовчать або пишуть дуже мало; молодші не вибивають ся чомусь на верх. Треба припускати, що се тишина перед бурею, яка загуде в нашій літературі, коли російські Українці дістануть вільну пресу. Альманах д. Липи, се одинока важнійша поява у тим ватишу. В ньому взяли участь 31 письменники, між ними лиш 6 незвісних імен: Максименкова, Воронківський, Ткаченко, Р. Гординський, Л. Грот, О. Олесь; 25 імен належить уже більше або менше звісним письменникам, як: Маковей, Мирний, Чернявський, Яновська, Франко, Мод. Левицький, Г. Коваленко, Кобилянська, Дніпрова Чайка, Наталка Полтавка, Грінченко, Над. Кибальчич, Вороний, Ленкий, Карманський, С. Павленко, Луцький, С. Волох, О. Плющ, Лозинський, Хоткевич, Мар. Колцуняк, Од. Романова, С. Пятка і Е. Мандичевський. Твори, як у кождім альманаху, не однакової вартости, але багато гарних. Через те альманах д. Липи треба вважати плюсом для нашої літератури. **В.**

Перша ластівка. Альманахъ молодыхъ украинськихъ письменниківъ. Упорядкувавъ Мыкола Чернявський. У Херсоні, 1905. Друкарня наслід. О. Д. Ходушиной. Ст. 290+VI, вел. 8°. Ціна 1·20 руб. — Отсей альманах цілком відмінний від попереднього; на нього зложило ся 35 авторів, але в того лиш 5 друкували вже дещо: М. Чернявський, В. Пачовський, П. Карманський, В. Бирчак, О. Луцький; 30 авторів стрічаємо перший раз у літературі, не диво отже, що між ними майже самі псевдоніми. Ось вони: П. Перекидько, Д. Чернявський, Ю. Буда, І. Тарасенко, М. Кольчаненко, А. Згода, Т. Романченко, Л. Волошка, В. Корнієнко (малляръ, що помер сього року), Н. Зябло, М. Домонтович, Г. Чубрій, В. Р—ко, В. Тюрина, П. Темяно, М. Розумлянський, Ф. Степовик, В. Васильський, М. Одинокий, Я. Самотній, О. Дафне-Гедеренко, Л. Ковачка, С. Черкасенко, А. Алорлев, М. Семенів, Е. Чоканська, І. Рекун, П. Капельгородський, З. Ткаченко і М. Стрічка. Очевидно, що сей альманах не може дорівняти попередньому літературною вартістю творів, але видно і в ньому не мало проблесків талану. Липшої книжки з перших літературних проб не можна зложити і з тої точки погляду належить його оцінювати. **В.**

Богдан Барвіньский. Жигмонт Кейстутович, великий князь литовско-русский (1432 — 1440). Исторична монографія. Жовква, 1905. Накладом автора. Печатня ОО. Василян. Ст. 170, 8°.

Огляд українсько-рускої народної поезії. Написав Філярет

Колесса. (Видавництво товариства „Просвіта“. Ч. 302 — 303). У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 188, мал. 8°. Ціна 1 кор.

Чого нам треба? Написав Л. Яворенко. (Видання української радикальної партії. Ч. 8). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 46, 16°.

Про державний лад у всяких народів. Переказав М. Доленко. (Видання української радикальної партії. Ч. 9). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 16°.

С. Дікштайн. Хто з чого живе? Переклав з польської мови М. Доленко. (Видання української радикальної партії. Ч. 12). Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 44, 16°.

Як зазнавали народ на війні. Написав В. Коновченко. (Видання української радикальної партії. Ч. 13). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 40, 16°.

Як визволитися з бідности робочим людям? Написав С. Ярошенко. (Видання української радикальної партії. Ч. 14). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 52, 16°.

Як царь людей дурить. (Про „Государственную Думу“). Написав С. Ярошенко. (Видання української радикальної партії. Ч. 15). Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 32, 16°. — Недавно доводилось нам читати в польських часописах докори, звернені на адресу російських Українців, що вони нічого не роблять, не беруть участі в політичних рухах, що вони лиш етнографічна маса і тому не можуть мати ніякої претенсії на рівноправність і

т. д. Правда, коли зміряємо політичний рух український пропорцією його до числа української людности, то він не буде великий, але аби його зовсім не було, се також — сказавши чесно — пересада. Вже отсі видання, що їх нотуємо в сій книжці, які належать аж до чотирьох політичних партій (радикальна, революційна, соціалістична, народня), свідчать про щось иньше. Колиж візьмемо на увагу, що для переводжування яких будь організацій треба конечно преси, а російські Українці не могли її мати наслідком указу, не прикладуваного до ніяких иньших народів, та що багато родовитих Українців працює під загально-російським стягом (чого ми очевидно не хвалимо), то вислід теперішнього руху не такий незначний, як се здавало ся польським днявникарям. Про живість української національної ідеї переконають ся найліпше вони тепер, як по заведеню конституції повстане українська преса. При її помочи швидко буде досягнене те, чого не можна було добити ся без неї.

З формального боку завважимо одну правописну недокладність в отсих виданнях, яку треба буде усунути; автори брошуток пишуть: таксамо, вгору, додому, сходитися і т. д., злучуючи з собою два такі вирази, які повинні стояти окремо. Особливо лучене дієслова з заімеником „ся“ разить дуже: чому в таким разі не писати й так: любитисебе, робитисобі і т. д. Лучене „ся“ з дієсловом в чисто російська спеціальність, якої нема що нам наслідувати; у всіх иньших славянських мовах пишеть ся сей заіменик окремо, так само писано його

в старих класичних мовах, грецькій та латинській, і в сучасних культурних західноєвропейських мовах: італійській, німецькій і пн. Чому ж нам наслідувати російський спосіб писання, до того фільольогічно нічим не оправданий? *В.*

В. А. Поссе. Національна автономія та всесвітня федерація. Переклад з російської мови. З передмовою В. М. (Видання редакції „Самостійна Україна“. У. Н. П.). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 42, 8°.

С. Михайлович. Про подати. Видання Української Соціально-Демократичної Спільки. Додаток до Листка Правди. (Соціально-Демократична Робітничая Партія Росії). Львів, 1905. З друкарни Народової Манецьких. Ст. 16, 16°.

Хто такі соціально-демократи? Чого хоче соціально-демократична робітничая партія Росії для селян? (Листок Правди. Видання Української С. Д. Спільки). Львів, 1905. З друкарни Народової Манецьких. Ст. 32, 16°.

Страйк і бойкот. (Видання Української Соціально-Демократичної Спільки). Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 32, 16°.

Про державний лад. Написав Іван Гилька. (Видання Української Соціально-Демократичної Спільки С. Д. Р. П. Р.). Додаток до 2 ч. „Правди“. Накладом „Правди“. Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 30, 16°.

С. Дікштейн. Хто з чого живе? Накладом Революційної Української Партії. Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 46, 16°.

В. Деде. Щастє. Оповіданє. (Відбитка зі „Селянина“). Накла-

дом Революційної Української Партії. Львів, 1905. З друкарні Народової Манецьких. Ст. 15, 8°.

Про холеру и якъ видъ неи стерегтыся. Написавъ Я. Жарко. (Видання Комитета Екатеринод. Отдѣла Кубан. Попечит. о народ. трезв. Ч. 1) Катеринодаръ, 1905. Зъ друкарни М. Бойко и К.

Холера. Написавъ по книжкахъ дохторивъ Сычугова та Геллерта Дмитро Ивановычъ Эварницькій. Екатеринославъ, 1905. Тип. губ. Земства. — У страха великі очи — каже наша приповідка, не диво отже, що коли почала загрожувати Росії така страшна пошесть, як холера, указ із 1876 р., що забороняє науково-популярні брошурки, мусів піти в непамять і цензура дозволила видати аж дві брошури на тему оборони перед холерою. Маймо надію, що иньша пошесть, яка навістила тепер цілу Росію, погребав раз на все той закон, якого пова межами Росії не бувало ще в цілім сьвітї. *В.*

Українське весилля. Зъ голосами. Записавъ Ів. Демченко. Одесса, 1905. Типографія Е. И. Фесенко. Ст. 124, 8°. — Отся збірка має значіне і для етнографів і для музиків і для істориків культури. Тексти пісень і мьелодії до них зібрані в однім селі, Монастирищі (Київ. губ.). Побіч них подані й коротенькі описи обрядів та кілька ілюстрацій до них. Весіле належить іще до „давних“, бо требає пять день. Варто-б і у нас зібрати та видати таку збірку. *В.*

Винокъ. Чытанка. Зъ 120 малюнками. Уложывъ О. Билоусенко. (Благотворительное Общество

изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 31). С. Петербургъ, 1905. Ст. 192, 8°. Ціна 35 коп. — Довгі, довгі літа не дозволяв російський уряд ніяких брошурок для дітей. Аж коли повів иньший вітер за Святиполка-Мірського, пропущено отсю книжечку. Вона призначена для малих дітей, до 10 літ; увесь матеріал, зібраний у ній, дуже гарний і цікавий для дитвори, а вартість її збільшують іще малюнки.

В.

С. Е. Зиневичъ. За батькови грихы. Драма въ IV діяхъ зъ прологомъ. Каменецъ-Подольскъ, 1905. Типографія С. П. Киржацкаго. Ст. 68, вел. 8°. Ціна 75 коп.

М. Білецька. Де правда? Львів, 1905. Накладом авторки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 8°. Ціна 10 сот. — Отся брошурка відсуває рубчик заслони зпоза господарки товариства, яке має безперечно дуже гарні та симпатичні завдачі й цілі, але якого заряд спочиває від довшого часу в руках більшости людей, що не тільки не доросли до проводу таким товариством, але навіть не розуміють його завдач або мало інтересують ся ними. Товариство існує коло 20 літ, але його заряд не вслів навіть за такий час зорганізувати народніх учителів — такого важного для себе елементу — і вони мусіли засновувати окрему організацію, бо зрозуміли, що в Тов. Педагогічній не будуть представляти сили й значія, хоч би належали до нього ще й дальших 20 літ! Орган товариства „Учитель“ був редагований цілий ряд літ так лихо, що ніхто не хо-

тів його читати і він числив ледви кількадесять передплатників. Недавно „реформовано“ його буцім то, бо замість одного редактора став його видавати редакційний комітет. Та ся реформа не вплинула майже на зміст, хоча товариство платило по 50 кор. гонорару від аркуша. І саме в тім часі появили ся в „Учителю“ „глибоко учені праці“ дд. І. Верхратського і С. Рудницького та „високополітичні“ статі иньших авторів, що підписуючи їх своїм іменем хвалять опіку Ради шкільної краювої над нашими школами, а пускаючи їх безіменно або псевдонімно, стають у сильній опозиції до неї. Загально відчуваєть ся в нас брак видань, призначених до лектури шкільної молодіжи, особливо молодшої. Чиєю задачею було постарати ся про неї, як не заряду Товариства Педагогічного? Давнійше роблено щось у тім напрямі, але від довшого часу не появила ся ані одна брошурка. Шкільні підручники для наших шкіл майже без виїмки стоять низше всякої критики. Хто повинен заняти ся тим, аби їх змінено, аби уложено иньші, відповіднійші, як не фахове Товариство Педагогічне? А одначе про його діяльність у тім напрямі ніхто не чував нічого. Нарікають у нас на велику народню темноту, вказуючи, що маємо 70% анальфabetів. Хто повинен узяти ся за викоріненє анальфabetизму, як не фахове Педагогічне Товариство, яке могло би мати до помочи і учителів і духовних і пресу? А чи багато воно зробило для сього? Хто повинен розвинути як найширшу агітацію за закладанєм ріжних

приватних шкіл, сільських і міських, народніх і середніх, як не Товариство Педагогічне? А воно заснувало дві школи у Львові і на тім кінець, а до порушеної останніми часами справи заклада-ня приватних шкіл поставило ся воно більше ніж байдужно. За всі ті справий за иньші ще можна взяти ся і річ певна, що вони найшли би підпору у публіки, але для того треба розумних, енергічних людей, що викрешуть огонь із найпоганійшого кременя, а не таких, що дальше свого носа не бачать, що придирають ся до всяких дрібниць і зражують до товариства людей, які могли би посвятити йому і знанє і час. За те деякі панове від Товариства Педагогічного „реформували би“ дуже радо иньші товариства, які не потребують тої реформи. *Medice, cura te ipsum!* **В.**

Віймки з народної літератури українсько-руської XIX віку. Для висших клас середних шкіл уложив Олександр Барвінський. Часть I. Четверте поправне виданє. У Львові, 1905. Накладом краєвого фонду. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Ст. LXXI+326+1, 8°. Ціна 3 кор.

Руска Читанка для шкіл виділових. Львів, 1904 (!). Накладом ц. к. Видавництва книжок шкільних. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Ст. 423+1, 8°. Ціна опр. прим. 1'60 кор.

Школа Народна. Часть V. У Львові, 1905. Накладом ц. к. Видавництва книжок шкільних. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Ст. 2+515, 8°. Ціна опр. кн. 1'40 кор.

Читанка для середних шкіл з польським язиком викладовим. Курс низший. Уложив Богдан Лепкий. *Wypisy dla szkół średnich z polskim językiem wykładowym.* Kurs niższy. Ułożył Bohdan Łepki. У Львові, 1904 (!). Накладом фонду краєвого. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. V+1+114, 8°. Ціна 1'20 кор

Е. Фідерер. Хрестоматія з творів Ксенофонта. Для рускої молодіжи приладив Евстахій Макарушка, ц. к. професор II. гімназії в Коломиї. З картою. У Львові, 1903 (!). Накладом краєвого фонду. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. VII+114+86+1, 8°. Ціна опр. пр. 2'40 кор.

Коротка історія біблійна старого і нового завіта для народних шкіл. Після підручника о. А. Тороньского уложив о. Йоан (sic!) Рудович. У Львові, 1904 (!). Накладом ц. к. Видавництва руских книжок шкільних. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Ст. 4+104, 8°. Ціна опр. пр. 0'60 кор.

Початки науки німецького язика для III. класи народних шкіл. Друге виданє. Львів, 1905. Накладом ц. к. видавництва руских книжок шкільних. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. 99, 8°. Ціна 0'60 кор.

Малий катехизм християнсько-католицкої релігії одобрений цілим Преосв. австрійским Епископатою дня 9 цвітня 1894. З німецького на руске перевів і для руско-католицкого обряду приладив Алексій Тороньский. У Львові, 1904 (!). Накладом ц. к. Видавництва руских книжок шкіль-

них. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. 96, 8°. Ціна прим. брош. 0.20 кор.

Рахунки для шкіл народних. Часть III. У Львові, 1905. Накладом ц. к. Видавництва руских книжок шкільних. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. 72, 8°. Ціна прим. брош. 0.20 кор.

З початком нинішнього шкільного року подали деякі наші часописи „відрадно“ вістку, що в українських гімназіях стало „відразу“ ні більше ні менше тільки 20 шкільних підручників великою бібліографічною рідкістю. Як ведеться наука в таких варварських обставинах, про те могли би багато цікавого сказати дотичні інтересовані особи, як із учительських кругів, так із кругів гімназіальної молодіжи. Чия тут вина, не беремося рішати, а тільки констатуємо голий факт, як також і те, що галицький Соїм ухвалює рік-річно на видаванє українських шкільних підручників суму 12.000 корон! Де ті гроші дівають ся, що робить із ними галицька Кравва Шкільна Рада, се тайна т. зв. Видавничої Комісії. Таж коли не знайдець ся між українськими педагогами людина, що була би здібною написати новий шкільний підручник, то є обовязком найвисшої шкільної управи приступити без проволочки до нового виданя давнійшого вичерпаного підручника, а ніяк не допустити до таких аномальностей, які зайшли сього року. Між ново виданими шкільними підручниками, яких реєстр подано висше, подибуємо всього на всього 2 книжки, яких уживаєть ся в укра-

їнських гімназіях (Виїмки — Барвінського і Ксенофонт — Фідерера-Макарушки); значить, 18 підручників бракує далше, між ними такі, як Граматика української мови для висших кляс, Староруська Хрестомія, Руська Читанка для першої кл. (!) й ин., не згадуючи вже про підручники для клясичної греко-римської літератури. Зрештою і видані недавно в великій часті не відповідають своїй задачі (пр. звісна Всесвітня Історія (т. I—III) в перекладі д. О. Барвінського), а тим самим не приносять майже ніякої практичної користи.

Не можна не згадати також про той „черепаший“ поспіх, із яким Рада Шкільна Кравва пускає в сьвіт українські шкільні підручники. Вкажемо тільки на „Хрестоматію з творів Ксенофонта“, яка, як видко з заголовної картки, зачала друкувати ся ще в 1903 р., а вийшла в сьвіт аж під кінець 1905! Те саме з иншими підручниками, на яких подано рік 1904. Чи шан. галицькі шкільні „власти“ потребуєть так довгого часу на те, щоб переглянути кілька задрукованих аркушів і віддати їх назад у друкарню? Чи може друкарня не віддає робіт на свій час? Те друге, здаєть ся нам, не входить у причини того славного галицького „поспіху“. Ми цікаві знати тільки одно: чи подібні річи діють ся також із польськими шкільними підручниками, яких видаванєм займаєть ся польський „Інститут ім. Оссолінських“? Здаєть ся, також ні! Воно й неможливе; бо коли би згадана інституція завела у себе таку господарку, ми певно не знайшли би більше на поль-

ських шкільних підручниках її видавничої марки п. з. „Nakladem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich“. Але галицькій краєвій шкільній Раді таке вільно, вона-ж відповідає за недбальство перед... собою. Всі заходи Наукового Товариства ім. Шевченка коло того, щоб дістати в свої руки наклад українських шкільних підручників, а з тим і відповідальність за точне видаване книжок, не принесли успіху і нині стоїмо перед фактом, який можливий хіба тільки у нас у Галичині.

Кр.

Житє Ісуса Христа. Після Юрія Л. Віда. Скрентон, Па., 1905. Накладом „Рускої Книгарні“. З друкарні „Свободи“. Ст. 288, 8°. З 74 ілюстраціями. Ціна 1·50 дол.

Л. К. Правила гомілетики. Жовква, 1905. Печатня ОО. Василян. Ст. 80, 16°. Друковано як манускрипт.

Християнський Календар Місіонаря на рік 1906. Зладив о. Лазар Березовський, ЧСВВ. Жовква, 1905. Накладом Видавництва Чина сьв. Василя В. Печатня ОО. Василян. Ст. 160, 8°. Ціна 50 сот.

Д. Січинський. Пісні на один голос в супроводі фортепяна. 1. Стоїть гора високая... (Торбан. Ч. 5). Львів, 1905. Українська накладня. Inst. lit. de F. M. Geidel, Leipzig. Ст. 4, 4°. Ціна 70 сот. — „Українська накладня“ випускає вже п'ятий музичний твір, хоч не давно заснована. Звертаємо увагу її й інших видавців музикалій, що друкарня Наук. Тов. ім. Шевченка має також потне письмо і може виконувати всі роботи з того обсягу. *В.*

Переклади з українських творів.

В 38 ч. „Южнихъ Записокъ“ надруковано в перекладі один віршик І. Білоусова (Мои пѣсни и думки) і один І. Франка (Коль услышишь порой подъ окошкомъ въ ночи) (ст. 37—38).

В 41 ч. „Южныхъ Записокъ“ надруковано у перекладі п. н. „Заповѣдь Т. Г. Шевченка. Стих. Ив. Бѣлоусова“ (ст. 7).

Vasyl Stefanyk. Povídky. Za souhlasu spisovatelova z maloruštiny přeložil Karel V. Rupaček. Praha, 1905. Knihtiskárna Ladislava Grunda na Král. Vinohraděch. Ст. 112, 8°. Ціна 1·50 кор. Зміст: 1) Modrá knižečka. Ст. 5—7. — 2) Ze vsi odvedli. Ст. 8—10. — 3) Zatracen. Ст. 11—14. 4) Lešova rodina. Ст. 15—18. — 5) Kastruša. Ст. 19—24. — 6) Sama, samotinká. Ст. 25—27. — 7) Podzim. Ст. 28—31. — 8) Neštěsti. Ст. 32—34. — 9) Novina. Ст. 35—37. — 10) Kamenný kříž. Ст. 38—50. — 11) List. Ст. 51—54. — 12) Děti. Ст. 55—56. — 13) Večerní hodina. Ст. 57—60. — 14) Cesta. Ст. 61—63. — 15) Žhář. Ст. 64—79. — 16) Zloděj. Ст. 80—88. — 17) Klepnové listi. Ст. 89—98. — 18) Skon. Ст. 99—101. — 19) Mé slovo. Ст. 102—104. — 20) Soud. Ст. 105—112.

В берненськїм журналї „Hlas“ помістив л. А. Куделька під псевдонїмом О. І. Vetti і Ko—nito отсі переклади з українських письменників: Ів. Франка, Яць Зелепуга, Добрий заробок (1904 р.); С. Ковалева, Дрогобицький Зайда, Безконечний швіндель, Ройтів Шиб; Старицького, Закля-

тий скарб; Бордуляка, Самітна нивка (1904 р.), Іван Бразилієць, Мати, Дід Макар.

В „Narodni Politika“ (1904) помістив той самий перекладчик оповідане Бордуляка п. з. Для хорого Федя, а в „Сєchie“ (1904) опов. Дядько Федюсь. В.

Праці Українців у чужих мовах.

Проф. Мих. Грушевській. Къ польско-українскимъ отношеніямъ Галиціи. I—IV, Київъ, 1905, ст. 112. Се осібно видане статей, друкованих у Київ. Откликах. Заголовки їх такі: Польско-українскія отношенія Галиціи. Университетскій вопросъ. Средняя школа. Отношенія польскаго сеймового правительства къ Русинамъ въ цифрахъ. Общія замѣчанія о польско-українскихъ отношеніяхъ.

Ті-ж статі передруковані в час. Київ. Старина кн. VII—VIII.

Ze studyów nad literaturą polemiczną przez dra Cyryla Studzińskiego. W Krakowie, 1905. Nakładem Akademii Umiejętności. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ст. 30, вел. 8°. В.

Україніца в чужих виданях.

В 187 ч. „Сынъ Отечества“ надрукована статя проф. М. Грушевського п. т. „Невѣроятно“, про ухилене знесеня указа 1876 р.

В 254 ч. „Київ. Откликівъ“ надруковане пяте „Письмо изъ Галиціи“ W. і „Открытое письмо въ Украину“ Марії Левицької в справі складок на голодних.

В 235 ч. „Київ. Откликівъ“ надрукована статя п. п. „XIII археологическій съѣздъ“, де говорить ся про українську демонстрацію на з'їзді.

В 255 ч. „Київ. Откликівъ“ надруковано кілька заміток п. н.

„Галиція“ про галицько-українські справи.

В 257 ч. „Київ. Откликівъ“ надрукована статя д. І. Стешенка п. н. „Объ украинской национальной школѣ“.

В 259 ч. „Київ. Откликівъ“ надрукована вступна статя про незнесенє указу з 1876 р. Там надрукована також „Петиція земскихъ учителей“ роменського пов. (Полт. губ.), в якій вони просять між иньшим: а) Просимъ ходатайства о предоставленіи права вести занятія въ школахъ на мѣстномъ народномъ языкѣ (малорусскомъ). б) Разрѣшить также вести публичныя народныя чтенія на малорусскомъ языкѣ по всѣмъ брошюрамъ, дозволеннымъ общей цензурой. В тім самім числі надруковані також рецензійки на І. Тобилевича: „Драмы и комедии“ т. V, та на виданне „Вика“ „Оповидання“ В. Стефаніка.

В 260 ч. тойж газети надрукована статя М. Сл(авинського) п. т. „Юго-западный край и государственная дума“ та „Галицкія історіи“, переводъ И. С—ко.

В 261 ч. передрукована в скороченю статя проф. М. Грушевського з „Сына Отечества“ про незнесенє указу з 1876 р.

В 280 ч. „Київ. Откликівъ“ надрукована статя д. І. Стешенка п. н. „Холмская украинна и мѣры къ ея сохраненію“.

В 233 ч. „Полтавщизны“ надрукована статя д. Д. Дорошенка п. н. „Українско-польскія отношенія въ Галиціи“, написана на підставі статі проф. М. Грушевського, друкованої в „Київ. Откликахъ“ та в „Київ. Старинѣ“.

В 9055 ч. „Биржевыхъ Вѣдомостей“ надрукована в рубриці

„Студенческія дѣла“ статья п. н. „Украинскій митингъ“, в якій говорить ся про перше публичне віче Українців у Росії.

В органі російських лібералів, що виходить два рази на місяць у Парижі п. н. „Освобожденіе“ надрукована перший раз статья в 77 ч. (ст. 467—470) про українську справу п. н. „Русскія оппозиціонныя партіи и украинцы“, підписана псевдонімом „Украинець“, в якій автор полемізує з передовою статьею „Rut. Revue“ (1905, ч. 13). Дещо в тій статі справедливе, приміром, що Українці головно винні, коли в російських часописах мало говорить ся про українську справу, бо-ж вони, а не хто иньший, повинні писати про ту справу. Та нам із другого боку відомо докладно, що редакції помішували нерадо присилані статі, обक्रювали їх, а навіть відкидали зовсім. А хто тоді винен? Дивний також погляд автора на переяславський договір; він у нього не має значіння і автор думає, що Українці не повинні на нього покликати ся. Але рівночасно признає право Полякам, Фінляндцям і Кавказцям покликувати ся на подібні акти і навіть не сумніваєть ся, що ті народи повинні мати свою автономію на підставі історичних прав. Чи-ж се рівність?

В 33 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статья І. Степенка: „Историческіе промахи и украинскій языкъ“ (ст. 25—29) — про потребу української народньої школи.

В 34 ч. „Юж. Зап.“ надрукована кореспонденція з Александрії (Херсон. губ.) про побут і

вистави трупи Колишка-Квітки (ст. 42—43).

В ч. 37 „Юж. Записокъ“ надрукована статья п. н. „Печальное недоразумѣніе. Изъ записокъ народнаго учителя, Георгія Федорова“ (ст. 50—51), в якій доказуєть ся конечність заведеня української мови в народніх школах України.

В 37 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статья д. Стояна п. н. „Недоразумѣніе или горькая истина?“ (ст. 24—27) де полана у перекладі статья зі „Самостійної України“ про інцидент на з'їзді журналістів у Москві заступника „Кіев. Старини“ з Фальборком, Мілюковом і Короленком, які виступали ворожо проти Українців і української справи. Редакція зазначила в увазі, що вона не вірить, аби згаданий інцидент був правдивий. По поводу сього появило ся в 38 ч. „Юж. Зап.“ „Письмо въ редакцію“ (ст. 58—59), підписане кількома Українцями, в якім припускаєть ся, що інцидент не був неможливий, бо відома річ, що Росія не грішила ніколи знанєм України. В ч. 39 надруковані „Письма въ редакцію“ д. В. Короленка та д. Е. Чикаленка, з яких виходить, що „Сам. Україна“ робить ряд помилок, але подібні розмови, як вона оповідає, на з'їзді були дійсно, хоч не в такій обстанові, і не ті саме люде їх вели.

В ч. 40 тогож журналу надрукована статья п. н. „Одинъ изъ открытыхъ вопросовъ, А. Ирпенскаго“ (ст. 1—3), в якій говорить ся про незнесенє указу з 1876 р., хоч усі інституції запитувані про його шкідливість потвердили її.

Краківський „Świat Słowiański“ надрукував у ч. 9 статтю „O szkołę ukraińską, ks. M. M.“ (ст. 168—180), а в ч. 10 статтю О. Барвінського: „Z dziejów moskalofilstwa w Galicyi“ (ст. 285—292), яка містить уваги про „Кореспонденцію Як. Головацького“, видану недавно др. К. Студинським і статтю Б. Лепкого „Więć ukraiński w Petersburgu“ (ст. 293—295).

В 10 ч. надрукована також рецензія д. Ф. К. на брошулку: „Dr. C. Trylowski, Nacyonalny ruch Rusinów a Sicze“ (ст. 327—329), а крім того оба числа подають огляд нашої преси в Галичині і хроніку з нашого життя.

В 19 ч. віденської часописи „Allgemeines Literaturblatt“ (ст. 579) надрукована коротка замітка дра Р. Ф. Кайндля про „Записки Наук. Товар. ім. Шевченка“ за 1904 р.

В.

Нові часописи. Від вересня с. р. почав виходити у Львові новий місячник п. в. „Молода Україна, призначений для української шкільної молодіжи в Австрії. Така часопись може бути дуже корисна, але лиш тоді, коли займеться заціплюванем ідейности серед молодіжи та ширенем самообразованя. Загальна апатія, цілковита бездейність, та повна ігноранція на всі боки, отсе прикмети нинішньої молодіжи молодшої і старшої, учеників і студентів університету. Бубнене лекцій, осягнене свідощтв, а опісля „посади“, се одинока її мета. Поза тим ніщо її не обходить. Книжки видають ся, але вона їх не читає; робота на кождім полі горить, але вона до неї не рветь ся. Одиноким знаком, що в нас є

ще університетська молодіж, були в цілім 1905 р. тільки... танці, за які студенти збирали в щоденній пресі гучні признаня в роді отсих: „А хоч наші соколи не спали вже дві ночі і зробили таку далеку туру возами, то на них не знати було втоми: гуляли до білого дня“ і т. д. Правда, танці не для кого, як для молодих, але добачувати в них альфу й омегу цілїй життя, се також не аби яке ризико. Ні в літературі, ні в науці, ні в просвітній, суспільній, політичній роботі — ніде не видати молодіжи. Се дуже сумний гороскоп для нашої будуччини і йому як найскорше треба зарадити. Видно, що молодіж піддала ся під цілковитий вплив „Руслана“, який від свого заложеня вірно накликавав її „учити ся“, а не мішати ся до ніякої політики, при чім „політикою“ називав ся кождий рух, хочби й найневиннійший, поза офіціальною школою. Тепер бачимо наслідки тої „науки“ і чим дальше, тим будуть вони страшнійші, бо хто за молоду відвикне брати участь у всіх проявах національного життя, той не захоче нахилити ся до них ставши „поважним“ чоловіком, на „становищі“ і т. д. Пожадано, аби „Молода Україна“ звернула власне в тім напрямі свої зусилля і викоринила цілковито теперішню апатію, а не обмежувала ся пустою фразеологією, яка „голодному хліба не дасть“.

„Самоствійна Україна“, місячник, призначений для закордонної української інтелігенції, почав також виходити у Львові. Він скінчить ся мабуть одначе на першій виданій числі, бо дальше видаванє його в нас, як і инь-

ших українських органів (Селянин, Правда, Листок Правди), буде зайвим по заведеню конституції. В.

IV. Некрольоґ.

В жовтні с. р. помер у Петербурзі Іван Рудченко, якого імя звязане також із нашою літературою. Він уродився 1845 р. у Миргороді (Полт. губ.), де його батько був малим урядником. Задля бідности батько не міг дати йому висшої освіти і молодий Рудченко вже як 14-літній хлопчина поступив на державну службу, на якій з малими перервами оставав до смерти служачи в Гадячі, Полтаві, Житоїрі, Київі, Вітебську, Херсоні, Варшаві, Петербурзі. Підпавши під вплив поступового українського руху в 60-их роках минулого століття, він полюбив горячо свою країну і з цілим запалом кинувся до етнографічної праці над нею. Вислідком тої праці були три книжки, незвичайно замітні тоді в етнографічній літературі, які й тепер не втратили своєї вартости, хоч від тоді посунула ся наша наука сильно на перед. Се були: „Народныя южно-рускія сказки“, два томи (1869—1870, ст. XII+216+210, 8°), які містили разом 137 оповідань, записаних дуже добре з народніх уст, хоч і не без значних стилістичних

вигладжувань. Третя книжка вийшла 1874 р. п. н. „Чумацкія народныя пѣсни“ (ст. XIV+258, 8°). В ній надруковано 72 народні чумацкі пісні, з довшою передмовою автора. І ся книжка не втратила доси своєї вартости, а коли її порівняти з тодішніми етнографічними виданнями польськими, то можна сказати, що вони її до нині не дігнали ні з огляду на методу опрацьованя, ні на літературну вартість. Крім того писав Рудченко дещо в петербурській „Основі“ та в давнім „Кієвлянині“. Надто написав він на спілку з відомим нашим письменником Панасом Мирним повість п. н. „Хиба режуть воли, коли ясла повні?“, на якій підписався псевдонімом: Іван Білик. Від 80-их років відбивався Рудченко чим раз більше від українського руху і в кінці став, кажуть, навіть його ворогом В.

Від Адміністрації.

На перепасках сеї книжки зазначено, кілько ще хто винен до кінця року. Просимо в як найскоршій часі вирівнати всі залеглости, бо інакше будемо примушені здержати дальшу висилку.

Датки на засноване приватної семінарії просимо на далі посилати просто до коломийської філії Педагогічного Товариства.